

Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрлігі
«Ежелгі Тараз ескерткіштері» мемлекеттік тарихи-мәдени қорық-музейі»

Министерство культуры и спорта Республики Казахстан
«Государственный историко-культурный заповедник-музей
«Памятники древнего Тараза»

«State Historical and Cultural Reserve Museum
«Monuments of ancient Taraz»
Ministry of Culture and Sports of the Republic of Kazakhstan

**«ЖАМБЫЛ ОБЛЫСЫ БОЙЫНША
РЕСПУБЛИКАЛЫҚ МАҢЫЗЫ БАР ТАРИХ
ЖӘНЕ МӘДЕНИЕТ ЕСКЕРТКІШТЕРІ»**

**«ПАМЯТНИКИ ИСТОРИИ И КУЛЬТУРЫ
РЕСПУБЛИКАНСКОГО ЗНАЧЕНИЯ ПО
ЖАМБЫЛСКОЙ ОБЛАСТИ»**

**HISTORICAL AND CULTURAL MONUMENTS OF
REPUBLICAN SIGNIFICANCE
IN ZHAMBYL REGION**

Ғылыми-танымдық шығарылым
Научно-познавательное издание
Scientific and educational publication

Тараз 2021

УДК 908
ББК 26.89
Ж 25

Редакция алқасы:

Быкыбаев Н.Д. – төраға
Крокошева А.В., Шілдебаева Ж.М. –
құрастырушылар
Әлімжанова Г.Д. – ғылыми кеңесші
Әбдібекова Г.С. – дизайн және беттеу

Редакционная коллегия:

Быкыбаев Н.Д. – председатель
Крокошева А.В., Шильдебаева Ж.М. –
составители
Алимжанова Г.Д. – научный консультант
Абдибекова Г.С. – дизайн и верстка

Editorial board:

Bykybaev N.D. - chairman
Krokosheva A.V., Shildebaeva Zh.M. -
compilers
Alimzhanova G.D. - scientific consultant
Abdibekova G.S. - design and layout

**ЖАМБЫЛ ОБЛЫСЫ БОЙЫНША РЕСПУБЛИКАЛЫҚ МАҢЫЗЫ БАР ТАРИХ ЖӘНЕ
МӘДЕНИЕТ ЕСКЕРТКІШТЕРІ = ПАМЯТНИКИ ИСТОРИИ И КУЛЬТУРЫ РЕСПУ-
БЛИКАНСКОГО ЗНАЧЕНИЯ ПО ЖАМБЫЛСКОЙ ОБЛАСТИ = HISTORICAL AND
CULTURAL MONUMENTS OF REPUBLICAN SIGNIFICANCE IN ZHAMBYL REGION:**

Ғылыми-танымдық шығарылым. - Тараз: «Ежелгі Тараз ескерткіштері» мемлекеттік тарихи-мәдени қорық-музейі, 2021.-224 б.

ISBN 978-9965-23-593-1

Кітапта Жамбыл облысында орналасқан республикалық маңызы бар тарихи-мәдени ескерткіштер жайлы сипаттама берілген. Үш тілде (қазақша, орысша, ағылшынша) жарық көріп отырған басылым тарихи-мәдени нысандардың осы заманғы түрлі-түсті және тарихи фотосуреттерімен безендендірілген.

Кітап өлке тарихына қызығушылығы бар қауымға, мектеп оқушыларына, білімгерлер, ұстаздар мен ЖОО-ның оқытушыларына және тарихшы-өлкетанушыларға арналған.

Книга является научно-познавательным изданием, содержащим описание памятников истории и культуры республиканского значения, находящихся на территории Жамбылской области. Издание снабжено полноцветными современными и историческими фотографиями историко-культурных объектов. Издание на трёх языках (казахский, русский, английский).

Книга адресована школьникам, студентам, учителям и преподавателям ВУЗов, историкам и краеведам.

The book is a scientific and educational publication containing a description of historical and cultural monuments of republican significance located in the Zhambyl region. The publication is equipped with full-color modern and historical photographs of historical and cultural objects. The publication in three languages (Kazakh, Russian, English).

The book is addressed to schoolchildren, students, teachers and university professors, historians and local historians.

1

ISBN 978-9965-23-593-1

УДК 908
ББК 26.89

© «Ежелгі Тараз ескерткіштері»
мемлекеттік тарихи-мәдени
қорық-музейі, 2021

АЛҒЫ СӨЗ

*Өткенді тану, тарихты терең пайымдап,
оған әділ баға беру — үлкен парасаттылық
пен жауапкершілікті талап етеді.*
Н.Ә. Назарбаев

Қазақ халқы көп ғасырлық тарихы бар, әлемдік өркениет қазынасына енген мәдени құндылықтардың иегері болып табылады. Саны мен түрлілігі бойынша Қазақстан территориясында орналасқан ескерткіштер Үндістан, Қытай мемлекеттері, Жерорта теңізі мен Таяу Шығыс елдерінде орналасқан ескерткіштерден кем түспейді, олар өзіндік ашық аспан астындағы музей іспеттес.

Қазақстанның мәдени мұрасы, біздің территориямызда тұратын халықтардың алуан түрлі мәдени құндылықтарын жинаған. Бұл – археологияның, сәулет пен өнердің 25 мыңнан аса монументалды тарихи ескерткіштері.

Ежелгі қазақ даласында Шығыс пен Батысты тоғыстыратын Ұлы Жібек жолы орналасты. Керуен жолдарында көптеген халықтардың мәдениеті, салт-дәстүрі және діні – ислам, христиан, буддизм, зороастризм және конфуцианство тарады. Көптеген тарихи және мәдени ескерткіштер сол дәуірдің бізге жеткен мұрасы. Бұл ежелгі және ортағасырлық шығыс сәулет өнері мен мәдениетінің нағыз інжу маржандары. «Ұлы Жібек жолының» Жамбыл облысы бөлігінде орналасқан Тянь-Шань дәлізі» бағдарламалар жүйесіндегі ортағасырлық бес ірі қала – Құлан, Өрнек, Қостөбе, Ақтөбе (Баласағұн) қалашықтары, Ақыртас сарай кешені Бүкіләлемдік мұра тізіміне енді.

Тарихи-мәдени ескерткіштерді зерттеу, қорғау және насихаттау жұмысымен ҚР Мәдениет және спорт Министрлігінің ұйымдастыруымен Қазақстан Республикасы Үкіметінің 1998 жылғы 24 наурыздағы №256 Қаулысына сәйкес құрылған Мемлекеттік «Ежелгі Тараз ескерткіштері» тарихи-мәдени қорық-музейі айналысады. Мекеме қарауында 30-ға жуық Республикалық дәрежедегі әртүрлі тарихи кезеңдерде салынған ескерткіштер, тас ғасыры дәуірінен бастап біздің күнге дейін жеткен, облыс аумағында және қаламызда орналасқан тарихи-мәдени мұра тіркелген. «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы аясында тарихи және сәулет нысандары реставрацияланды. Айша бибі, Бабаджа Хатун, Қарахан, Дәуітбек, Шоқай Датқа кесенелері, Абдулла Ишан, Қарақожа, Нәметбай, Әбдіқадыр мешіттері және т.б. ескерткіштер жаңартылып, көрнекті келбетке ие болды. Қасиетті Тараз жерінің мақтанышына айналып отырған ескерткіштеріміз облысымызға келген қонақтар мен әлемнің көптеген елдерінен келген туристердің қызығушылығын тудырып келеді.

Мемлекет басшысының «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» атты жолдауында ішкі және сыртқы туризмді дамыту, Жамбыл облысында орналасқан тарихи-мәдени мұраларды кеңінен насихаттаудың ең бір басым бағыт болып табылады. Қорық-музей ұжымы Елбасының «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласы аясында: «Туған жер», «Қазақстанның киелі жерлер географиясы», «100 жаңа есім» және т. б. жобалардың жүзеге асырылуына орындалуымен атсалысуда.

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ

АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ ЕСКЕРТКІШТЕР

ЕЖЕЛГІ ТАРАЗ I-XVIII вв.

«Тараз – тарихымыздың алтын діңгегі»
Н.Ә.Назарбаев

Тараз – ортағасырлық тарихи-археологиялық ескерткіштердің бірі саналатын Қазақстандағы ең көне қалалардың бірі. Бұл қала туралы өзінің өшпес туындыларында ортағасырлық ақындар – Хафиз, Омар Хаям, Руми жырлаған; ол жайлы «Жібек жолы» керуен жолдарымен жүріп өткен ортағасырлық географтар, тарихшылар, саяхатшылар, саудагерлер жазған.

XIX ғасырдың аяғында Тараз қаласын зерттеген зерттеушілер Әулие-Ата қаласының орталығында орналасқан ежелгі ірі қалашықтың үйінділеріне назар аударды. Шығыстанушы В.В. Бартольд Талас және Шу аңғарының көптеген ежелгі қалаларын ортағасырлық жазбалар негізінде анықтаса, В. А. Каллаур және В. П. Лаврентьев Әулие-Ата қаласының ең бірінші схемасын және көптеген археологиялық нысандардың орналасқан жерін анықтады.

1920-1930 жж. М.Е.Массон мен

А.Н.Бернштамның археологиялық қазба жұмыстары ортағасырларда Тараздың Әулие-Ата қаласының орнында болғандығын айқын дәлелдейді. 1950-1970 жж. археологиялық зерттеулер қаланың ортағасыр дәуірінде қалыптаса бастағаны жөнінде мол материалдар берді. Тараз қалашығында археологиялық қазба жұмыстарын әйгілі археологтар: Е.И.Агеева, Г.И.Пацевич, Т.Н.Сенигова, К.М.Байпақов, Л.Б.Ерзакович, Л.И.Ремпель, К.Байбосынов т.б. жүргізді.

2000 жылдық тарихы бар Тараз қаласының тарихи атауы көп өзгерді: **Таласо, Тараз, Яны-Тараз, Әулие-Ата, Мирзоян, Жамбыл, Тараз.** Үш рет Ортағасырлық мемлекеттік түзілімдердің астаналық қаласы болды. Гүлдену мен әлсіреу дәуірлерін бастан кешті, жеңістердің қуанышы мен жеңілістердің ащы дәмін татты. Қарапайым қолөнершілер мен

«Көне Тараз» археологиялық саябағы, 2019 ж.

саудагерлердің, егіншілердің еңбегіне куә болды.

Қаланың құрылу тарихы көп ғасырлық бұрынғы дәуірлер тоғысына жетелейді. Ол кезде Талас алқабы бойын **үйсіндер мен қаңлылар** мекен еткен, ал өзен олардың арасындағы шекара іспетті болған. Бастапқыда бекініссіз құрылған тұрақ елді мекен кейіннен ерте ортағасырлық қалаға айналған. Қаланың пайда болуымен өркендеуіне табиғи-географиялық және экономикалық аса қолайлы жағдайлар – Талас даласының жоғары егіншілік мәдениеті, тауда күміс өндіру бойынша тау-кен аумағының жақын орналасуы, керуен жолдарында тарихи қалыптасқан халық жиі орналасқан аймақ орталығындағы саудасаттық қарым-қатынасы, көшпелі даланың шекаралық жағдайы, төңірегінен биік жерде орналасуы, өзеннен өтетін өткелге таяулығы мүмкіндік береді. Тараз Византия мен Ираннан Шығыс Түркістан мен Қытайға баратын, Талас даласын басып өтетін көне керуен жолы – «Жібек жолы» бойында орналасқан.

Тараз VI ғасырдың екінші жартысында Дизабул мен Қара-Шурин-Дат қағандардың билік құрған тұсында Түркі қағанатының астанасы болды. Жазба деректер бойынша Таразда 568 жылы Византиялық Юстинианның елшілігінен Земарх Килинийский бастаған елшілердің түркі қағаны Дизабулдың қабылдауында болғаны жай-

лы жазылады. Дәл сол уақытта Батыс Түркі қағанатымен Иранға қарама-қарсы келісім шарт жасасуға талпынды.

VI-VIII ғғ. Оңтүстік Қазақстан мен Жетісудың оңтүстік-батыс бөлігінің қалалық мәдениетінің дамуына егіншілік және қала құрылысында өзіндік үлкен тәжірибесі бар Бұхара мен Самарқандтан көшіп келген соғдылықтардың әсері күшті болды. Нәтижесінде, Қазақстанның оңтүстік өңірлерінде жергілікті ерекшелігі бар мәдениет пен сыртқы мәдениет белгілері ұштасқан өзіндік қала мәдениеті қалыптасты.

IX-XII ғасырларда Тараз қаласы егіншілік пен көшпелі мәдениеттің өзара тығыз қарым-қатынасы жағдайында қалыптасты. Ортағасырлық Тараз қаланың билеушілерін резиденциясы орналасқан цитадельден, оның жалғыз қақпасы оңтүстік қабырғасында орналасқан. Цитадельге жапсарлас қабырғамен қоршалған қаланың **«шахристан»** – деп аталатын бөлігінде зиялы қауымның, бай саудагерлердің, қолөнершілердің үйлері және шығыс базары мен мешіт, ал шахристан қабырғаларына жапсарлас **рабадта** қолөнершілердің шеберханалары, сауда алаңдары мен мешіттер, қала халқының үйлері орналасқан.

X ғасырдың ортасында бұл қала Қарахан империясының маңызды саяси-рухани астанасы есебінде тарих сахнасында үлкен рөл атқарды. Қарахан империясы XII ғ. аяғы-XIII ғ. басына дейін

Шыныдан және тастардан жасалған моншақтар X-XII ғ.ғ.

өмір сүрді. Бұл кезең Тараз қаласының гүлденуі мен өркендеуіне қатты әсер етті. Қарахан империясы тұсында Жетісу мен Оңтүстік Қазақстаннан Хорасанға дейін Шығыстың қалалық өркениетіне ұқсас қалалық мәдениет Тараз қаласында да қалыптасты. X-XII ғасырларда өлшемі мен интерьерімен, керамикасымен, безендірілуімен қалалық абаттандырылуымен ғана ерекшеленетін тұрғын үйлердің бірыңғай типтері әзірленеді. Сырланған ыдыс-аяқтар қолданысқа ие болады. Қарахан кезеңі тұсында астаналық орталық жүйеге тән абаттандыру жүйесі бұрын-соңды болмаған дәрежеде дамыды. Қаланың көшелері таспен қаланған; су құбыры, су қоймалары, кәріз жүйесі, ағын су құбырлары, құдықтар мен арықтар; көптеген қоғамдық ғимараттар – монша, мешіт, сауда орындары, базар алаңдары мен керуен-сарайлар пайда болған. Осылайша, ерте ортағасырлық Тараз қаласы халықаралық ірі сауда орны мен әр түрлі тауар өндіретін қолөнер орталығының біріне айналады. Тараз қаласында ақша сарайының жұмыс істеуі ең басты факторлардың бірі болды. Көптеген археологиялық қазба жұмыстары барысында қалада 1002-1173 жылдары жоғарғы билеушінің атынан құйылған мыс және күміс тиындар шығарылғаны белгілі

болды.

Археологиялық мәліметтер көрсеткендей, X-XII ғасырларда Тараз қаласының аумағының құрылысы қарқынды дамыған. Қала батыс бағытқа қарай дамып отырған. Тараз қаласында қыш су құбырлары жол бойына төселіп, Талас өзені арқылы өтетін тас көпір тұрғызылады, монша және қоғамдық ғимараттар салынады. Қазақстанда ең көне және жақсы сақталған ортағасырлық моншалардың бірі және ортағасырлық моншалар кешенін сипаттаудағы маңыздысы Тараз моншасы.

А.Н.Бернштамның 1938 жылы жүргізілген археологиялық жұмыстары барысында монша күйдірілген қыш кірпіштен салынғандығы, жылу жүйесі еден астында орналасқаны, қабырғаларының нақышына келтіріліп, әсем әрі берік қалануы олардың осы уақытқа дейін бұзылмай сақталуына мүмкіндік туғызған. Монша ғимараты дәлме-дәл геометриялық пропорцияда екі бөлімшеге бөлінгендігін жазады. Монша ғимаратының екі бөліктен тұруы әр түрлі жынысты адамдарға бір мезетте моншаға шомылу мен отын жетіспеген уақытта, бір бөлімшені жабуға мүмкіндік беріп отырған. Әр бөлігінде кең шешіну орыны, ваннаға шомылу бөлмесі және от жағар бөлменің үстінде орналасқан

Табылған “Зергер көмбесі” алтын мен күмістен жасалған бұйымдар. X-XII ғ.ғ.

булы бөлме болған. Қазба жұмыстарының қорытындысына қарағанда үш бөлменің қабырғалары геометриялық өрнектермен, ал екі бөлменің қабырғалары мен жуынатын астаулы бөлменің қабырғалары шахмат тақтасы сияқты алты және сегіз бұрышты жұлдызшалармен өрнектеліп, сары бояумен, оның айналасы қара бояумен көмкеріліп, ал алтыншы бөлменің қабырғалары ақ, қызыл, сары бояулы тақталармен қиылыстырылып, кейбір жерлерде шөп тәрізді өрнекте қолданылғаны айқындалды.

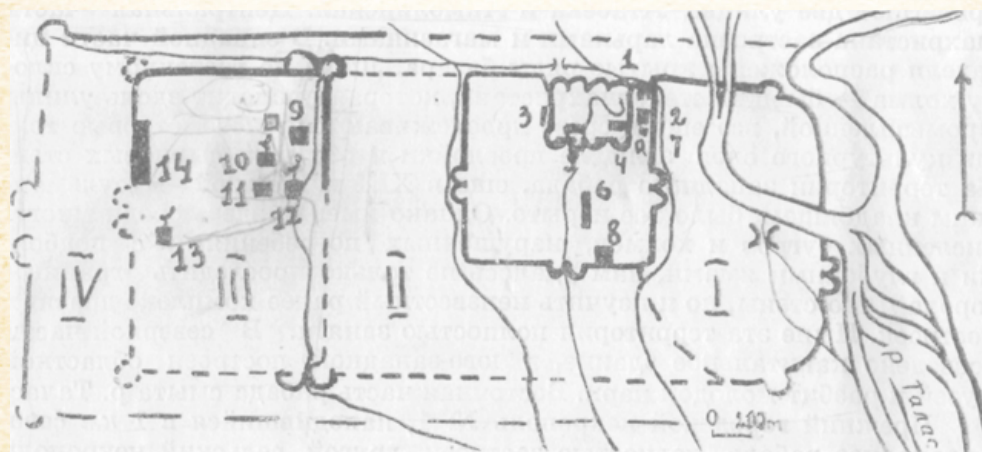
XIII ғасырдың басында Орта Азия мен Қазақстан территориясын Шыңғысханның әскерлері жаулап алды. Қазақстан Шыңғыс-

жағындағы маңайы күміс өндірісі дамыған Шельджи қаласының аумағындағы қалалар ғана сақталған. Моңғол шапқыншылығынан кейін Төменгі Барысхан, Атлах, Хамукет, Дох-Нуджикет, Түймекент, Оххум және басқа да бірқатар қалалар жойылды. Бірнеше рет тоналған Тараз қаласы, моңғол кезеңінде «Янги» қаласы – деп аталды.

XIV ғасырдың басында Шағатай мемлекетінің жерлері үшін сұлтандардың арасындағы толассыз талас-тартыс барысында Шу және Талас аңғарларында орналасқан қалалар мен ауылдар қайтадан жаңа күйзелістерге ұшырады. XIV ғасырдың жазбаша дереккөздерінде Талас және Шу аңғарында орналасқан қалалар: Янги (Тараз), Янги-Талас (Садыр-қорған қалашығы),

Янги-Балық, Кенджек, Аспара – деп жазылған. Бірақ XIV ғасырдың екінші жартысында бұл қалалар құлдырайды. XIV-XV ғ.ғ. бірінші жартысында Тараз қаласы да бірте-бірте құлдырай бастады.

XV ғасырдың екінші жартысында Шу мен Талас өзендерінің бойында Қазақ хандығы құрылды.

Тараз қалашығының жоспары. Т.Н.Сенигова, 1972 ж.

ханның ұлы империясының қол астына кірді. Монғол мемлекеті ұлыстарға бөлінгеннен кейін Жетісу мен Оңтүстік Қазақстанның аумағы Шағатай ұлысына кірді.

1219-1224 ж.ж. Орта Азия мен Қазақстан территориясында орналасқан моңғол шапқыншылығына қарсылық көрсеткен қалалар тоналып, айналасындағы ауыл аймақтар тоналып тұрғындар жаппай қырылып, қолөнершілерді айдап әкету орын алды. Археологиялық зерттеулердің нәтижелері көрсеткендей, моңғол шапқыншылығына дейін Талас аңғарында орналасқан 200-ден астам қалалар мен қоныстардан, XIII-XIV ғасырлардың құжаттарында шамамен тек ондаған қалашықтардың қалғандығы жайлы жазылған. Көбінесе Талас өзенінің жоғарғы

Қасым хан 1512 жылы ортаазиялық билеушілер – шайбанилерге қарсы бірқатар сәтті жорықтар жасады. Қаратау жотасының солтүстік бойындағы және Шу мен Талас өзендерінің орта шеніндегі қалалар Қасым ханның қолына көшті. XVI ғасырдың басында Тараз қаласының саяси-экономикалық тоқырауға ұшырауына байланысты, қала аумағы кішірейді. XVI ғасырдың басында жылнамашы Бабырдың хабарлауынша: «Тараз қаласы Жетісу қалалары сияқты толықтай қирады және отырықшылықтың ешқандай ізі де қалмады».

XVI ғ. 20-шы жылдары «Тарих-и-Рашиди» кітабының авторы Мұхаммед Хайдар Дулати Тараз қаласының нақты

Монша-хамам №1 археологиялық қазба 1938 ж.

Монша-хамам №2 археологиялық қазба 2011-2013 жж.

тұрған жерін білмеген және Талас пен Шу өзендері бойындағы көптеген қалалардың қирандылары ортағасырлық жазбалардағы қай қалалардың орны екенін түсіндіре алмаған. Ол былай деп жазады: *«Моғолдар Таразды «Йанги» – деп атайды. Йанги – Моғолстанда белгілі жер. Бұл жерде туылғандарды йанғылықтар деп атайды, олар Мәуереннахрда көп. Йанги – деп аталатын олар далаларында қалалардың қирандылары көп және олардың күмбездері, мұнаралары, хан-ка және медресе қалдықтары сақталған, бірақ Йанги қаласының орны қайда, басқа қалалар қалай аталды – белгісіз».*

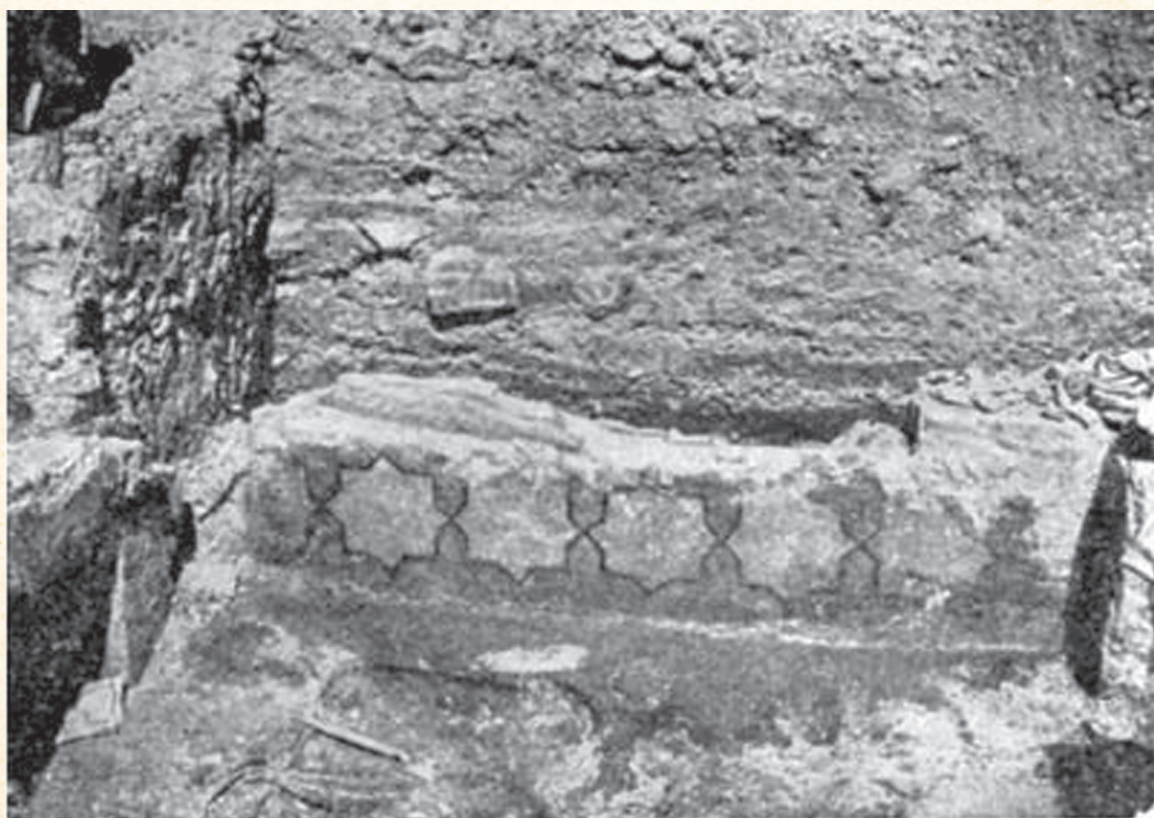
XVII ғасырдың бірінші ширегінде Шу-Талас өзендері аралығындағы аудандар бірнеше рет қазақ хандары мен бұқар билеушісі Имамқұлдың билігіне кезек-кезек өтіп отырды. 1627 ж. Сырдария өңірі мен Шу-Талас өзендері аралығындағы жерлер толықтай қазақ ханы Есім ханның билігіне көшті. Шу-Талас өзендері аралығындағы жерлер жүз жылдан астам уақыт Қазақ хандығының ажырамас бөлігіне айналып,

хандықтың әлеуметтік-экономикалық және саяси өмірінде маңызды рөл атқарды.

XVII ғасырда қазақ жерлеріне жоңғар шапқыншылығы басталды. Жоңғар билеушілері Жетісу мен Оңтүстік Қазақстанның сауда жолдарын, қолөнер және сауда саттығы дамыған қалаларын жаулап алуға ұмтылды. Қазақ және жоңғар билеушілерінің арасындағы сұрапыл соғыс жүз жылдан астам уақытқа созылды.

Қазақ жерлеріне жоңғарлар 1631-1634 жж., 1638 ж. және 1723-1725 жж. бірнеше рет Талас алқабына басып кірді. Әсіресе, қазақтардың жоңғарлармен жойқын күресі 1728-1730 жж. басында Шу-Талас өзендері аумағында болды. 1731 жылдың сәуір айында жоңғарлар бұл аумақтан толығымен қуылған болатын. Алайда, 1734-1735 жж. Оңтүстік Қазақстанның жерлері XVIII ғасырдың 50-ші жылдарға дейін жоңғарлардың қолында болды. Шу-Талас өзендері аралығындағы жерлер тек 1758 жылы Жоңғар мемлекеті құлдырағаннан кейін ғана қазақ хандарының билігіне өтті.

Жоңғар басқыншылығының әсері қала

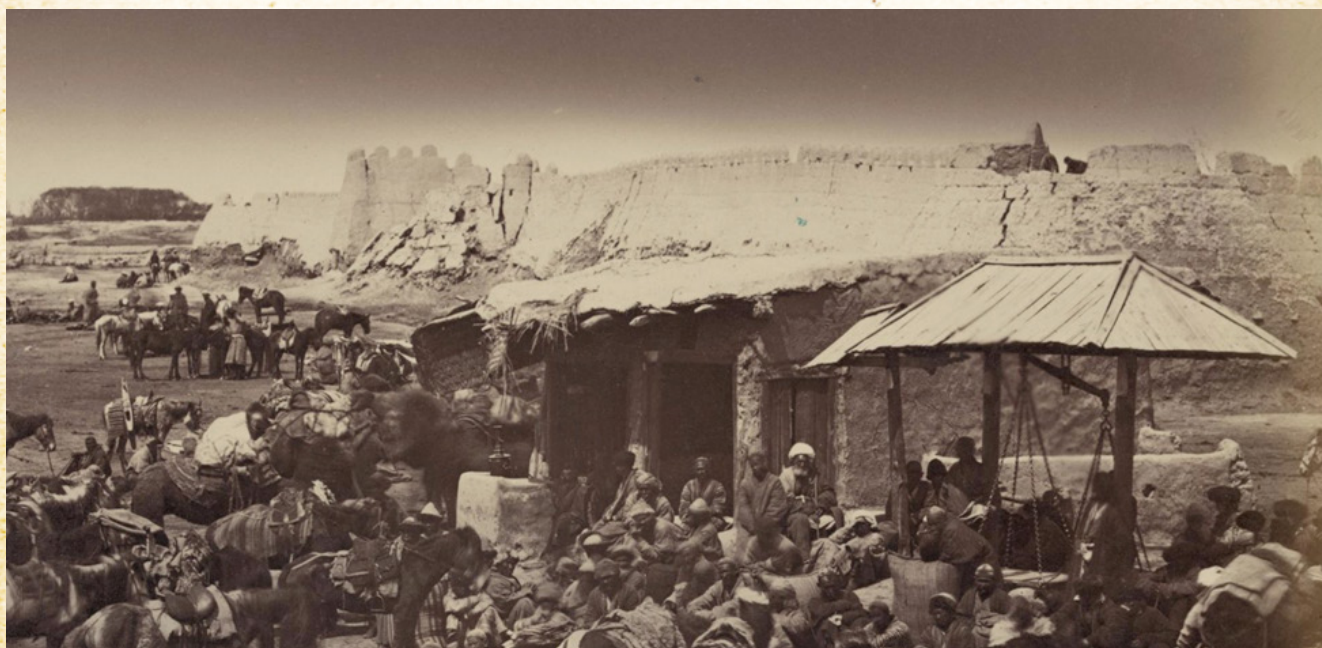
1938 ж. Монша қабырғасының фрескалық кескіні

өмірінің жаңғыруына және Жетісу аумағындағы отырықшы-егіншілік қоныстардың қалпына келуіне тосқауыл болды. Талас пен Шу бойындағы ортағасырлық қалалардың күйреген аумақтарындағы шағын ғана отырықшылық ошақтардың көрінісі Жетісудың оңтүстік-батысында отырықшылық өңірдің көп болмағанынан белгі береді.

1815-1864 ж.ж. Талас алқабы және оған іргелес жатқан жерлер Қоқан хандығының билігіне өтті. 1821-1827 ж.ж. қоқандықтар ортағасырдағы Тараз қаласының қираған орнына қамал салды, ол қоқан бекіністерінің солтүстік тармағына енді. Құрылыс үшін балшықты қалашықтан алды, соның салдарынан археологиялық ескерткіштің үстіңгі қабаттары бұзылып оның алғашқы көрінісі өзгеріске ұшырады. Бекініс Жетісудағы қоқандықтардың бекіністері арасында ең ірісі болды. Оңтүстік Қазақстан аумағындағы бұл қамал қоқандықтардың фортификациялық құрылыстарының типтік үлгісі еді, бірақ ол ортағасырлық қалалардай мықты емес, әлсіз қаруланған көшпелілерден қорғануға ғана жарайтын осал еді. Бекініс дуалдарының батысы мен оңтүстігінен басқа жақтары көне қалашықтың дуалдарымен сәйкес келетін.

Қамал жоспар бойынша тең емес тік төртбұрышты (360x390), түстік жағынан басқа үш жағы сулы ормен қоршалған. Ол ор қазір Түйте арығы, орталық базардың батыс бетінде. Бекіністің сыртқы қабырғасы қазір Аккозиева, Қылышбай ақын, Қазыбек би және Төле би көшелерін бойлап өтеді. Бекіністің шығыс, батыс және оңтүстік – үш қақпасы болды. Қақпалар дөңгелек пішінді мұнаралармен біріктірілген қамал бекініс ішінде болды, ол солтүстігінен бастап екінші бекініс дуалын құрды, қақпалар оңтүстік қабырғасында болды. Бекіністі екі қатар етіп шикі кірпіш пен блоктардан тұрғызған қабырға қоршап тұрды, оның ені төменгі жағында 4 метрге дейін жетті. Мұнаралар мен қабырғалардың дәстүрлі қоқан бекіністері сияқты тісті ұштары болды. Қақпалар жұмыр формалы мұнараларға негізделді, қабырға қалыңдығы етек жағында 2 метрге дейін жетті. Шахристанның шығыс қабырғасы мен қамал арасына гарнизон ғимараты орналастырылды; оңтүстік-шығыс бөлігіне – сауда кварталдары мен шеберлердің тұрғын үйлері орын тепті.

1837 жылы қамал территориясының оңтүстік бөлігі Ферғана аймағы Наманганнан көшіп келген «Наманган көше» – деп аталатын шағын қоныстардан тұрды.

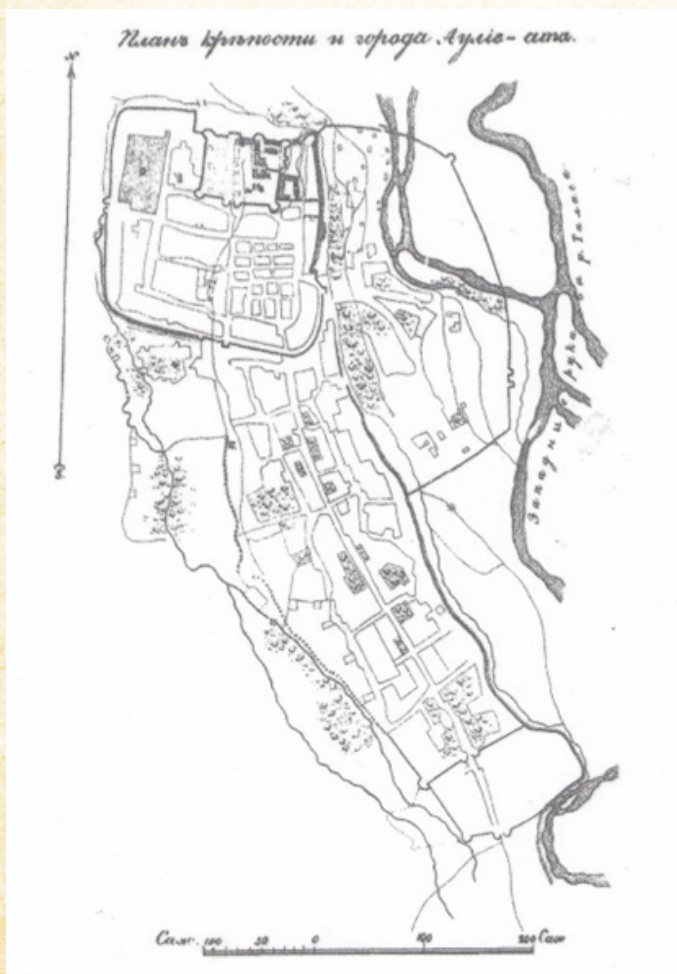

Сурет. Әулиеата бекінісінің ат базарынан көрінісі. 1871-1872 жж.

Қала тез дами бастады және 1856 жылы қала жанында орналасқан әулие Қарахан мавзолейінің атымен қала «Әулие-Ата» – деген атқа ие болды. Қала тұрғындарының саны көшпенді және отырықшы қазақтар мен сауданың арқасында көбейді. Қоқан үстемдігі кезінде қала мен дала керуен жолдарының біріккен торабы орталығына айналды, қалыптасқан маршруттар мен Талас өзенінен өтетін тас көпір мен өткел де осыған ықпал етті. Қоқан кезеңіндегі Әулие-Ата қаласы орыстың

*Түркістан альбомы. Тарихи бөлігі.
Әулиеата қаласының җитаделі. 1871-1872 жж.*

*Бекініс пен Әулие-Ата қаласының
жоспары. 1865 ж.*

әскери инженерлері жасаған 1865 жылғы жобада көрсетілді. «Наманган көше» шахристанның оңтүстік қақпасынан басталатын (Наманган көшесі) көше бойында орналастырылды, ол Түйте және Қапал каналдары арасындағы аумақты алып жатты. Көшелерді тар, тұйық жолдар қиып өтіп, оңтүстік жағынан кіреберістегі бау мен жүзімдік қоршаулармен қоршалды. Қоқан кезеңіндегі Әулие-Ата құрылысы басқа Орта Азия қалаларынан көп ерекшеленген жоқ; жалғыз аяқ бұралаң көшелері болды балшықтан соғылған үйлердің терезелері аула жағынан шығарылды, көшелерінде ағаш болмады. XIX ғасырдың ортасында қаланың тұрғын саны 2-3 мың болды, аумағы қазіргі 2-ші Өзбек шолақ көшесі, Канава өткелі және Родников көшелері орналасқан аумақты алып жатты.

1864 жылы қоқандықтармен болған ұрыста қаланы орыс әскерлері иемденді және Талас өлкесі тұтас Ресей қарамағына көшті. Ұлы жүздің Ресей империясының құрамына кірген уақыттан бастап

Әулие-Ата бүкіл ортаазиялық аймақтың экономикалық, саяси және мәдени өміріне терең өзгеріс әкелген жаңа тарихи кезең басталды. 1868 жылы Әулие-Ата өзі аттас уездің әкімшілік орталығына айналды,

уездің аумағы Түлкібас станциясынан Шу болысына дейін және Сусамыр алқабы мен Шу өзенінің төменгі ағысына дейін алып жатты.

Қыш бұйымдар IX -XI ғ.ғ. Тараз қалашығы

«КӨНЕ ТАРАЗ» МУЗЕЙІ

«Көне Тараз» музейі

Қазіргі заманғы қаланың орталық бөлігінде Ежелгі Тараз қаласының үйіндісі сақталған. Алғашқы археологиялық зерттеу жұмыстары XX ғ. 30-шы жылдары басталған және сол кезде ғалымдар археологиялық саябақ құру туралы мәселені қарастырған болатын. Бірақ бұл жоспар 70 жыл өткен соң ғана іске асырылды, 2011 жылы Тараз қалашығының шахристан аумағында «Көне Тараз» тарихи-мәдени кешенін құру, кешен аумағында «Көне Тараз» музейі мен ашық аспан астындағы археологиялық саябақты құру жөніндегі ауқымды археологиялық қазба жұмыстары басталды. «Көне Тараз» тарихи-мәдени орталығы 2015 жылдың қазан айының 8 жұлдызында «Қазақ хандығының 550 жылдық» мерейтойы қарсаңында Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың қатысуымен салтанатты түрде ашылды.

Тараз қалашығының жалпы көлемі 10 га қамтиды, археологиялық паркінің аумағында жоспарлы түрде археологиялық және қайта қалпына келтіру жұмыстары жүргізілуде. Бүгінгі күні осы аумақта Тараз қаласының орталық бөлігіндегі ортағасырлық Қарахан дәуіріне X-XII ғғ. жататын қала құрылысы табылды. Қала ортасындағы магистральді көше, қоғамдық және тұрғын үй қалалық құрылыстар: монша-хамам, екі керуен-сарай, тұрғын және сауда ғимараттары, су жүйесі және т. б.

нысандар анықталып отыр. 2011-2016 жж. археологиялық қазбалардың үстінен атмосфералық жауын-шашыннан қорғайтын шатырлар құрылды. Археологиялық саябақ аумағында ортағасырлық археологиялық құрылымдардың үстінен экскурсиялық жаяу жүретін көпірлер орналастырылған. Осылайша, Тараз қалашығының орталық бөлігінде «ашық аспан астындағы» музейін құру жөнінде ғылыми-зерттеу және қалпына келтіру жұмыстары жасалып жатыр.

«Көне Тараз» тарихи-мәдени кешенінің аумағында «Көне Тараз» музейі, «Тараз саздары» стелласы, шолу мұнарасы, «Мыңбұлақ» сквері және «Достық үйі» орналасқан. «Достық үйі» ғимаратында Қазақстан халқы Ассамблеясының облыстық этноорталықтары орналасқан, мұнда қалалық және облыстық басты мәдени іс-шаралар өтеді.

Тараз қалашығының археологиялық қазба жұмыстарының нәтижесінде алынған материалдар «Көне Тараз» музейінің экспозициясын құрайды. Табылған археологиялық олжалар Ежелгі Тараз қаласының – Ұлы Жібек жолында X-XII ғғ. өркендеу кезеңімен ерекшелінетін бірегей археологиялық коллекцияларды құрайды. Археологиялық қазба жұмыстары көрсеткендей, Тараз қаласында қолөнершілер өмір сүрген, олар қыштан, металдан, шыныдан, сүйектен

тамаша бұйымдар жасаған; әр түрлі елдерден келген сауда көпестері қалаға керемет тауарлар алып келген. Тараз билеушілерінің атынан теңге сарайы жұмыс жасап, тиындар шығарылған; өлке мәдениетіне үлес қосқан ғалымдар мен шеберлер саяхаттаған. Әрбір археоло-

логиялық жәдігер көне заманда шеберлер халықтық дәстүрді сақтай отырып жасағандықтан сол ортада сұранысқа ие болған. Бүгінгі археологиялық ізденістер өткен ғасырлардың құпиясын ашады және Ежелгі Тараз қаласының ғылым, қолөнер және мәдениет деңгейінің дамуын

Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың “Көне Тараз” археологиялық саябағын аралау сәті

Сан ғасырдың куәгері – көне Тараз бүгінде құтты мекенге айналды. Ұлттық тарихтың жауһарына айналған шаһардың мәні мен маңызын ұмытпау біз үшін парыз. Хандықтың қазығы қағылған Әулиеата өңірінде ұрпақтар сабақтастығы жалғасуда. Шу мен Талас аймағы, шын мәнінде, бабалар ізін сақтап, ел қуатын арттыруға зор үлес қосып отырған өңірлердің бірі.

“Көне Тараз” музейінің экспозициялық залы

ҚР Президенті Қ.Тоқаевтың іс-сапармен «Көне Тараз археологиялық саябағын аралау сәтінен 2019 ж.

“Көне Тараз” музейінің экспозициялық залы

*Қазақстан Республикасының Мәдениет және спорт министрі А.Райымқұлова
Жамбыл облысының 80-жылдығына орай тарихи-мәдени және туристік нысандарды аралады*

Ұлы Жібек жолын ЮНЕСКО-ның Бүкіләлемдік мұралар тізіміне енгізу туралы Қазақстан, Қытай, Қырғызстан елдерінің бірігіп берген өтінімдері 2014 жыл 22-24 маусым Дохада (Катар) білім, ғылым және мәдениет туралы мәселелері жөніндегі БҰҰ комитетінің XXXVIII-ші сессиясында бекітілді.

Қазақ жерінде әлемдік деңгейде жариялайтындай құндылықтардың бар екенін, бізге мұра болып жеткен бұл жәдігерлерді келер ұрпақ толқынына тапсыруды парыз деп білген ұйым мүшелері «Ұлы Жібек жолының ескерткіштері: Тянь-Шань дәлізі» аталымы бойынша Бүкіләлемдік мұра тізіміне Қазақстан бойынша 8 ескерткішті қосты, оның 5-еуі Жамбыл облысының тарихи археологиялық ескерткіштері – «Ақыртас», «Құлан», «Өрнек», «Қостөбе», «Ақтөбе-Баласағұн» қалашықтары.

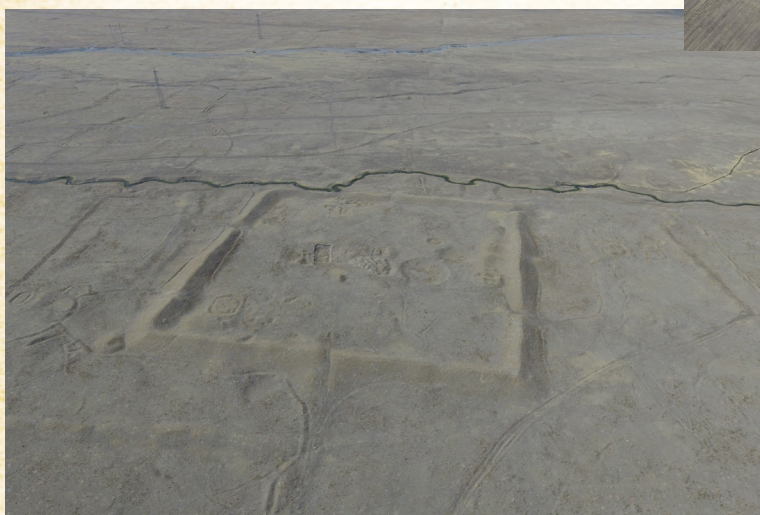
Әуе фототүсірілім

Құлан қалашығы

Қостөбе қалашығы

Өрнек қалашығы

Ақтөбе-Баласағұн қалашығы

Ақыртас сарай кешені

АҚЫРТАС САРАЙ КЕШЕНІ VIII – XIV ғ.ғ.

Ақыртас – Тараз қаласының шығысында 40 км жерде, Ақшолақ теміржол станциясынан 6 км оңтүстікте, Қырғыз Алатау бөктерінде орналасқан. Осыдан екі ғасыр бұрын тастан қаланған алып құрылыс – Ақыртас кешені анықталған болатын.

Ақыртас – құпияға толы, әрі қайталанбас тарихи ескерткіш. Ақыртасты ғалымдар соңғы 150 жыл бойы зерттеп келеді. Алып құрылысқа ең алғаш көңіл аударған орыс суретшісі М.С. Знаменский болатын. Ол генерал М.Г. Черняевтың әскери экспедициясының құрамында 1864 жылы қаланың орнына келіп, Ақыртастың тас қабырғаларының сызбасын жасап қызықты суреттер салу арқылы өз ойын қағазға түсіреді.

Ақыртастың құпиясын ашуға XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырда қаншама белгілі шығыстанушылар, өлкетанушылар, археологтар мен геологтар – П.И.Лерх, Д.Л.Иванова, В.В.Бартольд, В.А.Каллаур, А.Н.Бернштам, Г.И.Пацевич, Т.К.Басенова, Л.Ю.Маньковская, К.М.Байпаков сынды ғалымдар әрекет еткен және ғылыми ізденістері нәтижесінде көптеген еңбектер

жазған. Зерттеушілер Ақыртасты ибн Хордадбек пен Құдама жазбаларында ескертілген. Касрибас елді мекеніне балап отыр, өйткені олар өздерінің жол бағдарламаларында Тараздан Құланға дейінгі сауда жолының бөлігіндегі қалалардың нақты тізімінде келтіреді. XIII ғасырдың басында осы өңірге келген даосс монахы, саяхатшы Чань-Чунь тастан қаланған алып құрылысты көргенін өзінің күнделігінде жазып қалдырады. Ол жазбада: *«Жол бойында тастан тұрғызылған қалаға тап болдық. Қызыл түсті тастан қаланыпты. Ежелгі әскери қоныс мекенінің белгілері байқалады»* – деп жазады. Міне, бұл Ақыртас туралы қазіргі уақытқа дейін белгілі ортағасырлық жазба көздері. Ал археологиялық зерттеулер Ақыртастың өткен жұмбақ құпиясын ашады.

1992 жылдан бері ескерткішке профессор К.М. Байпақов бастаған Оңтүстік Қазақстан кешенді археологиялық экспедициясы жұмыс жүргізіп келді. Археологиялық зерттеулер барысында бірнеше ерте ортағасырлық археологиялық-архитектуралық ескерткіштер анықталды және Ақыртас құрылысы бірнеше нысандардан тұрады:

- Сарай бекінісі. Ол алыстан көрініп тұруы үшін таудың үстіне төртбұрышты жобамен салынған. Сарайдың жалпы аумағы 162х138,5м. Ірі қызыл тас блоктардан қаланған. Қабырғаларының ұзын жақтары солтүстік-батыс, оңтүстік-шығысқа бағытталған. Қабырғаларының

М.С. Знаменскийдің салған суреті, 1864 ж. Ақыртас

Бағана тұғыр тастары

бұрыштары және дөңгелек пішінді диаметрі 7 м. мұнараларымен нығайтылған. Қорған 4 бөліктен тұрады. Бірінші бөлігі – мешіт және шаруаға қажетті бөлмелерден тұрады. Екінші солтүстік-шығыс бөлігі – 12 тұрғын бөлмелерден және 3 айваннан тұрады. Үшінші оңтүстік-шығыс бөлігінде – 13 бөлме ішкі ауланың төңірегіне топтастырыла салынған. Ал, төртінші оңтүстік-батыс бөлігі – 18 бөлме, 2 айван және 3 шаруаға қажетті бөлмелерден тұрады.

- Қала сыртындағы мекендер мен керуен сарай XIII-XIV ғғ. Ақыртас сарай құрылысының солтүстік жағында қабырғамен қоршалған құрылыс кешені бар. Оның аумағы 2,5-га-ды құрайды. Онда қабырғамен қоршалған үй-жайлар орналасқан. Тік бұрыш тұрпатты үй-жай бөліктерінде тұрғын үй мен хаузу қоймасы бар аула болған. Осындай үй-жайлар кешеннің солтүстік жағында оңға жуық болса, оңтүстігінде екеу. Қала сыртындағы мекендердің жанынан XIII-XIV ғғ. жататын керуен-сарайдың орны табылды.

- «Қамал» және бекініс. Ақыртастан оңтүстік-батысқа қарай 1 шақырым жердегі тау тізбегінің үстінде қирандының қалдығы бар. Жобасы тік бұрышты болып келген құрылыстың ауданы

(40x25м), биіктігі 3-3,5м, ұзын жақтарымен аздаған ауытқуы бар шығыстан батысқа қарай бағытталған. Архитектуралық құрылыстық амал-тәсілдері мен археологиялық заттарға қарағанда құрылыс VIII ғ. екінші жартысы – IX ғ. мерзімделеді. Құрылысты тұрғызу барысында құрылыс материалдары ретінде сазбалшық (сылаққа және тік бұрышты кірпіштер даярлау үшін) пен тас (қызыл тас) (ірге тасқа және қабырғаны қаптау үшін) пайдаланылған. Жақын жерде биіктігі 3-4 метр, көлемі 39x40,5 метрді құрайтын

төртбұрышты ғимарат орналасқан. Құрылыс дүниенің төрт бұрышына бағытталаып тұрғызылған. Ғимараттың сыртқы және ішкі қабырғалары саз кірпішпен қаланған. Қазіргі таңда бұл ғимараттың үстіне шатыр орнатылған.

- Сарай алды бау-бақшасы, сарайдың шығыс жағында, аумағы 250x250м. қабырғалармен қоршалған жер бөлігі бар.

- Тас өңдейтін карьер. Қызылтас шоқысының шығыс беткейінен тас өндірілген. Бұл жерде ұзындығы 400 метрге жететін карьер жатыр. Онда әлі күнге дейін, өңделген тегістелген және жартылай өңделген

«Ақыр» тәрізді тас блогы

тастардың қалдықтары сақталған.

▪ **Топырақ алатын карьер.** Ақыртастан жарты шақырым жерде, Қызылтас тауының солтүстік етегінде, кірпіш пен қыш өндірудегі негізгі материал – сары топырақтың қалың қабаты бар. Бұл жерден кірпіш күйдіруге арналған пештің қалдықтары, күйдірілген кірпіштің сынықтары, күл табылды.

▪ **Хауздар (су қоймасы)** – Сарай кешенінің жанында 2 су қоймасы – хауздар болған. Олар тұрғын үйлер мен аулалардағы бассейндерді сумен қамтамасыз еткен. Олардың батыс бағыттағысы ауданы 40х40, тереңдігі 2 метр болатын төртбұрышты қазан шұңқыр. Оған 3200 текше метр көлеміндегі су сияды. Ал шығыстағы су қоймасының диаметрі 30м.

▪ **Корымдар тізбесі ерте темір дәуірі** – ежелгі арнаны жағалай Қырғыз Алатауының бөктерінде, өзеннің ескі арнасында орналасқан.

▪ **Қарауыл мұнара.** Ақыртас айналасына әскери қауіпті

хабарлайтын жүйе зерттелді. Қызылтастың бір шыңында тастан қарауыл мұнарасы салынған. Одан бірнеше қатар тас қалақ сақталған. Тас қалақтың диаметрі 5 м. Қасында тастан жасалған алаң бар. Бұл – от жағатын орын. Осы жерде от жағып түтін арқылы хабар беріп отырған.

Ақыртас кешені. Камал

Аэрофототүсірілім

ҚҰЛАН ҚАЛАШЫҒЫ VI-XIII ғ.ғ.

Құлан қалашығы, Жамбыл облысы, Т.Рысқұлов ауданы, Құлан ауылының маңында орналасқан. Зерттеушілер Луговое ауылын Жетісудың ортағасырлық белгілі қаласы Құланның орнындағы елді мекен деп есептейді. Құлан қалашығы алғаш рет VII ғ. бірінші жартысына жататын қытай тақуасы Сюань-Цзянның жазба деректерінде кездеседі. Ол туралы VIII–X ғ.ғ. Ұлы Жібек жолының бойында орналасқан қалаларды сипаттаған араб авторлары да жазып кеткен. X ғ. араб географы әл-Мақдиси былай деп жазған: «Құлан – бекіністі қала, онда соборлы мешіт (Медина) бар. Ол енді бос қалды, ол үлкен Тараз жолында». Географиялық сөздіктің авторы Якут, өзінің XIII ғ. 20-жылдарында құрастырылған еңбегінде Құлан туралы былай деп жазып қалдырған: «Құлан – түркі елінің Мәуераннахр жағындағы шекарасында орналасқан сүйкімді қала». Құланмен бірқатар тарихи оқиғалар байланысты. Мәселен, 740 ж. түргеш бегі Құрсұл батыс-түрік қағанатының ең соңғы қағаны Ашин Сыньды осы қалада өлтірсе, ал 840 ж. араб әскерлері Құланға дейін жеткен.

Қала территориясына жасалған алғашқы археологиялық қазба жұмыстары 1936 ж. Жетісу археологиялық экспедициясы А.Н. Бернштамның жетекшілігімен жүргізілді. Қазба жұмыстарының нәтижесінде алғашқы отырықшы қоныстардың Луговое төңірегінде б.з. I ғасырларында пайда болғандығы анықталды. 1963–65 жж. Жетісу археологиялық экспедициясы Луговое отряды қаланың айналасындағы жеке тұрған төбешікке қазба жұмыстарын жүргізсе, 2000 жылы К.Байпақовтың жетекшілігімен зерттеу жұмыстары жалғасын тапты.

Археологиялық ізденіс оны үш кезеңге бөледі. VII–VIII ғ.ғ., IX–X ғ.ғ., XI–XII ғ.ғ.

Құлан қалашығында археологиялық жұмыстар жүргізу кезінде өте қызықты сәулеттік шешімі бар Қарлұқ билеушісінің ерекше сарайы табылды. Егер осы уақытқа дейін қазба жұмыстарында көбінесе оюланған немесе жалпақ терракотты кірпіштер табылса, Құлан қалашығында көптеген ою-өрнектері бар шикі кірпіштер табылған. Құлан қалашығының қалдықтары ортағасырлық қаланың Ұлы Жібек жолындағы қолөнер мен сауда орталықтарының бірі

болғандығын көрсетеді. Сарай кешенін археологиялық зерттеу барысында қалашықта керамиканың бай және ерекше коллекциясы жиналды: қазандар, құмыралар, саптыаяқтар, хұмдар, қорқор және дастархандар.

Құлан қалашығының археологиялық қазба жұмыстары

Археологиялық қазба барысында Қарлұқ билеушісінің ерекше архитектуралық шешімімен салынған қамалының орны табылды. Осы уақытқа дейін табылған ғимараттың қабырғалары пахсадан қаланған болса, Құланды табылған сарайдың қабырғасы ойма өрнектермен әшекейленген.

Көптеген қыш қақпақтар мен дастархандар бұл қабатты IX-X ғ.ғ. мерзімдеуге мүмкіндік береді. Табылған керамика сынықтары, құрылыс құралдары, қалашықтың XI-XII ғасырларда өмір сүргендігін дәлелдейді.

2015-2017 жж. «Қазақ Ғылыми-Зерттеу және Мәдениет институтының» мамандары Құлан қалашығында зерттеу

Құлан қалашығынан табылған кескіш заттың сынықтары

жұмыстарын цитадельдің солтүстік-батыс бөлігінде жалғастырды. Қазба жұмыстары Серік Ақылбектің жетекшілігімен жасалды. Қазба жұмыстары барысында 2015 жылғы маусымда анықталған үшінші бөлмені толық ашудан басталды. Нәтижесінде VII-VIII ғ.ғ. жататын сарай бөлмелері ашылды. Қазбадан шыққан материалдар көрсеткендей бөлмелерді IX-X ғ.ғ. қарлұқ кезеңінде де пайдаланғандығы

және бөлменің ішкі бөліктеріне жөндеу барысында өзгерістер жасалғаны анық көрінеді.

Археологиялық құрылымдардың (құрылыстарды) уақытша табиғи жауын-шашын мен ылғалдан сақтау үшін арнайы шатырлар қойылды.

Құлан қалашығынан табылған ою-өрнекті плиталар

Құлан қалашығы

АҚТӨБЕ (БАЛАСАҒҰН) ҚАЛАШЫҒЫ VI-VIII ғ.ғ.

Ақтөбе (Баласағұн) қалашығы Жамбыл облысы, Шу ауданы, Ақтөбе ауылынан оңтүстік-шығысқа қарай 3 шақырым жерде, Ақсу өзенінің қос жағалауында орналасқан.

Ұлы Жібек жолы бойында тұрған ірі қала қирандыларының қатарына көне Ақтөбе қаласы да кіреді. Алғаш рет Ақтөбе-Степнинское қала жұрты жөнінде 1894 ж. жарық көрген әдебиетте мәлімет берілген. Қала басында болған В.В.Бартольд былай дейді: «Ақсу мен Сукудук өз. сағасында аумақты жерді алып жатқан қирандылар туралы ха-

Аэрофототүсірілім

барды естігеннен кейін, мен Беловодское бекетінен (Ақсу) солға қарай бет алдым. Бұл төңірек жағрафиялық

*Ақтөбе-Баласағұн қалашығы.
Археологиялық қазба жұмыстары*

жағынан аз зерттелген, дегенмен оған жақын жерде орыс ауылы (Степное) орналасқан. Бас штабтың жаңа картасында (тіпті қанағаттанарлықсыздай күйде) Қарабалта, Ақсу және Сукулук өзендерінің ағысы нүкте түрінде және онымен қоса қате көрсетілген; Қарабалты мен Сукулук негізінде суы мол Ақсу өзеніне, ал, ол болса Шу өзеніне келіп құяды. Сукулуктың Ақсуға құяр

жерінен оңтүстікке қарай Ақтөбе төбесі орын алған. Ол толығымен қыш кірпіштен қаланған, айналасында кірпіш бөліктері шашылып жатыр».

1941 жылы Жамбыл археологиялық экспедициясы Г.И.Пацевичтың жетекшілігімен ескерткішке барлау жұмыстары жүргізіліп, Ақтөбе қала-жұртын тек өлшеумен ғана шектелді. Қазба жұмыстары жүргізілмеді.

1954 жылы қаланы П.Н.Кожемяконың жетекшілігімен Қырғыз КСР ҚКАЭ зерттеді, ғалым қорғанды қабырғалармен қоршалған ірі ортағасырлық қаланың орны екенін атап өтті.

ҚазМУ У.Х.Шәлекенов бастамасымен археологиялық экспедициясы 1974 жылдан 1980 жылға дейін өзінің тұрақты қазба жұмыстарын жүргізеді. Ал, 1977 жылы ЖАЭ К.А.Ақышев бастаған археологиялық қазба жұмыстары Ақтөбе қалажұртының барлық бөліктерін қамтиды.

Цитадельдегі археологиялық қазба жұмыстары барысында қалыңдығы 9 метрден асатын мәдени қабаттың үш хронологиялық

Ақтөбе-Баласағұн қалашығы қайта жаңғыру жұмыстарынан кейін

кезеңге жататынын анықтады, яғни, VI ғ. – VIII ғ. 1-жарт., VIII ғ. 2-жартысы – X ғ., XI ғ.басы – XIII ғ.

Тұрғын-жайлар (үй мен оның ауласы) қатары көрші қатардағы мекен-жайлардың артқы жағымен тиіп тұр. Телімдердің ауданы әртүрлі.

Қала ұзын дуалдармен қоршалған, екі шахристаннан, цитадельден және қала төңірегі құрылыстарына тұрады. Шахристан-1 тікбұрыш үлгісіндей құрылым, оның биіктігі – 10 м. Қала төңірегі ұзын дуалдармен қоршалған.

Көп жылдық ғылыми зерттеу жұмыстары барысында қазақстандық белгілі археологтар У.Х.Шалекенов пен М.Елеуовтың болжамдары бойынша қала ортағасырлық Баласағұн қаласымен теңестіріледі. Ортағасырлық Баласағұн қаласы ұзақ уақыт бойы Қараханидтер империясының батыс бөлігінің астанасы ретінде, Еуразия құрлығының аумағындағы аса ірі мәдени,

ғылыми, рухани орталық болды. Қалада Жүсіп Баласағұн, Махмуд Қашқари т.б. көрнекті тұлғалар өмір сүріп, қызмет етті. Осы жерде Жүсіп Баласағұнның «Құдатғу Білік» («Даналық сөзі») атты аса құнды еңбегі жазылды.

Баласағұн қалашығында 1974 жылдан бастап қазіргі уақытқа дейін Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университетінің археологиялық экспедициясы зерттеу жұмыстарын ұзақ жылдар бойы жүргізіп келеді. Осы аралықта су құбыры жүргізілген шығыс моншасы мен алаңы бар сарай кешені, VI-XII ғғ. жататын рабад аумағы, VI-XII ғғ. төрткүл, бекініс құрылымдары, шарапханалар, шаруашылық құрылыстар, керамикалық ыдыстар мен қару қалдықтары табылған, қолөнер шеберханасы тәрізді көптеген нысандар ашылып, зерттелді. Археологтар 500 данадан астам мыс тиындар көмбесін тапты.

ӨРНЕК ҚАЛАШЫҒЫ VIII-XII ғғ.

Өрнек қалашығы Жамбыл облысы, Т.Рысқұлов ауданы, Өрнек ауылының оңтүстігінде 7,7 км қашықтықта, Алтынсу өзенінің жағалауында, Сұлутөр шатқалында орналасқан. Ескерткішті 1985-86 жж., 1992-93 жж., 2000-2011 жылдары Байпақовтың жетекшілігімен археология экспедициясы қалашықты зерттеді.

Қазба жұмыстары барысында төртбұрыш алаңға ұқсас бағдарлы бұрыштары төрт жаққа бағытталған қаланың орталық бөлігі табылды. Қоршап тұрған дуалының қырымен есептегенде оның өлшемдері – 155×160 м.

Аэрофототүсірілім

Дуалдың сақталған биіктігі – 5 м, ені 11–15 м. Қабырғаның бұрыштары сақталған. Төрт жағының әрқайсысында дуалдың жырығы тәріздес қалаға кіретін жер байқалады. Қақпалары қаланың ортасында түйсетін жолдармен біріккен. Қаланың ортасында, солтүстік-батыс қабырғасына жақын жерде, су жиналатын хауздардың бір-бірімен жалғастырылған, жобасында дөңгелек үш шұңқыры орналасқан.

Археологиялық қазба жұмыстары барысында мешіттің орны табылған. Өрнек қалашығының мешіті X-XII ғғ. мерзім-делінеді. Мешіттің жанында жолға қарама-қарсы жағында қазбалар кезінде тұрғын үй қалдықтары ашылған. Оның қабырғаларының іргелері тастан қыш ерітіндісінде қаланған. Қабырғаларының қалыңдығы 0,8×0,9 м, сақталған биіктігі 0,5 м. Көптеген керамикалық ыдыстар және керамика X-XIII ғасырлардың басшеңімен мерзімделеді. Шыныдан жасалған бұйымдардың сынықтары да табылған.

Қазба жұмыстарының барысында екі әртүрлі кезеңдердегі құрылыстар табылған. Олардың үстіңгісі – бір бөлігі жылғамен бұзылған мазардың қалдықтары. Мазар жарыққа қарай бағытталған, шаршы

тәрізді пішінге ие. Мазар саз кірпіштің лақаттарынан салынған ұжымдық қабірлеу үшін пайдаланылған. Қазба жұмыстарының стратиграфиясын зерттеу барысында мазар мен қабірлеу төменіректеу салынған және қыш жасайтын шеберхананы қиратқандығы анықталды. Оның қалдықтары күймей қалған қыш сынықтарынан байқалады. Шеберханаға жүргізілген қазба жұмыстарының нәтижесінде хұм, қазан, құмыра, саптыаяқтар және қыштан жасалған бұйымдардың қалдықтары табылды.

Өрнек қаласының топографиясын зерттеу және ондағы жүргізілген қазба жұмыстары отырықшылық пен қолөнер орталығы болғандығы жайлы түсінік береді. Сонымен қатар мықты бекіністердің, мешіттің, бай мазардың болуы, бұл қоныстың қала қалдығы екендігін дәлелдейді. Арабтың саяхатшылары Ибн Хордадбек пен Құдама құрастырған жол бағдарламалары бойынша, Тараз, Төменгі Барысхан және олардың аралықтарында Құлан, Касрибас, Құлшуб және Жұлшуб орналасқаны жайлы анық жазады. Өрнек, Қасрибас сияқты қарлұқ феодалдарының қарауындағы Құлшұба сәйкес келетін қала болуы әбден мүмкін.

ҚОСТӨБЕ ҚАЛАШЫҒЫ VI-XII ғ.ғ.

Аэрофототүсірілім

Қостөбе қалашығы Сарыкемер ауылынан шығысырақта, жайылмадан жоғары қолайлы ашық алаңда орналасқан. Қалашық VI ғ. Түркістанға қоныс аударған бұхар соғдылары негізін қалаған Жамукат (Хамукат) қаласына сәйкес келеді. Жамукат туралы түсініктемелер X ғ. географы әл-Мақдисиде, сондай-ақ Нершахтың «Тарихи-Бұхарасында» кездеседі.

Қалашықты 1938 жылы А.Н.Бернштамның жетекшілігімен Жетісу археологиялық

экспедициясы зерттеді. Шурф қойылып, қалашықты VI-XII ғғ. жатқызуға мүмкіндік берген қыштар, ақшалар алынған. Қалашықтағы археологиялық қазба жұмыстары 1985ж., 1986-87 жж., 2000 ж. академик К.М.Байпақовтың жетекшілігімен зерттелді.

Археологиялық жұмыстар барысында ескерткіштің топографиясы туралы деректер алынған, сондай-ақ қала қабырғасының орталық қираған орындары қазіргі уақытта бұзылған ұзын қабырғалармен қоршалған және ауылшаруашылық аймағы қабырғаға жанасып салынған деген болжамдар да бар. Археологтардың айтуы бойынша – Қостөбе қалашығы Талас алқабындағы қалалар арасында ең ірі қалалардың бірі екендігі мәлім болды. Оның топографиясы бекініс қабырғасының солтүстігінде орналасқан жеке тұрған күмбез тәріздес дөңес (от шіркеуі болуы мүмкін) пен бекіністік қабырғаның солтүстікке қарай некропольдар Суяб пен Навакет қалаларының қалдықтарымен сәйкес келеді.

Қостөбе қалашығының орталық қираған орындары мұнаралы қабырғалардың периметрі бойынша өзара аралық орлардан және ішкі қабырғалар арасындағы орлардан тұрғызылған тікбұрышты үшбұрыш асты пішіндегі үстірттеу жерде (420х450 м) тұр. Қабырғаның биіктігі 3 метр, ені 10-12 м. мұнаралардың адырлануы сақталған. Қалашықтың ішкі жағына төрт қақпа алып барады, олардан қабырғалардағы үзілулері сақталған.

Бекіністің солтүстік қабырғасындағы білікте үшбұрыш асты пішіндегі адыр бар. Оның солтүстік-батыс бөлігі қалашықтың солтүстік қақпаларынан шығатын солтүстік-шығыс жолымен бөлінген. Онда жекеленген күмбез тәріздес адырланулар (некрополь 2) орналасқан.

Жекеленген адырланулар – (мүмкін, бау-бақша қалдықтары) Талас өзенінің оң жағалауынан қазіргі заманғы Байзақ ауданында ұласады және де Талас өзенінің сағасындағы елді мекендер мен қалаларды Ұлы Жібекжолының бойында болған Төменгі Барысхан қалашығымен байланыстырған ежелгі керуен жолдарының бойына бағытталса керек.

Қазба жұмыстары Қостөбе мен оның некрополындағы ішкі бекіністерге жүргізілді. Қостөбе қалашығының ішкі бекінісі – үстінде (60х60м) алаңқайы бар төртбұрыш үлгісіндегі дөңес. Жүргізілген қазба жұмыстары бірнеше жекеленген кезеңнің құрылыстарын анықтады. Олардың бірі – Қостөбе сарайы. Оның құрылысы 2 кезеңде: VI-VIII ғғ., VIII-X ғғ. жүргізілді. Сарай қабырғаларының көпшілік бөлігі күйдірілген кірпіштен пахсалы блоктармен қаланған «Дарбаза» түріндегі ірі ғимараттар үстіндегі, шағын бөлмелер үстіндегі жабындылар – арқалықтан жасалған. Құрылыстың екінші кезеңінде солтүстік бекініс. Қабырғасы салынды, ал ескі қабырғадан тұрғын және шаруашылық бөлмелер тұрғызылды. Барлығы 20 тікбұрышты бөлмелер тазартылды.

Сарайдың интерьері тұтас алғанда кескіш істікті сылақтың қалың қабаты бой-

Қостөбе қалашығы археологиялық қазба жұмыстары

ынша, алебастрдан жасалған сәулет тетіктерімен, қолтаңбалармен безендірілген. Некрополь 2-дегі жүргізілген зерттеулер жерлеулердің көпшілігі шикі кірпіштен тұрғызылған тікбұрышты және квадрат пішіндегі қабірлеу құрылыстары – наустарда жүргізілді. Наустардан сақиналы тұтқасы бар қыш сапты-аяқтың, өрнекті және өрнексіз құмыралардың

сынықтары, күміс және қола сырғалар және де т.б. бұйымдар табылды.

Қостөбе некрополын VI-VIII ғғ., жататын Пендикент, Бөріжар қорымының, Шагидің, Қызылсудың наустарымен қатар қойғанда көптеген ұқсастықтар байқалады. Дәл осы кезеңге жоғарыда айтылған ескерткіштерге ұқсастықтары бар қыштардың, сырғалардың – олжа кешендері де кіреді.

МЕРКІ ҚАЛАШЫҒЫ VII-XIII ғ.ғ.

Меркі қалашығы археологиялық қазба жұмыстары

Меркі қалашығы Жамбыл облысы Мерке ауданы Меркі ауылының батыс шетінде орналасқан. Қалашық алғашқы тарихи атын сақтаған Жетісудағы ортағасырлық қалашықтың бірі. Меркі парсы тілінде «орталық» деген сөзді білдіретін «Мирки» сөзінен шыққан; басқа бір пайымдауларға қарағанда, бұл аймаққа солтүстіктен келген, XI ғасырдың басында өмір сүрген меркіттер тайпасының атауынан шыққан.

Меркі қалашығы VIII ғ. бастап белгілі бола бастаған.

Ол IX-X ғ.ғ. Құдама мен Ибн Хордадбектің қолжазбаларында аталады. Ол, оны, үлкен елді мекен деп атаған. Қалаға неғұрлым тыңғылықты сипаттама берген Әл-Макдиси: «Меркі-орташа аумақты, бекемделген ішкі қамалы бар қала» – деп жазады.

Тарихи құжаттар мен деректерде ортағасырлық Меркі ежелгі керуендік «Ұлы Жібек

жолы» басып өткен ірі сауда орталығы ретінде аталған. Ерте ортағасырлар дәуіріндегі Меркінің күрт дамуы Қарлұқ қағанаты (VIII-X ғғ.) мен Қараханидтер (X-XII ғғ.) кезеңіне жатады. Бұл ішкі қала қамал және оларға жапсарласқан ауылдар аумағын қоршаған қабырғалары бар бекіністі қала болатын. Қалашық XIII ғ. Моңғол империясы тұсында қиратылды.

Қазіргі кездегі Меркі елді мекені Оңтүстік Қазақстан жерінде қоқанның алғашқы қамалдары құрылысын салу кезінде пайда болған XIX ғ. I жартысында Қоқан хандығының шекарасын кеңейтумен байланысты. 1925 ж. Қоқан қамалы мен Меркі елді мекенінің негізі Мәдәлі хан билігі кезінде (1822–1842 ж.ж.), осы аттас өзеннің оң жақ дөңес жағалауында, ортағасырлық бекіністің қираған орнында қаланған. Бекініс Оңтүстік Қазақстанның жаулап алған аумағында билік жүргізуіне жағдай жасайтын Қоқан қамалдарының солтүстік тармағына кірген. XIX ғ. 60-жылдарының ортасына дейін Меркі Қоқан хандарының бейбіт көшпелі жұртымен жапсарлас аумағында әскери-әкімшілік және тірек базасы міндетін атқарған. Қоқан билігіндегілер осы жерден 30 жылдан астам уақыт сауда керуендерінің қозғалысына бақылау жасаған, айналадағы қазақ ауылдарына алым-салық жинаушыларын жіберген, қарауындағы көшпенділердің бағынбаушылық және әлеуметтік қарсылық әрекеттерін басу үшін жазалау жорықтарын жасаған.

Меркі қалашығы археологиялық қазба жұмыстары

Қазіргі Меркі аумағында ортағасырлық қалашықтың іздері сақталған. XIX ғ. соңынан бастап қалашықта археологиялық іздеулер жүргізіле бастады – 1893-94 ж.ж. – В.В. Бартольд, 1930 жж. А.Н.Бернштам, 1964-1980 жж. К.М.Байпақов, 2006-2007 жж. А.Нұржанов сынды ғалымдар қазба жұмыстарын жүргізді.

Ортағасырлық қалашық пен қалашықтың Қоқан қамалының қирандысы орталықта, басты көшеде орналасқан. Меркінің орталықтағы қираған орны шығыс бөлік желісі бойынша созылған дөңес тәрізді төртбұрыш. Қаланың оңтүстік-батыс бөлігінде ішкі қамалдың қалдықтары көрінеді. Шахристан мен цитадельді бөліп тұрған дуал қазіргі күні үйіндіге айналып отыр. Қабырғаның бұрыштары дөңгелек мұнаралармен күшейтілген, ішкі қалаға кіре берісті 2 мұнара қорғап тұр. Цитадель – әртүрлі өлшемді қабырғалы төртбұрышты алаң. Шахристан қиғаш төртбұрыш дөңеске ұқсас орын, биіктігі 3м. қабырғалары қоршалған.

Археологиялық қазба жұмыстары қалашықта үш мәдени қабаттың болғандығын анықтады: VII-VIII ғғ., IX –X ғғ., XI – XII ғғ. Қазба жұмыстары барысында көптеген сырланған және сырланбаған қыш ыдыстардың қалдықтары табылды.

ТӨМЕНГІ БАРЫСХАН ҚАЛАШЫҒЫ VI-XII ғ.ғ.

Қалашық Байзақ ауданында, Тараз қаласынан 15 шақырым жерде орналасқан. Зерттеуші Әл-Макдисидің қолжазбаларында: «*Барысхан – Тараздан шығысқа қарай орналасқан, адамның даусы жетерлік жердегі қала. Оның айналасында қазіргі күні құлап қалған қабырға бар. Үлкен мешіт базарлардың ортасында тұр*» делінген.

Қалашықты 1940 жылы Жамбыл археологиялық пунктiнiң экспедициясы Г.И.Пацевич, ал 1965 жылы Жетісу археологиялық экспедициясының отряды Т.Н.Сенигова зерттеп қазба жұмыстарын жүргізді. 1985 жылы Қазақ КСР-нің тарихи және мәдени ескерткіштері Жинағы археологиялық экспедициясының отряды зерттеді. 1997-2000 жж. цитадель аумағында академик К.М.Байпақовтың жетекшілігімен археологиялық қазба жұмыстары жүргізілді.

Қазба жұмыстарының нәтижесінде тік

Аэрофототүсірілім

төртбұрыш және шаршы пішінді бірнеше үйлердің орны ашылып алынды. Табанынан есептегендегі өлшемі 310x140 м, биіктігі 10 м. Қала топографиясында ішкі қамал мен шахристан ажыратылады. Қаланың солтүстік-батыс бұрышын ішкі қамал алып жатыр. Шахристан барлық жағынан бұрыштары мен периметрі бойында мұнаралардан қалған төбешіктері бар шөккен үйінді жалмен қоршалған. Қала қақпалары тұрған жақтарына екі алаң жанасқан, рабат қалдықтары табылған.

Ішкі қамалда жасалған қазбалардың нәтижесінде жобасында тікбұрыш және шаршы болып келген бөлмелер тобы ашылды. Едендердегі жер-ошақтар мен олардың жанындағы тас төселген орындар тазартылған. Ішкі қамалдың жоғары құрылыс қабаты X-XII ғғ. мерзімделінеді. Шахристанда жасалған қазбалар ошақтары мен тандырлары бар бірнеше үй-жай, қора-қопсы құрылыстарды ашқан, олар VIII-IX ғғ. мерзімделінеді. Пахса қабаттарынан таспа техникасымен жасалған бекініс қабырғасының бір бөлігін тазаланған.

*Төменгі Барысхан қалашығының
қазба жұмыстары*

ТҮЙМЕКЕНТ ҚАЛАШЫҒЫ VI-XII ғ.ғ.

Түймекент қалашығы Байзақ ауданы, Түймекент ауылының оңтүстік-шығыс шетінде, Талас өзенінің оң жағалауында орналасқан. Қалашық 1894 ж. В.В.Бартольдпен қаралған, ал 1936-1938 жж. А.Н.Бернштамның жетекшілігімен Жетісу археологиялық экспедициясымен зерттелді. 1986 ж. қалашықта К.М.Байпаковтың жетекшілігімен тарихи және мәдени ескерткіштер Жиынтығы археологиялық экспедициясының отряды жұмыс істеді. Жұмыс барысында қалашықтың жоспары түсіріліп, көптеген материалдар жинақталды, қалашық территориясы арқылы өтетін жолдарымен бай-

Аэрофототүсірілім

ланысты бұзылулардың іздері белгіленді. Өзен жайылмасына қалашықтың оңтүстік-батыс бөлігі құлаған. 2000 ж. К.М.Байпаковтың жетекшілігімен зерттелген.

Тікбұрышты үлгідегі (250x310м), бұрыштарынан жарыққа қарай бағытталған қалашық барлық жағынан бұрыштары мен периметрлері бойынша мұнаралы биік біліктермен қоршалған. Қырларының әрбірінде 7 мұнарадан болған. Біліктің биіктігі 4-6 м, мұнараларының биіктігі 4,5-7 м. Қалашық территориясына кіре беріс солтүстік-батыс және оңтүстік-батыс қабырғаларыда орналасқан.

Қалашықтың ортасына таман сопақ биік адыр – ішкі бекіністің қалдықтары орналасқан. Адырға оңтүстік жағынан қыры 40 м, ерітілген білікпен қоршалған аула жанасады. Ішкі бекіністен солтүстікке қарай жазық адырланулардың тобы кездеседі. Жол жүргізілген оңтүстік-шығыс қабырға қалдықтарын тазарту барысы оның шикі кірпіш пен пахса қатпаларынан тұрғызылғандығын көрсетті. Қабырғалардың ені 7-8 м, сақталып қалған биіктігі 3 м.

Қалашықтың үстінгі қабатынан жинақталған қыш, сондай-ақ суармалы (сырланған) қыш қалдықтары VI-XII ғ.ғ. кезеңдерге жатады.

Түймекент қалашығының қазба жұмыстары

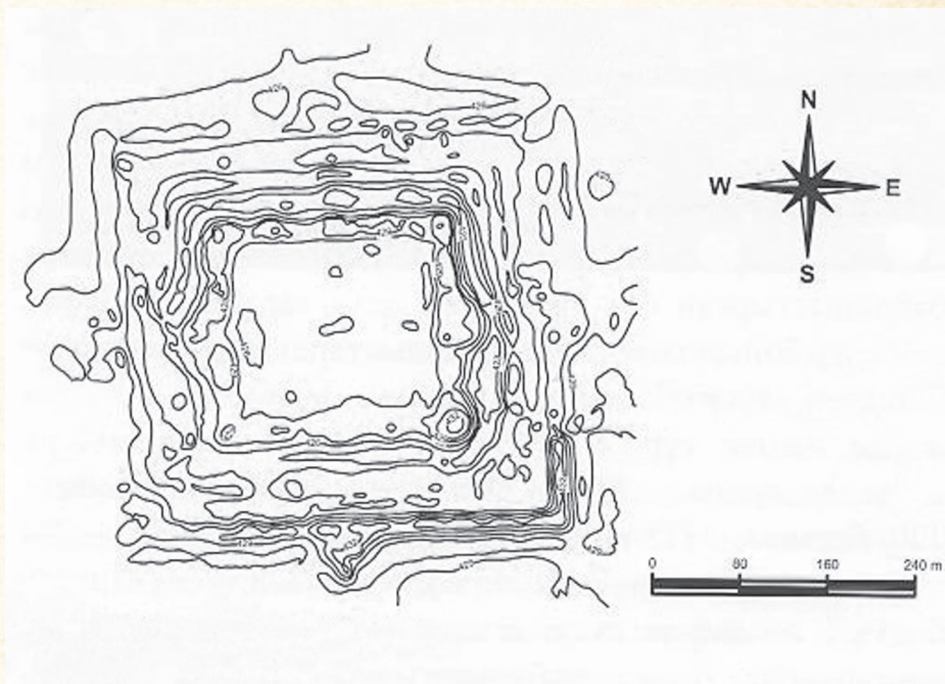
ОХХУМ ҚАЛАШЫҒЫ VI-XII ғ.ғ.

Оххум қалашығы Байзақ ауданы, Сәмбет-Бостандық жолынан шығыс-батысқа қарай 300 м. орналасқан.

Алғаш рет қалашық 1894 жылы В.В.Бартольдпен, 1936-1938 жж. мен КСРО ҒА Қазақстандық филиалымен А.Н. Бернштамның жетекшілігімен Жетісу археологиялық экспедициясымен зерттелген. 1983 жылы КазМУ-дың археологиялық отряды М.Е. Елеуовтың жетекшілігімен қалашықтың сұлбалы жоспары түсірілген, екінші және үшінші біліктің кесінділері жүргізілген, көтеретін қыш материал жинақталған. 1986 жылы және 2000 жылы К.М. Байпаковтың жетекшілігімен

археологиялық экспедиция тобы зерттеген.

Бірлесіп зерттелген көзбен шолулар нәтижесінде аэрофотосуреттер ескерткіштің мынадай сипаттарын анықтады. Топографиялық жағынан күрделі, екі

Оххум қалашығы. Жоспар

Оххум қалашығы

қатарлы қабырғалармен қоршалған ғимарат. Төртбұрыш үлгідегі алаңның бекініс қабырғалары дөңестеле келе төрт құбылаға бағытталған. Мұнаралар қабырғалардың бұрыштарына периметр бойынша орналасқан. Мұнаралардың жалпы саны 18. Қақпалар батыс және шығыс қабырғалардың ортасында орналасқан. Қалашық ішінің үстіңгі қабаты шығыс пен батыс қақпаларды біріктіретін магистральді көшелер мен олардан тарайтын шағын көшелерден тұратын нығыз құрылыстар беретін адырланулармен сипатталады.

Қалашықтың аэрофотосуреттері көрсеткендей білікке ауылшаруашылық аймақтарының қабырғаларымен қоршалған телімдер жанасқан. Бұл тұрғын үй

құрылыстарымен қатар жеке жер иеленушілікке ұқсас, ішкі жағынан анағұрлым ұсақталып, бөлінген әр түрлі пішіндегі тікбұрышты телімдер.

Талас өзенінің сол жағасы – Қарабахр өзен суын қолданған Оххум маңында ежелгі жер суландырудың қалдықтары байқалады. Одан ұзындығы 2,5-6 км-ге дейінгі магистральді каналдар тартылған. Каналдардың бірінің бұлағын қамал қорғап тұрған. Қазір бұл диаметрі 20 м және биіктігі 6 м дөңес.

Қалашықтың үстіңгі қабатынан, қабырғалардың ысырандыларынан, каналдардың жиектерінен жинақталған қыш VI-XII ғ.ғ. кезеңдерге жатады.

ЖАЛПАҚТӨБЕ (ЖІКІЛ) ҚАЛАШЫҒЫ VI-XII ғ.ғ.

Аэрофототүсірілім

Жікіл қалашығы Жамбыл ауданы, Жалпақтөбе ауылы маңына орналасқан қалашық. Зерттеуші А.Н. Бернштамның

айтуы бойынша, Жікіл қалашығының аты сол дәуірдегі тұрғылықты Жікіл түркі тайпасының атымен аталған.

Г.И. Пацевичтің пікірі бойынша Жалпақтөбе қаласын X ғ. араб географы әл-Макдисидің хабарлауларындағы Жікілмен теңестіруге болады. Жалпақтөбе мен Жікілдің теңестірілуін Т.Н. Сенигова мен К.М. Байпақов құптайды.

Қаланы 1939-40 жж. Жамбыл археология пунктiнiң экспедициясы зерттеген. 1956 ж. Жетісу археологиялық экспедициясының отряды Т.Н. Сенигованың жетекшілігімен қалада қазба жұмыстарын жүргізген. 1983-86 жж. Тарихи және мәдени ескерткіштері жинағының археологиялық экспедициясы К.М. Байпақовтың жетекшілігімен зерттеу жұмыстарын жүргізді. 2010 жылы «Археологическая экспертиза» ЖСШ ескерткіштер Жинағы экспедициясы С. Ақылбек, Ш. Құдабаев жетекшіліктерімен зерттелді.

Қалашық территориясында ескі зират орны бар. Ескерткіштің батыс бөлігі саз балшық алудың нәтижесінде бүлінген. Қаланы айнала бақшамен және Жалпақтөбе ауылының құрылыстарымен қоршалған. Археологиялық зерттеулер кезінде, сондай-ақ аэрофототүсірілім барысында орталық қирандылардан айнала 1-1,5 шақырым жерден «ұзын» қабырға табылған. Қала территориясына жүргізілген қазба жұмыстары

кезінде VI-IX ғғ. деңгейіндегі үй-жай құрылысының ерекшеліктері анықталды. Ол бір-біріне жалғастырыла салынған тұтас құрылысты көрсетеді. Тұрғын бөлмелердің еденінде ашық типті жер ошақтар болған. Сыпалар қабырғалар бойында орналасқан. Құрылыстың қабырғалары шикі кірпіштен қаланса, ал іргетасы жұмыртастардан жасалған. Зат қоятын бөлмелерде астық сақтайтын ұралар болған. Қыш ыдыстары өсімдік өрнекті саптыаяқтардан, доға және сегмент тәрізді құлақтары бар қазандардан, қыштан және алебастрдан жасалған дөңгелек үстел-дастархандардан, шырағдандардан тұрады. Түргеш тиындары Жалпақтөбедегі құрылыс кешенін VII-IX ғғ. деп мерзімдейді. Көне қаланың жоғарғы құрылыс қабаты, сырланған қыш ыдыстардың сынықтарына қарағанда X-XII ғғ. жатады.

Соңғы зерттеулер бойынша ескерткіш айналасына өнеркәсіп және тұрғын үй құрылыстарының салыну салдарынан оның тек 70x70 м болатын қабырғалары сақталған. Қабырғаларының саз кірпішгері сылағымен анық байқалады, биіктігі 1 м.

БЕРІКҚАРА ҚОРЫМЫ (б.з.д. II ғ. - б.з. IV ғ.)

Берікқара қорымы

Берікқара қорымы

Берікқара қорымы ауылдың оңтүстік шетіне орналасып, оңтүстік және оңтүстік-батысқа қарай Берікқара шатқалының сағасына дейін 3,5 км созылып жатыр. Қорым Қаратау (Жуалы ауданы) жотасының солтүстік бөктеріндегі жазықта, Берікқара өзенінің қос жағалауында орналасқан. Обалар шатқалдан бастап Билікөл көлінің жағалауына дейін орналасқан.

Қорым 1938-1939 жылдары археологиялық экспедициясымен, А.Н. Бернштамның жетекшілігімен табылып, тіркеуге алынған. 1957 жылы Оңтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясы А.Г. Максимова, 1978 жылы – Жамбыл облысының тарихи-өлкетану музейінің экспедициясы, 2000 жылы К.М. Байпақов, Д.А. Лобас жетекшіліктерімен зерттелді. 2013 жылы «Археологиялық сараптама» ЖШС Ескерткіштер жинағы экспедициясы өз зерттеулерін жүргізді.

Топографиялық түсірілімдер нәтижесінде Берікқара өзенінің қос жағалауынан барлығы 411 оба тіркеуге алынды, оның ішінде зерттеушілердің осы уақытқа дейін толық немесе жартылай қазба жұмыстарын жүргізіп кеткен обалары да бар. Олардың 360 Берікқара өзенінің оң жағалауынан, қалған 51 сол жағалауынан табылды. Қорымның орталық бөлігінде «патша» обалары шоғырланған. Ірі обалардағы тас

үйінділердің көлемі 50-53 м, биіктігі 6-7 метрге дейін жетеді.

Обалардың үйінділері құрылымы жағынан әртүрлі, атап айтсақ, толығымен тасты, тас аралас топырақты және айналдыра таспен қоршалған топырақты үйінділер кездеседі. Кей обалардың айналасы орақ тәрізді етіп қаланған тастармен қоршалған. Бірнеше ірі обалардың беті ақ кварцпен жабылған. Қорымның солтүстік-шығыс бөлігінде орналасқан ірі обаны айналдыра 6 қатар етіп тігінен қазылып орнатылған шаршы түріндегі тас қалау тіркелді. Тас қалаудың ішінен 3 бейіт тіркелді. Құрылыстың бір бөлігі Кеңес Одағы кезіндегі электр желілерін жүргізу және Құйық-Қаратау жолына дейінгі алқап жолын салу барысында бүлінген. Оба үйіндісі сұр түсті тақтатастың ұсақ бөліктерінен түзілген. Тонаудан қалған үйіндінің бетінде ақ кварцтың шығып кетуі қабірдің айналдыра ақ кварцпен қымталғанын болжауға мүмкіндік береді.

«Патша» обалардың барлық үйінділерінің ортасынан түскен диаметрі 15-20 м, тереңдігі 3-3,5 м. болатын ертеден қалған шұңқыр іздері бар. Шатқалдың ішінде орналасқан туристік демалу орталығына апаратын автокөлік жолы осы қорымның аумағы арқылы өтеді.

Обаларға жүргізілген қазба жұмыстарының нәтижесінде қыш құмыра, алтын, қола және мыс сырғалар, салпыншақтар; аузынан құс шығып тұрған жолбарыстың басы түріндегі қола айырбас, темір пышақ, ердің тілімді сақиналары, қорамсақты ілуге арналған ілгек, жебенің екі және үшқалақты ұштары, қылыштың сабы сияқты ғылыми тұрғыдан құнды деп саналатын бұйымдар алынды. Бұл заттай деректер және оған қоса жерлеу рәсімімен байланысты материалдар ескерткішті б.з.д. II ғ.-б.з. V ғ. мерзімдеуге мүмкіндік береді.

2017 жылдың наурыз айында автомобиль жолдарын салу барысында Берікқара қорымындағы 6 қорымға археологиялық қазба жұмыстары жүргізілді. Қазба

жұмысына т.ғ. кандидаты, «Геоархеология» орталығының басшысы Ғ.Бексейітов жетекшілік жасады. Берікқара обаларынан Үйсін, Қаңлы дәуіріне жататын тарихи құнды жәдігерлер табылды. Ғылыми-зерттеу жұмыстарының барысында қазылған апатты №1 обаның ішіндегі ауқымы үлкен (биіктігі 0,4метр, ал көлемі 17 метрді құрайды) қорымнан ақсүйек әйел адамның сүйегі табылды. Онымен қоса езілген екі қыш ыдыс, қола айна, сол қолына тағылған күміс білезік және қолаң шашқа тағылатын қола түйрегіш табылды. Табылған құнды жәдігерлер реставрациядан өтіп Мемлекеттік «Ежелгі Тараз ескерткіштері» тарихи-мәдени қорық-музейінің қорына тапсырылды.

Берікқара қорымы

БӨРІҚАЗҒАН ТҰРАҒЫ (төменгі палеолит)

Палеолит – ежелгі тас дәуірі. Адам мен оның шаруашылығы қалыптасуының бастапқы уақыты. Палеолит дәуіріндегі адам-дардың қоғамдық ұйымы күрделі де ұзақ даму жолынан өтті. Қазақстан аумағында алғашқы адамның іздері (800-140 мың жыл бұрын) ерте палеолитте ескерткіштердің орындары анықталған. Ең ежелгі ескерткіштер Қаратау жотасынан табылған. Мұндағы Тәңірқазған, Бөріқазған, Шабақты, Ақкөл, Шабақты, Қазанғап (Оңтүстік Қазақстан-Қаратау шатқалы) тұрақтарында табылған материалдар шелль-ашель дәуіріне жатады.

Ежелгі адамдардың Жамбыл жеріне қоныс аударуы үшін ең қолайлы жерлер Қаратау таулары болды, онда көптеген жабайы жануарлар сүйектері табылды, климаты ыстық және жері өсімдіктерге бай болды. Палеолит дәуіріндегі адамдардың қоғамдық ұйымы күрделі және ұзақ даму жолынан өтті. Ежелгі адамдар табиғат күштеріне қарсы тұру үшін, аң аулау оңайырақ болу үшін топтасып өмір сүрді.

Осындай тұрақтардың бірі Бөріқазған тұрағы Жамбыл облысы, Талас ауданы, Қызыләуіт ауылынан 10 км оңтүстік-шығыста, Бөріқазған жерінде орналасқан.

Тұрақты 1958 жылы археолог Х.А.Алпысбаев ашып, зерттеген. 2000 жылы ҚР ҒА Ө.Х.Марғұлан атындағы Археология институтының Оңтүстік Қазақстан кешенді археологиялық экспедициясы К.М.Байпақов жетекшілігімен қайтадан зерттелген.

Зерттеу жұмыстары нәтижесінде тас бұйымдар (442 дана) куэсті биіктіктегі беттен табылған. Құралдарды жасаудағы негізгі шикізаттарды шомбал желвактар мен қара ұсақ түйіршікті кремний карбонды малта тастар құрайды.

Тас бұйымдардың көбірек топталған жерлеріне Х.Алпысбаевтың басқаруымен бірнеше шурфтар салынған. Бөріқазғанның артефактары келесі түрлерге бөлінген: 1) екі жақты добал; өңделген шапқыш құралдар (32 дана); 2) табақша құрал-саймандар (3 дана); 3) қол шапқыштар (2 дана); 4) унифастар (3 дана); 5) жаңқалардан жасалған құралдар (23 дана); 6) жаңқалар (342 дана); 7) нуклевидті бұйымдар (8 дана) және өндіріс қалдықтары (27 дана). Скол техникасы мен типологиясы үлгісіндегі тас бұйымдар олдувай мәдениетінің құралдарымен ұқсас. Коллекциялар Алматы қаласында, Ө.Х.Марғұлан атындағы Археология Институтында Археология музейінде сақтаулы.

Бөріқазған тұрағы

ТӘҢІРҚАЗҒАН ТҰРАҒЫ (төменгі палеолит)

Тәңірқазған тұрағы

Тәңірқазған тұрағы Жамбыл облысы, Талас ауданы, Қызыләуіт ауылынан 13,4 км оңтүстік-шығыста, Тәңірқазған даласында орналасқан.

Палеолит тұрпатындағы тас бұйымдарды 1968 ж. археолог Х.А.Алпысбаев алевролиттерден, құмайттардан түзілген жазық үстірттерден тапқан. 2000 жылы тұрақты Ә.Х.Марғұлан атындағы ҚР ҒА Археология институтының Оңтүстік Қазақстан кешенді археологиялық экспедициясы академик К.М.Байпақовтың жетекшілігімен қайта зерттеген.

Зерттеу нәтижесінде тұрақтың ауданы 1 шар. км кем емес екендігі анықталды. Тас бұйымдардың көбірек топталған аймақтарына стратиграфиялық шурфтар салынған. Артефакттардың басым бөлігі сұр саздақтың қалың емес үстіңгі қабаттарынан табылған. Бөріқазғандағыдай Тәңірқазған тұрағын мекендеушілер шикізат материалы ретінде карбонат яруссындағы қара және қара-сұр кремний қолданған.

Тәңірқазғанның тас бұйымдары мынадай топтарға бөлінеді: 1) екі жақты өңделген добал шапқыш құрал; 2) табақша пішіндер; 3) қол шапқыш тектес құрал; 4) унифастар; 5) жаңқадан жасалған бұйымдар; 6) нуклеустер; 7) екінші рет өңделмеген жаңқалар.

Тәңірқазған тұрағы. Тасқұралдар

Бұл тас бұйымдардың Еуразия мен Африканың ежелгі ескерткіштерінің арасында, олдувай мәдениеті құралдарының арасында типтік ұқсастықтары бар. Коллек-

циялар Алматы қаласында, Ө.Х.Марғұлан атындағы Археология Институтында Археология музейінде сақтаулы.

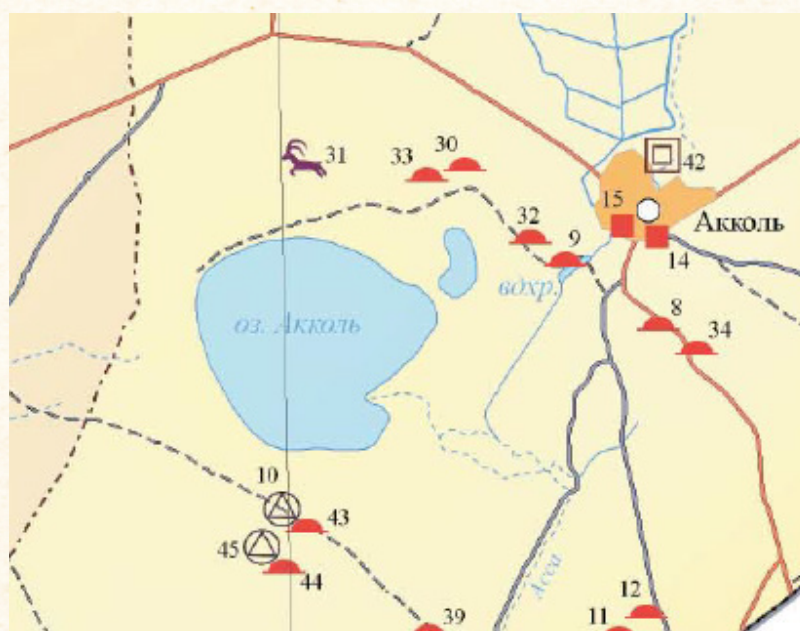
АҚКӨЛ ТҰРАҒЫ (төменгі палеолит)

Алғашқы тобыр төменгі палеолиттің алдыңғы кезендерінің бірі – ашель дәуіріне сәйкес келеді. Ашель уақытында жаңа әлеуметтік организм – алғашқы қауымның алғышарттары бірте-бірте толыса бастайды.

Шелль-ашель дәуіріне жататын Ақкөл тұрағы Жамбыл облысы, Талас ауданы, Ақкөл ауылынан 11 км оңтүстік-батыста, Ақкөл көлінің оңтүстігінде орналасқан.

Ескерткішті 1961 жылы археолог Х.А. Алпысбаев ашқан. 2009 жылы Е.Ақымбек пен Ш.Құдабаевтың жетекшілігімен «Археологиялық сараптама» ЖШС Ескерткіштер жинағы экспедициясы зерттеді. Куэст төбешігінің үстіндегі шағын алаңда ежелгі адамдар қолынан жасалған 117 тас

бұйым табылған. Олардың басым бөлігі бұйым сынықтары. Барлығы да желге мүжіліп, бірқатарының сыртқы қабаттары сақталған. Бұйымдардың барынша көп жинақталған жерінде тік шұңқыр қазылды. Табылған тас бұйымдар бөлінеді: 1) шеттері мен өкшесі екі жағынан да өңделген кәділгі шабатын құрал; 2) құрал-шеңбер; 3) қол шапқысы. Ақкөл орнының бұйымдары мынадай топтарға бөлінеді: екі қырлы шабатын құралдар; унифастар; жарықшақтардан жасалған құралдар; өңдеу белгілері жоқ жарықшақтар. Коллекциялар Алматы қаласында, Ө.Х.Марғұлан атындағы Археология Институтында Археология музейінде сақтаулы.

Карта-схема

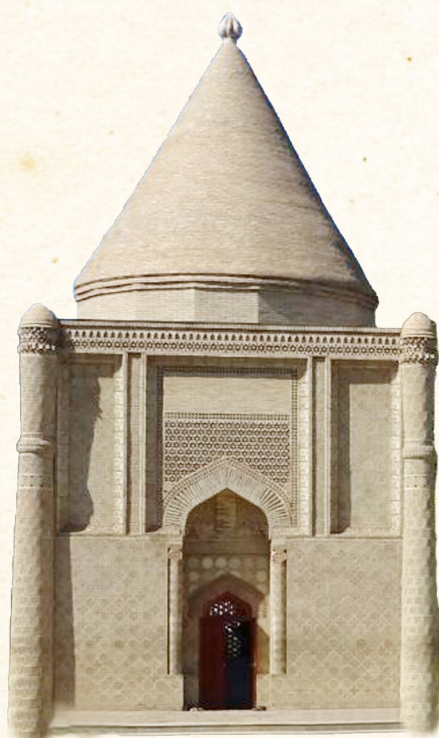

Ақкөл тұрағы

Ақкөл тұрағы

ОРТАҒАСЫРЛЫҚ АРХИТЕКТУРАЛЫҚ ЕСКЕРТКІШТЕР

Ұлттық тарихымыздың құнды жәдігерлерінің ерекше бір тармағы – діни рухани сипаттағы нысандар болып табылады. Қазіргі таңға дейін сақталған ескерткіштердің арасында мешіттер мен кесенелер ерекше қызығушылыққа ие. Исламның халық арасында кеңінен таралуы қалалық сәулет көрінісінің ең ерте кезеңдерінде монументалды діни ескерткіштерінде, оның ішінде кесенелер мен мешіттерде көрінісін тапты.

Айша бибі кесенесі

АЙША БИБІ КЕСЕНЕСІ XI-XII ғғ.

Таразымыздың інжу-маржанына айналған Айша бибі кесенесі ежелгі қолөнершілердің бізге жеткен ортағасырлық сәулет өнерінің үздік нұсқасы. Кесене Тараз қаласынан 18 шақырым жерде Жамбыл ауданының Айша бибі ауылында орналасқан және діни мемориалдық кешенге кіреді.

Кесене ертеден гүлденген сауда жолының бойында, жазба деректерде X ғасырлардан белгілі ортағасырлық Джувиқат қаласының маңында орналасқан.

Кесененің салыну тарихына және Айша бибінің жеке басына байланысты тарихи жазба мәліметтер әзірше табылған жоқ, бірақ та осы тақырыпқа байланысты аңыздар өте көп. Аңыздардың бірінде Тараз билеушісі Қараханға іңкәрлік сапары кезінде жылан шағып, қайтыс болған, Зеңгі баба мен Ануар бегімнің ару қызы Айша бибі туралы айтылады. Аңыз бойынша – Қарахан өзінің сүйіктісіне арнап керемет кесене салдырған.

Қабірге археологиялық қазба жүргізілген жоқ. XX ғасырдың ортасына дейін кесене жартылай бүлінген жағдайда келіп жеткен. Оның тек солтүстік, оңтүстік және бұрыштық мұнаралары бар батыс фасадтарының бөліктері ғана сақталған. Күмбезі XIX ғасырдың ортасында жүргізілген алғашқы ғылыми зерттеулерге дейін сақталмаған.

Кесене жобасы шаршы формалы бұрыштарында колоналары бар құрылыс. Кесене қабырғаларының сыртқы жағы қолдан ойылған ою-өрнектері бар, әр қилы үйлесім мен нұсқалардан тұратын, түрлі өсімдік гүлдері мен геометриялық

түрлер сарынындағы өрнектерге бай. 60-тан аса түрлі терракот қыш тақталармен көмкерілген. Кесене құрылысына антисейсмикалық мақсатта арша ағашы пайдаланылған. Бұл орталық Азия мен Қазақстандағы өнбойы ою-өрнектермен көмкерілген жалғыз ескерткіш. Сондықтан да, Айша бибі кесенесі қазақ халқының ежелгі ою-өрнегін сақтаған музей іспетті.

Қабырғаларының ортасында жебе бейнелі иіндермен көмкерілген терең қуыстар бар. Колонналардың жоғарғы жағы ваза түрінде жасалған. Бұрыш колонналары, жоғары қарай сүйірлене жасалған белдеушелері өсімдік гүлді және геометриялық оюлармен өрнектелген. Терракот қыш тақталардың 18-ші қаланымында (3,4 м. биікте) арабтың куфа әріптерімен оюланған «*Күз...бұлттар...жер ғажайып...*» деген тылсым сөздер жазылған. Кесененің ішкі жағында жер бесік тұр.

XIX ғасырдың ортасынан бастап кесенені бірнеше рет тарихшылар, өнертанушылар, сәулетшілер зерттеді.

1979-1985 жж. ескерткішке консервация-

*Айша бибі кесенесі XI-XII ғ.ғ.
(XXғ. I жарт. фотосурет)*

реставрациялау жұмыстары жүргізіліп, құрылысты атмосфералық әсер етулерден сақтау үшін әйнектелген құрылыммен жабылған.

2002-2004 жж. ескерткіште реставрациялық жұмыстар жүргізілді: күмбезі қайта қаланды және кесененің сыртқы әшекейі толық қалпына келтірілді. Бұл жұмысты Республикалық «Қазқайтажаңғырту» меке-

месінің Түркістан филиалындағы мамандары аяқтап шықты. 2005 жылы кесене өзінің алғашқы қайталанбас көз қуантарлық ғажап келбетіне енді. Қазіргі таңда, Айша бибі кесенесі облысымызда адамдар көп келетін тарихи орынға және Халықаралық, өңірлік туристік маршруттардың бағытына енген ескерткіш. 2017 жылы «Қазақстанның киелі жерлер географиясы» тізіміне енді.

БАБАДЖА ХАТУН КЕСЕНЕСІ X-XI ғ.

Бабаджа Хатун кесенесі Айша Бибі кесенесімен бірге мемориалды-культтік кешеннің құрамына кіреді.

Кесененің салыну тарихына және Бабаджа Хатунның өз басына байланысты құжаттық мәліметтер жоқтың қасы, бірақ Бабаджа Хатунға байланысты аңыздардың бірінде: Кесене Айша арудың күтушісі болған, кейіннен бибісі өмірден өткен соң жас қабірдің өмір бойғы шырақшысы міндетін атқарған парыз адамы – Бабаджа Хатунға арналып салынған кесенесі ретінде халық жадында мәңгі сақталған.

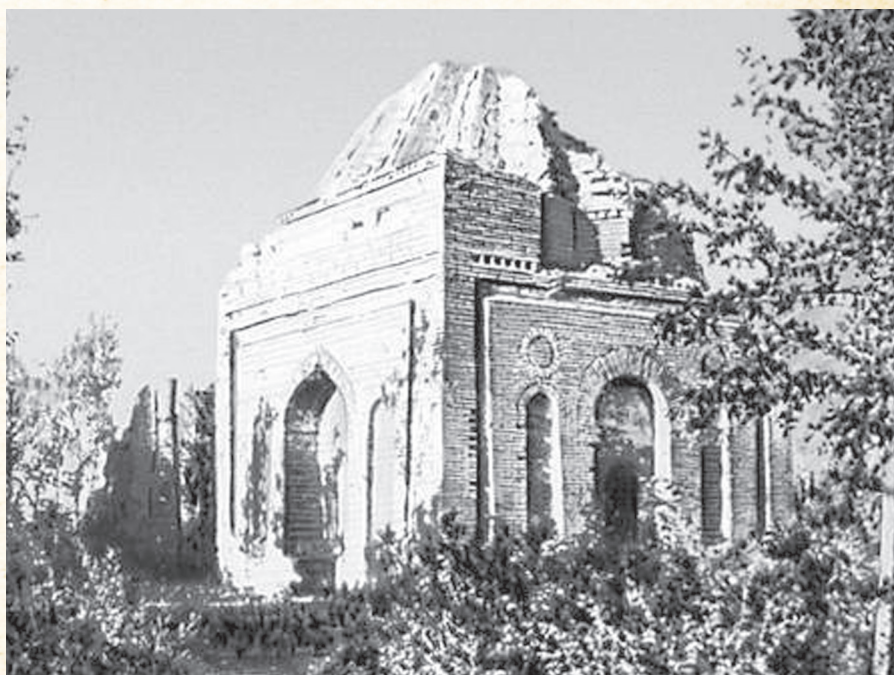
Ескерткішке археологиялық қазба жүргізілген жоқ. Сәулеттік-құрылымдық сараптаманың нәтижесіне қарағанда құрылыс Қараханидтер дәуірінің ерте кезеңіне жатады.

Кесене өзінің композициясы мен құрылымы жағынан өте қарапайым. Құрылыс күйдірілген кірпіштен салынған. Қабырғаларында сәндік безендірулер жоқ, бірақ сәулеттік құрылыстың жинақы әрі қарапайым ою-өрнектері үйлесім тапқан.

Кесененің көркемдік пен сымбаттылық беретін призмалық барабанға орналасқан 16 қырлы ко-

нус жабыны – Қазақстан күмбездерінің ішіндегі ең ерекшесі. Негізгі фасад эпиграфикалық фризі бар парапетті қабырғамен айқындалған. Онда терракотты ойма «насах» әдісімен жазылған мәтіннің бөлігі сақталған: «*Бұл жоғары жерлеу орны... Бабаджа Хатун...*» эпитафияның бір бөлігі құрылысты салу барысында жоғалып кетсе керек.

Ескерткіш XIX ғ. екінші жартысынан, кесене бірнеше рет тарихшылар, өнертанушылар, архитекторлар тарапынан зерттелген. 1897 ж. – В.А. Каллаур зерттесе,

Бабаджа Хатун кесенесі XI ғ. (XX ғ. басы фотосурет)

Бабаджа Хатун кесенесі

1938 ж. – А.Н. Бернштамның жетекшілігімен зерттелген. 1953 ж. – Т.К. Басенов зерттеген.

Кесенені алғаш қайта қалпына келтіру жұмыстары 1979 жылы «Қазақ жобалау және қалпына келтіру» институтінің ма-

мандарымен жасалған, күмбезі толықтай қалпына келтірілді. Қайта қалпына келтіру жұмыстарын 2002 жылы Республикалық «Қазқайтажаңғырту» мекемесінің Түркістан филиалындағы мамандары жүргізді.

Қарахан кесенесі XI-XII ғ.ғ. (Кесененің қазіргі келбеті)

ҚАРАХАН КЕСЕНЕСІ XI-XII ғ.ғ.

Қарахан кесенесі Тараз қаласының орталығында орналасқан (Төле би мен Байзақ батыр көшелерінің қиылысы), ортағасырлық рабад аумағындағы діни-мемориалдық кешенге кіреді. XIX ғасырда қаламыздың байырғы тұрғындарының айтуы бойынша және де Түркістан археология үйірмесінің әуесқойлары – А.В. Панков пен В.А.Каллаурдың мәліметтері бойынша мазар ежелгі қараханилер дәуірінде (XI-XII ғ.ғ.) өмір сүрген, әулие атанған, Қараханидтер әулетінің көрнекті тұлғасының бірі – Шах Махмуд Қараханның жер бесігінің үстіне тұрғызылған. XIX ғасырдың ортасынан бастап кесенені бірнеше рет тарихшылар, өнертанушылар, сәулетшілер зерттеген.

Өкінішке орай, кесенені салушы шебердің аты-жөні тарихта сақталмаған. Кесененің алғашқы нұсқасы біздің заманымызға дейін жетпеді.

1905-1906 жж. жергілікті тұрғындардың күшімен алғашқы кесененің орнына жаңа кесене бой көтерген, алайда оның сәндік өрнектері жойылған. Өзінің сәулеті бойынша ортағасырлық Қарахан кесенесі X-XI ғ.ғ. Саманидтердің кесенелеріне ұқсас. Кесененің алғашқы келбеті мен сәулеттік құндылығын XIX ғ. аяғы-XX ғ. басында түсірілген фотосуреттен ғана көре аламыз. Суретте кесене шаршы формалы. Бас қасбетінде кірпіштен өрілген өрнектер бар. 1961 жылғы Т.Н.Сенигованың бас-

тамасымен жүргізілген қазба жұмыстары кесенені сәндеу үшін 30-ға жуық түрлі терракоттар пайдаланылғанын анықтады. Кіреберіс иіні сүйірлене қаланып колоннаға тірелген. Қарахан кесенесінің кірпіштері Айша бибі кесенесінің кірпіштеріне өте ұқсас, өйткені екі кесене де бір тарихи кезеңде салынған.

Қазір бұл жер бесік орналасқан орталық залы, үш бұрышында үш худжра бөлмелері, бұрышына орналасқан көлбеу сатысы бар порталды-күмбезді құрылыс. Бас кіреберісі әшекейлі есікпен, бұрыш үстіндегі мұнараларымен, үш ярусты аралық қабырғалармен, оймышталған шағын қуыстармен айшықталып, ерекшелінген.

Қарахан кесенесінің қабырғалары күйдірілген қыш кірпіштерімен өрілген. Күмбезі мен аркалық ойықтары ғана XI ғасырдағы кірпіш-плиткалармен салынған. Кіреберіс

Қарахан кесенесі 1871-72 ж.ж. Түркістан альбомынан

маңдайшасында: «Алладан басқа құдай жоқ, Мұхаммед оның елшісі» – деген Құран сөздері өрнектеліп жазылған.

Кесенені алғаш қайта қалпына келтіру жұмыстары 1975-1985 жылдары жүргізілді. Соңғы қайта жаңғырту жұмыстары 2002 және 2015 жылдары Республикалық «Қазқайтажаңғырту» мекемесінің қызметкерлері жүргізді.

Қарахан кесенесі – ортағасырлық тарихи ескерткіш, кесене қазақ халқы үшін

қасиетті орын болып табылады. Ежелгі билеуші Қараханның аңыздық бейнесі түркі тайпаларын біріктіру және аймақты исламдастыру үшін қолданылған. Бүгінгі таңда, Қарахан кесенесі аймақтық және халықаралық туристік мекенге кіреді, сонымен қатар аймақтың тарихи ескерткіштерінің бірі болып табылады, 2017 жылы ескерткіш «Қазақстанның қасиетті жерлер» тізіміне енгізілді.

ДӘУІТБЕК (ШОМАНСҰР) КЕСЕНЕСІ XIII ғ.

Дәуітбек (Шомансұр) кесенесі қаламыздың орталығында «Қарахан» кесенесінің жанында орналасқан, бұрынғы ортағасырлық бейіт аумағына орын тепкен діни-ескерткіш кешені құрамына кіреді. Кесене бұрынғы әскери бекініс батысында, Түйте каналының сол жағасында орналасқан.

Кесене бізге дейін сирек сақталып жеткен ортағасыр дәуіріндегі, аймақтық сәулет өнеріне жатады. Кесене алғашында күмбезі жартылай иілген арқаға бекітілген төрттаған түрінде болған. Аркалар плиталардан қаланған тұғырға орналасты. XIX ғ. соңында аркалы кіреберісі мен қабырғалары кірпішпен қайта өрілгендіктен кесене қазіргі қалпына енді. Кесене күйдірілген кірпіштен салынған, қабырғалары тұйық. Оңтүстік бұрыштарының жоғарғы жағы минарет тәріздес етіп жасалған. Кесененің іші крест формалы, қабырғасында қуыстары бар. Бөлме ортасында үш сатылы қабір басына қойылған тас тұр, оған араб әрпімен: «Бұл Ильяс оғұл бек

Дәуітбек кесенесі XIII ғ. (XX ғ. ортасы, фотосурет)

шахиншах баласы Балық Бөлге Ұлықбек Икбал хан Дәуітбек Исфахсалардың моласы, (660 жылы 8 наурызда-хиджра бойынша) 1262 жылы 31 наурызда жұмаға қараған түні көз жұмды» – деп жазылған.

Қабіртастағы жазуды 1893 жылы белгілі шығыстанушы – А.Б.Бартольд, 1939 жылы А. Белицкий танып оқыған. Тасқа басылған таңба арқылы біз бұл адам XIII ғасырда өмір сүрген ірі әскери қолбасшы болғанын білеміз.

Дәуітбек кесенесінің қазіргі келбеті

ТЕКТҰРМАС КЕСЕНЕСІ X-XIV ғ. ғ.

Тектұрмас кесенесі Талас өзенінің оң жағалауында салынған және бұл діни орындардың бірі болған. Осы төбенің басында зороастризм, христиандық, мұсылмандық рәсімдегі зираттар орналасқан. VII-XI ғғ. көне зороастрийлік мола орнында Тектұрмас мазарының орын тебуі діни кешеннің мұнда исламның енуіне, яғни XI ғасырға дейін қалыптасты деуге мүмкіндік береді. Тектұрмас мазарының салынуы ислам кезеңінде жүзеге асты. Кесененің архитектуралық формаларды зерттеу зерттеушілерге оны X-XIV ғ.ғ. ескерткіш деп белгілеуге негіз жасайды.

XX ғасырдың 30 жылдарындағы атеистердің дінге қарсы саясаты кезінде көптеген тарихи-мәдени ескерткіштер толықтай немесе

жартылай қирады. Сонын ішінде Тектұрмас кесенесі де бар. 1935 жылы кесене

*Тектұрмас кесенесі XIV ғ. тарихи фотосурет
(XIX ғ. 80 жылдары)*

қабырғалары толықтай ұрланған. 1986 жылы кесененің орны қоршалып, тиісті атаумен жазылған ескерткіш тақтасы қойылған болатын.

Тектұрмас кесенесінің алғашқы нұсқасы XIX ғ. 80 жылдары түсірілген фотосуретте ғана сақталып қалған. Тарихи фотосуретте кесене формасы қарапайым, жоба бойынша шаршы, бір камералы, жақтаулары кірпіштен соғылған, ал астыңғы жағы тас блоктардан қаланған киоск болды. Ғимараттың бұрыштары тік, өткір жүзді болған. Кесененің кіре-беріс қас беті Тараз қаласына қарай қарап тұр. Кесененің солтүстік қабырғасына XIX ғ. күмбезді ғимарат қосылып салынған.

Тектұрмаскесенесіне 2001 жылы археолог А.Итенов археологиялық қазба жұмыстарын жүргізіліп, кесененің X-XIV ғ.ғ. салынғанын сақталған іргетасының құрылысынан анықтады. 2002 жылы кесененің алғашқы орнында жаңадан кесене тұрғызылды.

Өкінішке орай, Тектұрмас жайлы

Тектұрмас кесенесінің қазіргі келбеті

ешқандай деректер сақталмаған. Кесене жергілікті халыққа Тектұрмас атымен және Сұлтан-Махмудхан жерленген орын ретінде белгілі. Ал Тектұрмас сөзінің өзі түркіше «жайсыз орын» деген мағынаны білдіреді.

ШОҚАЙ ДАТҚА КЕСЕНЕСІ XVIII ғ.

Шоқай Датқа кесенесі Жамбыл облысы, Сарысу ауданы, Саудакент ауылының шығыс жақ шетінде ортағасырлық ескі зиратында орналасқан. Кесене Шу-Талас аймағындағы қалыптасқан монументалды қабірлеу құрылыстарына қатысты құрылыс.

Кесенені алғаш 1946 жылы археолог Г.И.Пацевич зерттеді. Кейін 1970-1980 ж.ж. ҚазКСР Мәдениет Министрлігі және «Қазжобақайтаөңдеу» институтының мамандарымен зерттелді. 2000 жылы Тарихи және мәдени ескерткіштері жинағының экспедиция мамандары зерттеді. 2014 жылы «Археологиялық экспедиция» экспедициясының мамандарымен зерттелген.

Шоқай Датқаның өмірі мен қызметі қазақ елі тәуелсіздік алғаннан кейін ғана зерттеліп, жарық көре бастады. Шоқай Датқа белгілі тарихи тұлға. Ол қара қылды қақ жарған әділдігімен, ауыздыға сөз бермес шешендігімен кеңінен танылған, жастайынан ел басқару ісіне араласып, рулар мен тайпалар арасында ғана емес, көрші жатқан туыстас елдер арасында мәмілегерлігімен аты шыққан қайраткер. Қаратаудың теріскейіндегі қазақ елінің беделді, билікке араласа бастаған жас Шоқайға Қоқан билеушілерінің қалауы түсіп, оған хан сарайының лауазымды қызметі – «Датқа» атағын берген.

Қоқан хандығында қызметте жүріп Шоқай Датқа қазақ халқының дербес дамуын, тәуелсіздігін армандады және осы жолда күресті, өмірін арнады. Ол орыс халқымен экономикалық және әскери бірлікті жақтаған прогрессивті қайраткер болды. Оңтүстік қазақтарын Ресейге бірігуді жүзеге асырған тұлға да Шоқай Датқа. Бұл жөнінде нақты тарихи дерек бар. Полковник М.Г. Черняевтің өзінің басшылығына жолдаған хатында Қоқан хандығына да ықпалы зор, қазақтар арасында да зор беделге ие Шоқай Датқа Қарабекұлымен осындай келісім болғандығын жазады. Шоқай Датқаның орыс-тармен ынтымаққа баруын қатыгез Қоқан ханы кешірмейді. Кейбір деректер бойынша, Шоқай Датқа кезекті бір сапардан оралғанда қоқандықтардың үзеңгісіне у жаққанынан қайтыс болады.

Бірінші қалпына келтіру жұмыстары 1990 жылы жүргізілген болатын. Кесененің бір-

тіндеп қираған қабырғалардың аяқталмай қалған жерлері қайта қалпына келтірілді. Кесене ірі, күйдірілген кірпішті бір камералы бетше босағалы – күмбезді көлемде, оңтүстік кіре беріс және оңтүстік батысқа қарай негізделініп салынған. Басты қасбеті терең емес П-тәріздес жақтаулармен жиектелген және бұрыштық мұнаралармен қосақтасып қапсырланған терең емес садақты қуыспен бөлінген. Қуыстың қасбет маңдайлық ернеу қабырғаларына биік арқалықты маңдайшалы есік ойығы, доға астының жоғарғы бөлігінде – кішкене терезелер орнатылған. Кесененің күмбезі дөңгелек барабанда көтеріліп, сыртынан көк, ақ, қызыл құймалармен зер тасталған.

Соңғы қайта қалпына келтіру жұмыстары 2017 жылы жүргізілді. Кесенені «Қазқайтажаңарту» республикалық мемлекеттік кәсіпорны мамандарының күшімен толықтай қалпына келтірілді.

Шоқай-Датқа кесенесі

МЕШІТ-ИМАНДЫЛЫҚ ҰЯСЫ

Жамбыл облысы аумағында – XIX ғ. соңы – XX ғ. басына жататын бірнеше мешіттер сақталған. Мешіт араб тілінде «Масджид» – мінәжат ететін орын дегенді білдіреді. Алламен тілдесетін киелі орын. Оны «Алланың Үйі» деп те атайды.

ӘБДІҚАДІР МЕШІТІ XX Ғ.БАСЫ

Әбдіқадір мешітінің аркалық қақпасы

Әбдіқадір мешіті Тараз қаласының Абай-Көшеней көшелерінің қиылысында орналасқан. Тарихи ескерткіш санатына жататын Әбдіқадір мешіті XX ғасырдың басында салынған, Тараз қаласының үлкен мешіттерінің бірі болып саналады.

Үлкен ауласы және Әулиеата жеріндегі үлкен медресесі болған. 1920 жылдардың басында кешен толықтай бұзылып, қазіргі таңда оның тек кіре-беріс бөлігі ғана сақталған. Бұл мешіттегі бас имамдық парызды 1920 жылдарға дейін мұсылман әлеміне кеңінен таныс білімдар, ислам өркениеті мен рухани білімнің негіздерін зерттеп көптеген еңбектер жазған, есімі осы күнге дейін ел аузында жүрген Алтынхан төре атқарған.

Алғаш қайта қалпына келтіру жұмыстары 1975-1980 жылдары жүргізілді. 1990-шы жылы мешіттің кіре беріс есігі қайта қалпына келтіріліп, екі жақ жақтауы өрнекпен қашалған. 1992 жылы кешен аумағына жаңа медресе ғимараты салынды. 2002 жылы

мешіттің кіре-беріс қас бетіне толықтай қайта жаңғырту жұмыстары жүргізілді.

Кешеннің кіре берісі көркем мұра ретінде бағаланады, ол алғашқы құрылыс бөлігі – «дарбаза» түріндегі есігі. Айшықты есік пен күмбезді ескерткіш орын күйдірілген кірпіштен салынған, бас бет алды Көшеней көшесіне қараған. Күмбезінен тек жабу аралықтары ғана қалған. Кіре берісінің мол көлемді композициясы ортағасырлық аумақтық сәулет өнеріне тән элементтерді пайдалана отырып, дәстүрлі формада орындалған. Ауладағы батыс жақ іргесінің ортаңғы білікте қуысы бар, ол қақпаның маңдайшасына кіре орналасқан. Аула жақ сырты да екі қатарлы ұялармен өрнектелген. Бір төменгі қуысы шатырға кіретін саты болып табылады. Есік тұсындағы ішкі кеңістігі симметриялы орналасқан үлкен қуыстарымен кеңейтілген және доға тәрізді есік болып келеді, оның сыртына онша биік емес аркалы шамы бар күмбезді мұнара қойылған.

Әбдіқадір мешітінің кіреберіс бөлігі

ӘУЛИЕ АТА (ЖҮНІСБАЙ) МЕШІТІ 1913 ж.

Әулие ата мешіті Тараз қаласының ескі бөлігінде, тарихи аумаққа жақын, Б.Адамбаев көшесі №24 ғимаратта орналасқан. Қаламыздың орталық мешіті – Әулиеата мешіті жергілікті жанашыр азамат, көпес Қали Жүніс Майюсуповтың демеушілігімен шебер Сейдулла Қожаның басшылығымен 1913 жылы бой көтерген.

Мешіт осы өңірде «Әулие ата» атанып кеткен Караханидтер әулетінің көрнекті тұлғаларының бірі Шах Махмуд Қараханның құрметіне және мешітті салдырушы Жүнісбайдың құрметіне «Әулие ата – Жүнісбай мешіті» – деп аталады. Қали Жүніс өз кезеңінің жанашыр азаматы ретінде және мешіт пен шығыс моншасын салдырушы ретінде жергілікті халық жа-

дында мәңгі сақталған тұлға.

Ұзақ жылдар бойы мешіт ғимараты әртүрлі жөндеу, қайта жаңғырту, қосымша құрылыстар салу жұмыстары жүргізіліп келген. Бірінші жөндеу жұмыстары 1973 жылы жүргізілген болатын, 1998 жылы ауладағы барлық құрылыс орны жаңа материалдар мен өрнектерді пайдалана отырып қайта жаңғыртылды. Ескі бөлмелері қайта жөнделіп, жаңа бөлмелер салынды, күн сайынғы тұрмыстық және діни дәстүрлерді орындау үшін қолайлы жағдай тудырылды. Мешітке кіре-беріс аумаққа қос минаретті қақпа орнатылған. Мешітке соңғы күрделі жөндеу жұмыстары 2017 жылы «Қазқайтажаңғырту» мекемесінің басшылығымен жасалды.

Әулие ата мешіті

Әулие ата мешітінің ішкі көрінісі

НӘМЕТБАЙ МЕШІТІ
1887, 1897 ж.

Нәметбай мешіті

Мешіт Тараз қаласындағы Ташкент-Байзақ батыр көшелерінің қиылысында орналасқан. 1897 ж. Нәметбай мешітінің ғимарат аумағында кең ауласы, медресе ретінде қолданылған қосымша бөлмелері, үлкен жер телімі, дәретханасы бар кешенге айналған. Мешіт ғимаратын өз қаражатына салдырған Нәметбайдың есімімен аталады. Көп жылдар қаладағы үлкен діни-рухани орталық қызметін атқарған.

Шамамен, өткен ғасырдың 30-жылдары мемлекеттік меншік ретінде шаруашылық қоймасы тағы да басқа да қажеттіліктерге пайдаланылып келген. Өткен ғасырдың 90-жылдары мұсылман жамағатына қайтарылып және қайтадан жөнделіп Тараз қаласындағы забия-мешіті қызметін атқарып келеді.

Бір қабатты, қабырғасы қаңқасабан салынған бұл жай 1887 жылы салынған, бір кеңістікті құрылыс түріне жатады. Тік бұрышты, ұзынша жай намаз оқу залы мен кең айваннан тұрады, бөлме биіктігі 5 м. Жабылуы тегіс, төсеме шатырлы. Іргелері балшықпен сыланған, өрнексіз. Айванның үстіңгі ернеуі бір қатарлы мүсінді кронштейндермен өрнектелген. Ішкі жағының өрнекті іргелері назар аударады. Төбесі – дәстүрлі ағаштан бөрене түрінде салынған. Жоғарғы жағы сүйірленіп бітетін қырлы бағаналары бар. Бөрене қыр жақтауларының формасы күрделі, айван ортасына қарай колонналар етегі жұмыр болып келеді. Қабырғаларының, колонналар мен намаз бөлмесінің өрнек айшықтары негізінен көк, қызыл және жасыл түсті.

Мешіттің бас кіре берісі Ташкент көшесі жағында, 1995 жылы жаңа қақпалармен оқшауланған силикат кірпіштен салынған арқалы өткелі бар, екі қапталы тұтас

Нәметбай мешітінің ішкі көрінісі

қабырғамен қоршаулы. Медресенің ескі үйі қайта жасалған, аула жақтауы терразитті сылақпен мрамор сынықтарын жапсыра отырып қаптаған.

Мешіттің тозған үйі-архитектуралық тұрғыдан нағыз құнды мұра. Тік бұрышты, ұзынша жай намаз оқу залы мен кең айваннан тұрады. Айванның үстіңгі ернеуі бір қатарлы мүсінді кронштейндермен өрнектелген. Ішкі жағының өрнекті іргелері назар аудартады. Төбесі – дәстүрлі ағаштан бөрене түрінде салынған. Жоғарғы жағы сүйіріліп бітетін қырлы бағаналары бар. Бөрене қыр жақтауларының формасы күрделі, айван ортасына қарай колонналар етегі жұмыр болып келеді. Қабырғаларының, колонналар мен намаз бөлмесінің өрнек айшықтары негізінен көк, қызыл және жасыл түсті. Әсіресе айван төбесі өрнегі ерекше, мұндағы бөрене асты бөліктері өсімдік өрнектерімен ерекшеленеді, аспан көк түс басым, қызыл түс тек өрнек пен белдеу периметрі бойына жағылған.

Мешіт 1980 жылдары, 2001 жылдары зерттелген, бірақ ғылыми әдебиетте жарияланбаған.

Мешіттің ауласына қайта жаңғыру жұмыстары 2019 жылы жасалды.

АБДУЛЛА ИШАН МЕШІТІ

XX ғ. басы

Абдулла Ишан мешіті

Жамбыл облысындағы тарихи-мәдени ескерткіштер ішіндегі елеулілерінің бірі – тарихи мұралардың сәулет өнері санатына жататын нұсқасы – Талас ауданындағы Үшарал мешіті (Ештайбек көшесі №7 орналасқан). Мешіт XIX-ғасырдың басында Әулиеата – Тараз жеріне табан тіреген өз дәуірінің зиялы қауымы санатындағы қожа-молдалар жер-жерде мешіт, медреселер салу жұмысын қолға алса керек. Бұл ұсынысқа жергілікті азаматтар аянбай, қолдан келген көмегін көрсетеді.

Үшарал мешітінің құрылысы 1900 жылы аяқталып, пайдалануға берілген. Жалпы құрылыстың басы-қасында болып, құрылысшылар тарту, материалдар дайындау ісімен сол кездегі Үшарал, Тоғызкент аймақтарының имамы болған Абдулла Ишандегендіндарадамайналысқандықтан, мешітті Абдулла Ишан мешіті – деп атап кеткен.

Сәулет өнерінің шешімі бойынша – арқалық-күмбезді ғимарат. Орталық зал диаметрі 8 метрге жуық үлкен күмбезбен жабылған, 15 шағын күмбездер басқа да бөлмелерді және айванды үш жағынан жауып тұр. Үлкен айванмен көмкерілген шығыс және батыс қабырғалары мешітке ерекше сән беріп тұрса, қасбеттері бет жақтық кірпіштік қалаумен безендендірілген. Оңтүстік-батыс зал қабырғасында дін оқуының интенциялары сақталған, эпиграфиялық картушы П-тәрізді жиектелген михрабты қуыс орнатылған.

Мешітті 1945 жылы археолог Г.И.Пацевич зерттеген.

Қайта жаңғырту жұмыстары (1985-1986; 2003 жылдары) Республикалық «Казреставрация» мамандарымен зерттеліп, қайта жаңғырту жұмыстары жүргізілді.

ҚАРАҚОЖА МЕШІТІ

XX ғ. басы

Қарақожа мешіті 1986 жылы түсірілген фото

Мешіт Жамбыл облысы, Талас ауданы, Ойық ауылында, Сейілбек елді мекенінің аумағында орналасқан. Мешіт жергілікті тұрғындардың және ислам дінін насихаттаушы Қарақожа Ишанның қаржысына салынған.

Өмір жолын ислам дініне арнаған Қарақожа Ишан осы аумақтағы Қарақожа мешітінің жанында орналасқан ауыл шетіндегі қорымда жерленген. Қазіргі таңда, осы Қарақожадан тараған ұрпақтарының барлығы дін жолын ұстанған және Талас ауданының ауылдық мешіттерінде имамдық қызметтерін атқарып отыр. Мешіт ғимараты 1909 ж. салынған және XIX ғ.-дың аяғы мен XX ғ. басында салынған Шу-Талас аумағының монументалды құрылысының үлгісі. Мешіт толығымен күйдірілген кірпіштен салынған. Ғимарат күмбезді – галерея типті құрылыс тобына жатады. Тоғыз күмбезбен көмкерілген ескерткіштің оңтүстік-батыс құбыла жағын-

дағы біреуі басқалардан тұрқы биік бас күмбез кесенесімен мойындыққа табан тіреген. Мойындықтың шығыс жағында мешіт ішіне жарық түсетін терезе ойығы және михраб қуыстары бар. Көпкүмбезді монументалды үлгідегі құрылысқа намаз оқитын залы мен айван кіріккен. Қасбеттері шектеулі түрде беттік кірпіштік қалаумен салынған. Қабырғаларында эпиграфиялық мәнер-қалыбында Аллаға сыйыну сентенциясы құрылыстың тұрғызылған күні, айы, жылы болып табылатын хижраның 1327 (1909) жылы өрнектелген.

Өкінішке орай, Кеңес үкіметі тұсында жергілікті тұрғындар мешітті түрлі қоғамдық негізде пайдаланып келген.

Мешітті 1945 жылы археолог Г.П. Пацевич, 1945 жылы Г.Б. Ысқақов, 1949 жылы Л.И. Ремпель, 1979 жылы Т.Қ. Қуандықов, Ж.А. Шайкенов басқарған ғылыми-зерттеу экспедициялары, 1975-1980 жылдары «Қазжобажырту» сәулетшілерімен зерттелген.

Қарақожа мешіті қайта жаңғыру жұмыстарынан кейін

Бірінші қалпына келтіру жұмыстары 1984 жылы жүргізілді. Толық қайта жөндеу жұмыстары республикалық «Мәдени мұра» бағдарламасы аясында 2007-2008

жылдар аралығында жөнделіп, ел игілігіне қайта пайдалануға берілді. Қайта жөндеу жұмыстарынан кейін мешіт Қазақстанның Діни Мұсылмандар басқармасына берілді.

Орта Азиялық қалалардың құрылысында монша-хаммамдар (араб. сөзінен «хамма» – жану, қыздыру – деген мағынаны беретін) маңызды құрылыстардың бірі болған. Жалпы қалалық моншалар базарлар мен мешіттердің жанында орналастырылған, ал ішкі аудандардағы моншалар тұрғын үйлердің жанында орналастырылған. Монша санының көптігі мен оның сұлулығымен қаланың гүлдену дәрежесі анықталған. Жер бетіндегі «жұмақ сияқты» танымал болған монша-хаммамдар мешіттермен, медресемен және өзге де көрікті жерлермен бірге, саяхатшылардың сипаттамаларында үнемі атап өтіледі.

Атақты Ибн-Сина да көп еңбектерін монша тақырыбына арнады. Ол «моншаның бөлмелері кең және жарық, бір қалыпты жылы, суының мол болуы, қабырғалары жан жадырататын суреттермен безендірілуі адам ағзасына зор пайдасы бар» – деп жазған.

Монша тек қана санитарлық-тазалық орталығы ғана емес, ол саясатшылардың, саудагерлердің, әскерилердің және қала тұрғындарының тынығып дем алатын орны да болған.

ҚАЛИ ЖҮНІС МОНШАСЫ

XX ғ. басы

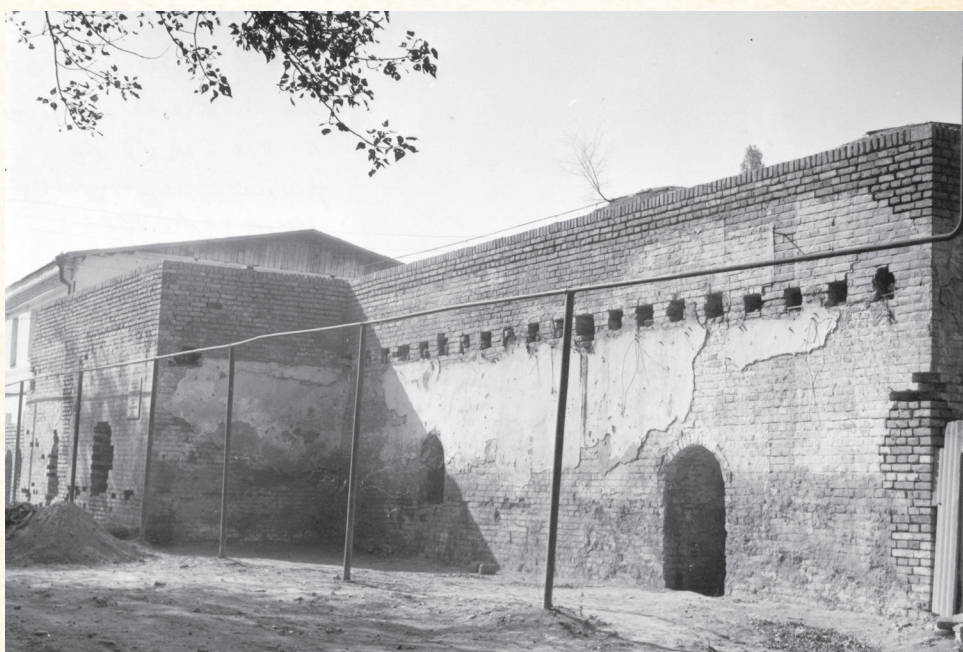
Қали Жүніс моншасы қайта жаңғыру жұмыстарына дейін 1982 ж.

XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басында Әулие-Ата қаласының құрылысы кезінде қолөнершілер мен сәулетшілер өздеріне белгілі жергілікті және аймақтық сәулеттің дәстүрлі әдістері мен нысанда-рында құрылыстар салуды жалғастырды. Тарихи мәліметтерге сәйкес, Әулие-Ата қаласында шамамен XX ғасырдың басында төрт қоғамдық монша жұмыс істеді – Баратхан, Кәрімбай, Расұлхан мен Қали Жүніс моншалары. Шығыс моншалары сәулет композиция қағидасымен күмбездік әдіс жүйесі мен күрделі арка жүйелерімен, су құбырлары және жылыту жүйесімен, ортағасырлық шығыс моншаларының технологияларын қолдана отырып салынған. Аталған құрылыстардың

ішінен сәулет және қала құрылысының ескерткіші болып табылатын Қали Жүніс моншасы ғана бүгінгі күнге дейін сақталып отыр.

Қали Жүніс моншасы Тараз қаласы Байзақ батыр көшесі № 38 үйде Қазыбек би көшесінің қиылысында қаланың орталық бөлігінде тығыз тұрғын үй құрылысы орналасқан жер-

де бой көтерген. Ортағасырлық сәулет өнерінің үлгісіндегі моншаны Әулиеата қаласының тұрғыны, меценат Қали Жүніс өз қаржысына XX ғ. басында салдырған. Архив құжаттары бойынша Қали Жүністің тегі Маюсупов (Майсупбаев) 1854 жылы дүниеге келген. Монша Әулиеата кезеңінің сәулет өнері ескерткіші болып санала-

Қали Жүніс моншасы қайта жаңғыру жұмыстарына дейін 1982 ж.

Қали Жүніс моншасының басты бөлмесі

ды. Шығыс елдерінде қоғамдық орындар, мешіттер мен монша салу игі іспен айналысумен бірдей болған. Бұл салауатты іске Қали Жүніс өз өмірін арнаған. Қали Жүніс жайлы әзірше бірде-бір тарихи құжаттар табылған жоқ, алайда ол салдыртқан туындылары – шығыс моншасы мен мешіті оның атымен аталады.

Жергілікті тұрғындардың айтуы және архивтен алынған мәліметтер бойынша Қали Жүніс моншасы ХХ ғасырдың ортасына дейін жұмыс жасап тұрған. 50-80-ші жылдары монша ғимаратын қойма ретінде пайдаланылуы, оның бұзылуына әкеп соқтырған. Қайта жаңғырту жұмыстары 1982 жылы; 2015-2016 жылдары Республикалық «Қазқайтажаңғырту» мамандарымен моншаға толықтай жаңғырту жұмыстары жүргізілді.

Моншаға күйген кірпіштен орта азиялық ескі дәстүрлі әдіс қолданылып, тік қабырғалары жабық келіп, төбесіне күмбездер орналастырылған. Моншаның бас қасбеті жағы кірпіштермен өрнектеліп, қуыс аралықтары жылтыр етіп сыланған.

Құрылыс әр түрлі көлемдегі 11 бөлмеден тұрады. Ғимараттың жалпы ауданы 450 шаршы метр, тараптардың өлшемдері 18х25 м. Монша ғимаратының жоспарлау құрылымы функционалды пайдалану жағынан ерекшеленетін үш бөлмелер то-

Қали Жүніс моншасы қайта жаңғырту жұмыстарынан кейін, 2016ж.

бынан тұрады:

- кіре беріс бөлмеден, демалатын бөлмеден, жуынатын орыннан, массаж жасалатын бүйірдегі бөлмелерден, екі жылыту бөлмелерінен тұрады;

- суық және жылы суды сақтайтын резервуардан, қабырғаға жапсырыла орналасқан су ысыту қазанынан, ауласында құдығы бар техникалық сектордан тұрады;

- шектеулі пайдалану секторы - үш шағын жуыну бөлмесі мен сыртқа шығатын арнайы есігі бар.

Моншаның құрылымы төбені жабудың аспалы – күмбездік әдіс жүйесі арқылы шешілген. Қабырғалардың қалыңдығы 0,8 м, қабырғалардың биіктігі 2,5-3 м,

бөлмелердің биіктігі 4-6 м. Әр бөлмені жоғарыдан күйдірілген кірпіштермен қапталған күмбез жауып тұрады. Күмбездің жоғарғы бөлігінде табиғи жарық беретін және желдетуге арналған тікбұрышты саңылаулар бар. Бөлме ішінің қабырғалары арка және бір-бірімен иінді өткелдер арқылы жалғасып безендірілген. Монша ғимараты көне дәстүр бойынша еденнің астынан қыздыратын каналдардың қалталары арқылы жылытылған. Қали Жүніс моншасы Орта Азиялық шаруашылық-тұрмыстық сәулет ескерткіші ретінде ортағасырлық сәулетшілердің өз заманының құрылыста пайдаланған тәжірибесінің озық жетістіктерінің үлгісі болып табылады.

Қали Жүніс моншасының күмбездері

ТАЛАС ӨЗЕНІ АРҚЫЛЫ ӨТЕТІН ТАС КӨПІР XIII ғ.

Ортағасырлық Талас өзеңі арқылы өтетін тас көпірдің негізі.

Ортағасырлық Талас өзені арқылы өтетін тас көпірдің негізі

Көпірлер ежелден сауда жолдарында маңызды рөл атқарған. Көпір туралы алғаш рет X ғасырда араб саяхатшысы Әл-Макдиси, XII ғасырда Лаос монахы Чань-Чунь жазып қалдырған. Тарихи деректерге сүйенсек, XIX ғасырдың басында қоқан иеленушілері үстемдік еткен уақытта бұл жерде қоқандықтардың өздері, полковник М.Г.Черняевтың бастамасымен орыс әскерлерінен 1864 жылы қорғану үшін бұзып тастаған бөрене көпірлер болған.

1872 жылы Сырдария құрылыс – жол комиссиясының мүшесі Н.Белов осы жерде тіреуіші бар жаңа көпірдің жобасын жасады. Совет үкіметі тұсында социалистік құрылыс жылдары ескі

өткелдің төменгі жағынан теміржол және автомобиль көпірлері салынды. Тас көпір Тараз қаласының оңтүстік-шығыс бөлігінде, Самарқанд және Ө.Жангелдин көшелеріне шығар жерде, Талас өзені бас арнасына қарай Тектұрмас кешеніне жақын орналасқан. Көпірдің жасалу құрылысы сақталмаған. Облыс аумағында көне көпірдің орналасқан сол жағалауына қорғау тақтасы қойылған. 1927 жылы М.Е.Массон өзеннің оң жағалауында қираған, ірі құмтас блоктарынан жасалған көпірдің қыры ғана сақталғанын тапқан. Бұл Ұлы Жібек жолындағы керуендер, саудагерлер, саяхатшылар және Тараз қаласының тұрғындары пайдалынатын көпір болған.

*Әулие-Атадағы Талас өзені арқылы өтетін көпір
Түркістан альбомы. 1870-1872*

МОНУМЕНТАЛДЫ
ЕСКЕРТКІШТЕР

ЖАМБЫЛ ЖАБАЕВТЫҢ ЕСКЕРТКІШІ

Ескерткіш 1961 жылы қазақтың көрнекті ақыны Ж.Жабаевтың құрметіне Жамбыл атындағы алаңға орнатылған. Авторлары: сәулетші – В.Сошенко, мүсіншісі – Қаз ССР халық суретшісі Х.Наурызбаев. Ескерткіштің мүсіні Ленинградта (қазіргі Санкт-Петербург) қаласында құйылған. 2018-2019 жылдары ескерткішке Алматы қаласында «Қазақстан Республикасының Суретшілер Одағы» базасында жөндеу жұмыстары жүргізілді. Жөндеу жұмыстарынан кейін ескерткіш Жамбыл облысының әкімдігінің ғимарат алдына ҚР Үкіметінің жарлығымен 08.11.2019 жылы №841 бұйрығына сәйкес қойылды.

Ж.Жабаев ескерткіші тұғырдағы бойымен тұрған қола мүсін сәтті жасалған. Жамбыл Жабаев кең қазақ шапанымен, аң терісінен жасалған тымақпен, сол қолында

домбыра ұстатылып бейнеленген. Мүсін биіктігі – 4 м, тұғыры – 4,3 м.

Жамбыл 28 ақпан 1846 жылы Жамбыл облысы Мойынқұм ауданында дүниеге келген. Жамбыл Жабаев қазақтың халық ақыны, айтыс өнерінің майталман шебері, бірқатар патриоттық өлеңдер мен батырлар туралы поэмалардың авторы. Ж.Жабаевтың қоршауда қалған Ленинградты қорғаушыларға арналған «Ленинградтық өрендерім менің» өлеңі соғыс жылдарындағы көп ұлтты кеңес әдебиетіндегі тамаша шығармалардың бірі болды.

1934 жылғы Республикадағы ақындар айтысының лауреаты, 1941 жылғы СССР мемлекеттік сыйлығының иегері, Ленин және Еңбек Қызыл Ту ордендерімен наградталған.

Тараз қаласы 1938 жылдан 1997 жылға дейін Жамбыл Жабаевтың есімімен аталды.

ЖАЗЫЛБЕК ҚУАНЫШБАЕВ ЕСКЕРТКІШІ

қойын өсіреді. Одан төл алу және оның елтірісінің сапасын жақсарту көрсеткішін көрсетеді. Екі мәрте Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің депутаты болып сайланды. Қой шаруашылығын дамытудағы аса үздік еңбегі үшін 2 мәрте Социалистік Еңбек Ері (1948, 1958 жылдары), 2 мәрте Ленин Ордені, «Орақ пен Балға» медалі, Алтын жұлдыз орденімен марапатталған.

Ескерткіш 1962 жылы Жамбыл облысы Мойынқұм ауданы Бірлік ауылында әкімшілік ғимаратының алдына тұрғызылды. Ескерткіштің авторлары: мүсінші - Б.Төлеков, сәулетші - Т.Бәсенов.

Ескерткіш мүсіні қоладан құйылған биіктігі (1,2 м) гранитті тұғырға орнықты портреттік бейнеде қойылған. Жоғарғы беткі жағына шойыннан құйылып жапсырылған тақтада қазақ және орыс тілдерінде шопанның аты-жөні және жеткен жетістіктері жайлы жазылған.

Жазылбек Қуанышбаев (1896-1986 ж.ж.) Жамбыл облысы Көктерек ауылында туып өскен. Көктерек совхозының атақты шопаны, малшы-селекционері болды. Мал тұқымын асылдандыру жұмысына кіріседі. Жергілікті қылшық жүнді қойды қаракөл қойымен будандастыру ісін жүргізіп, жаңа қой тобы — құнды елтірі беретін қаракөл

ПРЕДИСЛОВИЕ

*«Постигать историю, изучать прошлое и
давать ему справедливую оценку — все
это требует глубочайшего интеллекта
и высочайшей ответственности».*

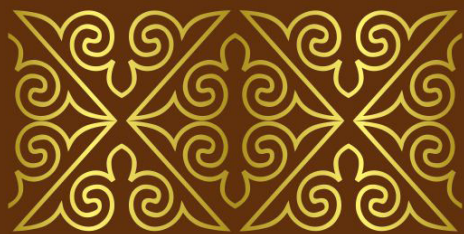
Н.А. Назарбаев

Казахский народ имеет богатую многовековую историю и является обладателем культурных ценностей, вошедших в сокровищницу мировой цивилизации. По количеству и разнообразию памятников Казахстан не уступает таким странам, как Индия, Китай, государства Средиземноморья и Ближнего Востока и является своеобразным музеем под открытым небом. Культурное наследие Казахстана вобрало в себя все многообразие культурных ценностей народов, проживавших на его территории. Это – свыше 25 тысяч недвижимых памятников истории, археологии, архитектуры и монументального искусства.

В древности по территории Казахстана проходил Великий Шелковый путь, связывавший Восток и Запад. На маршрутах караванных путей были представлены многие культуры, обычаи и традиции, религии – ислам, христианство, буддизм, зороастризм и конфуцианство. Наследием той эпохи являются многочисленные памятники истории и культуры. Это настоящие жемчужины древнего и средневекового восточного архитектурного искусства и культуры. В список Всемирного культурного наследия вошли пять крупных средневековых городов Жамбылской области, лежащих по участку «Шелковый путь: Сеть маршрутов Тянь-Шаньского коридора», это городища – Костобе, Орнек, Кулан, Актобе (Баласагун), крепостное сооружение Акыртас.

Изучением, популяризацией и охраной объектов историко-культурного значения занимается Государственный историко-культурный заповедник-музей «Памятники древнего Тараза» Министерства Культуры и спорта РК, организованный Постановлением Правительства РК № 256 от 24 марта 1998 года. В ведении заповедника-музея «Памятники древнего Тараза» находится 30 памятников республиканского значения, возведенных в разные исторические периоды, начиная с эпохи каменного века и до наших дней и расположенных как в черте города, так и на территории области. В рамках Государственной программы «Культурное наследие» были отреставрированы исторические и архитектурные объекты. Обновленный облик таких выдающихся памятников, как мавзолей Айша биби, Бабаджи хатун, Карахана, Даутбека, Шокай датки, мечетей Ушаральская, Караходжа, Наметбая и Абдыкадыра, дворцового комплекса Акыртас и других объектов, является гордостью священной земли Тараза и местом посещения многочисленных туристов со всех стран мира.

Одним из самых приоритетных направлений культурной политики государства является реализация задач по развитию внутреннего туризма и Жамбылская область с её богатым историко-культурным наследием не является исключением. Заповедник-музей «Памятники древнего Тараза» с готовностью включился в реализацию проектов «Туған жер», «Сакральная география Казахстана», «100 новых лиц Казахстана» и др. по программе Елбасы «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания».

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ПАМЯТНИКИ

ГОРОДИЩЕ ТАРАЗ I-XVIII вв.

«Тараз – золотой стержень нашей истории»

Н.А.Назарбаев

Тараз – один из ярких историко-археологических памятников эпохи средневековья, являющийся одним из древнейших городов Казахстана. Этот город воспевали в своих бессмертных творениях средневековые поэты – Хафиз, Омар Хаям, Руми; о нем писали средневековые географы, историки, путешественники, торговцы, шедшие караванными дорогами Великого Шелкового пути.

Исследователи конца XIX века обратили внимание на крупное древнее городище, расположенное в центре города Аулие-Ата. Востоковед В.В.Бартольд локализовал местонахождение Тараза и многих древних городов Таласской и Чуйской долины на основании письменных средневековых источников. В.А.Каллаур и В.П.Лаврентьев составили первую схему бугров города Аулие-Ата, выявили местоположение многих археологических объектов.

Археологические раскопки 1920-1930-х гг. М.Е.Массона и А.Н.Бернштама подтвердили бесспорность локализации средневекового Тараза на месте г. Аулие-Аты. Исследования 1950-1970-х гг. дали обширный научный материал по формированию города в эпоху средневековья. На городище Тараз вели археологические исследования выдающиеся археологи: Е.И.Агеева, Г.И.Пацевич, Т.Н.Сенигова, К.М.Байпаков, Л.Б.Ерзакович, Л.И.Ремпель, К.Байбосынов и др.

На протяжении своей двухтысячелетней истории город неоднократно менял свое название: **Таласо, Тараз, Яны-Тараз, Аулие-Ата, Мирзоян, Джамбул, Тараз**. Трижды был столичным городом раннесредневековых государственных образований, знал периоды расцвета и упадка, радость побед и горечь поражений, видел труд простого ремесленника, торговца,

Археологический парк «Древний Тараз», 2019 г.

дехканина...

История основания города уходит в глубь веков, к рубежу нашей эры, когда долину р. Талас населяли племена **усуней и канглы**, а река являлась между ними пограничным рубежом. Первоначально было образовано неукрепленное поселение, которое постепенно перерастает в раннесредневековый город. Возникновению и росту города Тараза способствовали исключительно благоприятные природно-географические и экономические условия – высокая земледельческая культура Таласской долины, близость горнорудной области Шельджи (в верховьях Таласа) по добыче серебра, пограничное положение с кочевой степью, расположение вблизи удобного брода через реку, торговые отношения в центре густонаселенного района на исторически сложившейся трассе караванных путей. Тараз находился на древней караванной дороге «Шелковый путь», пересекавшей Таласскую долину и идущей из Византии и Ирана в Восточный Туркестан и Китай.

Тараз во втор. пол. VI в. являлся столичным городом Тюркского каганата в периоды правления каганов Дизабула и Кара-Чурин-Дата. Так, в г. Тараз в 568 году к кагану Дизабулу прибыло посольство Юстиниана из Византии во главе с Земархом Киликийским, именно в это время Византия пыталась заключить договор с западными тюрками в противовес Ирану.

В VI-VIII вв. влияние на развитие город-

ской культуры Южного Казахстана и Юго-Западного Жетысу оказали согдийцы, переселившиеся из Бухары и Самарканда, имевшие большой опыт земледелия и градостроительства. В результате, в южных регионах Казахстана сложилась своеобразная городская культура, в которой прослеживаются местная самобытная и привнесенная извне.

В IX-XII вв. формирование г. Тараза происходило в условиях тесного взаимодействия земледельческой и кочевнической культуры. Раннесредневековый Тараз состоял из: **цитадели** – укрепленной части города, где размещалась резиденция правителя. Единственные ворота цитадели находились в южной стене. Цитадель примыкала к **шахристану** – окруженной стеной внутренней части города. В нем находились жилища знати, купцов, ремесленников, здесь же были общественные заведения и торговые лавки. К стенам шахристана прилегали торгово-ремесленные предместья – рабады – с мастерскими ремесленников, домами горожан, торговыми площадями и мечетями.

В середине X в. на территории, в которую входил и наш город, сформировалось крупнейшее государственное объединение – империя Караханидов. Оно просуществовало до конца XII – начала XIII века. Этот период совпал с периодом расцвета Тараза. В эпоху Караханидов прослеживается идентичность и значительная ин-

Бусы из стекла и камня X-XII вв.

теграция городской культуры от Семиречья и Южного Казахстана до Хорасана, ставшей одним из элементов городской цивилизации Востока. В X-XII вв. вырабатываются единые типы жилищ, отличающиеся лишь размерами и богатством интерьера, керамикой, украшением, элементами городского благоустройства. Распространяется поливная посуда. С караханидским периодом связан небывалый подъем городского благоустройства, характерного для столичного центра: мощенные камнем улицы, оснащенные ливневой канализацией с водосточными трубами; развитая система водопровода, водоемы, колодцы, арыки; общественные сооружения – бани, мечети, торговые рыночные площади и караван-сарай. Таким образом, раннесредневековый Тараз становится крупным городским центром международной торговли и ремесленного производства различных товаров. Одним из главных факторов является функционирование монетного двора в Таразе. Так, по многочисленным археологическим находкам, было определено, что в городе проводилась чеканка серебряных и медных монет от имени верховных правителей и назначенцев в период с 1002 по 1173 годы.

Археологические данные свидетельствуют, что территория Тараза в X-XII вв. интенсивно застраивалась. Город развивался

в западном направлении. В городе функционируют водопроводы из гончарных труб, возведен каменный мост через р.Талас, строятся бани и общественные здания. Таразская баня является одной из ранних и наиболее хорошо сохранившихся средневековых бань на территории Казахстана, что является важным для характеристики банных комплексов средневековья.

По материалам археологических исследований 1938 г. А. Н. Бернштама, баня сооружена из жженого кирпича, оснащена подпольной отопительной системой, помещения выдержаны в четких геометрических пропорциях и разделялись на два отделения. Наличие отделений давало возможность одновременно пользоваться баней людям разного пола, а при нехватке топлива закрывать одно из них. Каждое отделение имело просторную раздевальню, купальный зал с ваннами и парную, расположенную над топкой. Внутренняя отделка стен была украшена фресковой росписью повторяющихся элементов геометрического и растительного узоров. Так, одна из стен помещения и резервуар ванны были покрыты буро-красной росписью, а на ней в шахматном порядке размещались желтые шестиконечные и восьмиконечные звезды, оконтуренные черной каймой.

В нач. XIII в. началось завоевание войс-

“Клад ювелира”. Изделия из золота и серебра. X-XII вв.

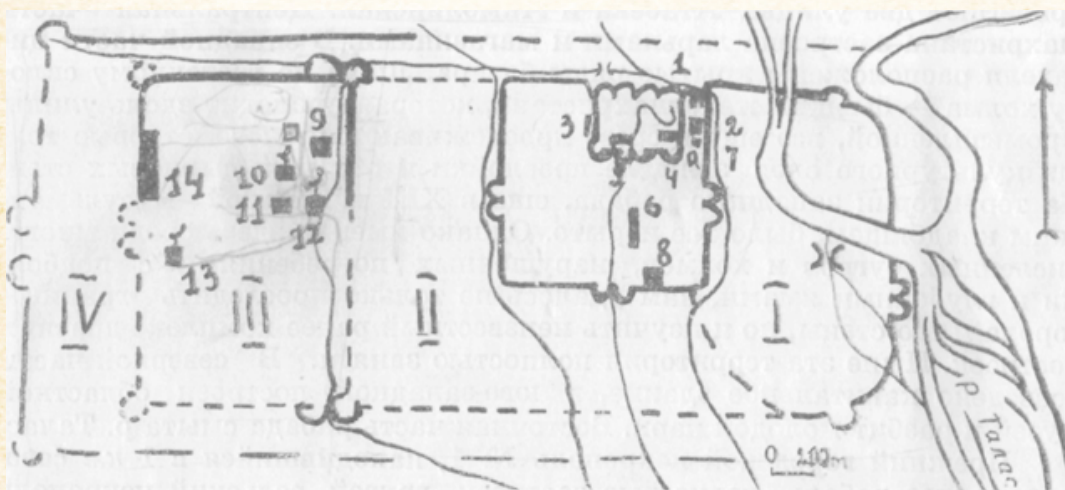
ками Чингисхана территории Казахстана и Средней Азии. Казахстан был включен в состав его могущественной империи. После раздела монгольского государства на уделы территория Жетысу и Южного Казахстана вошли в улус Чагатая.

Монгольское завоевание Казахстана и Средней Азии в 1219 – 1224 гг. сопровождалось разрушением многих, оказавших сопротивление городов, грабежами и опустошением селений вокруг них, массовым истреблением людей, угоном ремесленников. Материалы XIII-XIV вв. и археологические исследования в Таласской долине показали, что из 200 расположенных здесь городов и поселений домонгольского времени, осталось только около двух десятков городищ. В основном, это города серебро-

Янги (Тараз), Янги-Талас (городище Садыр-курган), Янги-Балык, Кенджек, Аспару. Но во второй половине XIV в. и они приходят в упадок. В XIV – первой половине XV в. идет постепенное запустение Тараза.

Во второй половине XV в. в долинах рек Чу и Таласа образовалось Казахское ханство. В 1512 г. Касым хан совершил ряд удачных походов против среднеазиатских правителей – шейбанидов. Города, расположенные вдоль северного хребта Каратау и в долинах среднего течения рек Чу и Таласа, перешли под его власть. В нач. XVI в. города Тараз уже не существовало, а на его месте в это время, вероятно, находилось небольшое поселение. Летописец XVI века Бабур сообщает: *“Тараз разрушен, как и другие города Жетысу и не осталось ни какою оседлости”*...

Мухаммед Хайдар Дулати, автор книги “Тарих-и Рашиди”, в 20-х гг. XVI в. уже не знал точного

План городища Тараз. Т.Н.Сенигова, 1972 г.

рудной области Шельджи в верховьях Таласа. После вторжения монголов запустели города Нижний Барсхан, Атлах, Хамукет, Дох-Нуджикет, Туймекент, Оххум и ряд других. Несколько раз разграбленный, город Тараз в монгольский период город назывался Янги (Новый).

В начале XIV в. города и поселения Чуйской и Таласской долин подверглись новым сильнейшим потрясениям в связи с разгоревшейся междоусобной борьбой царевичей-чингизидов за земли Чагатайского государства. Письменные источники первой половины XIV в. еще называют городами в Таласской и Чуйской долинах

местонахождения Тараза и не мог объяснить, каким городам средневековых источников соответствовали многочисленные развалины, находившиеся в его время в долинах рек Таласа и Чу. Он писал: *«Могулы называют Тараз «Йанги». Йанги – известная местность в Могулистане. Выходцев из этого города – их называют йангилыками – встречается много в Мавераннахре. В степях, которые они называют Йанги, встречается много развалин городов; сохранились от них остатки куполов, минаретов, ханака и медресе, но неизвестно какие из этих развалин были Йанги и как назывались»*

Баня-хамам №1, археологический раскоп 1938 г.

Баня-хамам №2, археологический раскоп 2011-2013 гг.

другие города».

В пер. четверти XVII в. власть над разными районами Чу-Таласского междуречья несколько раз переходила от казахских ханов к бухарскому правителю Имамкули, из рук в руки, пока в 1627 г. господство над присырдарьинским регионом и землями Чу-Таласского междуречья окончательно не перешло в руки казахского хана Есима. Чу-Таласское междуречье стало неотъемлемой частью Казахского ханства и около столетия играло важную роль в его социально-экономической и политической жизни.

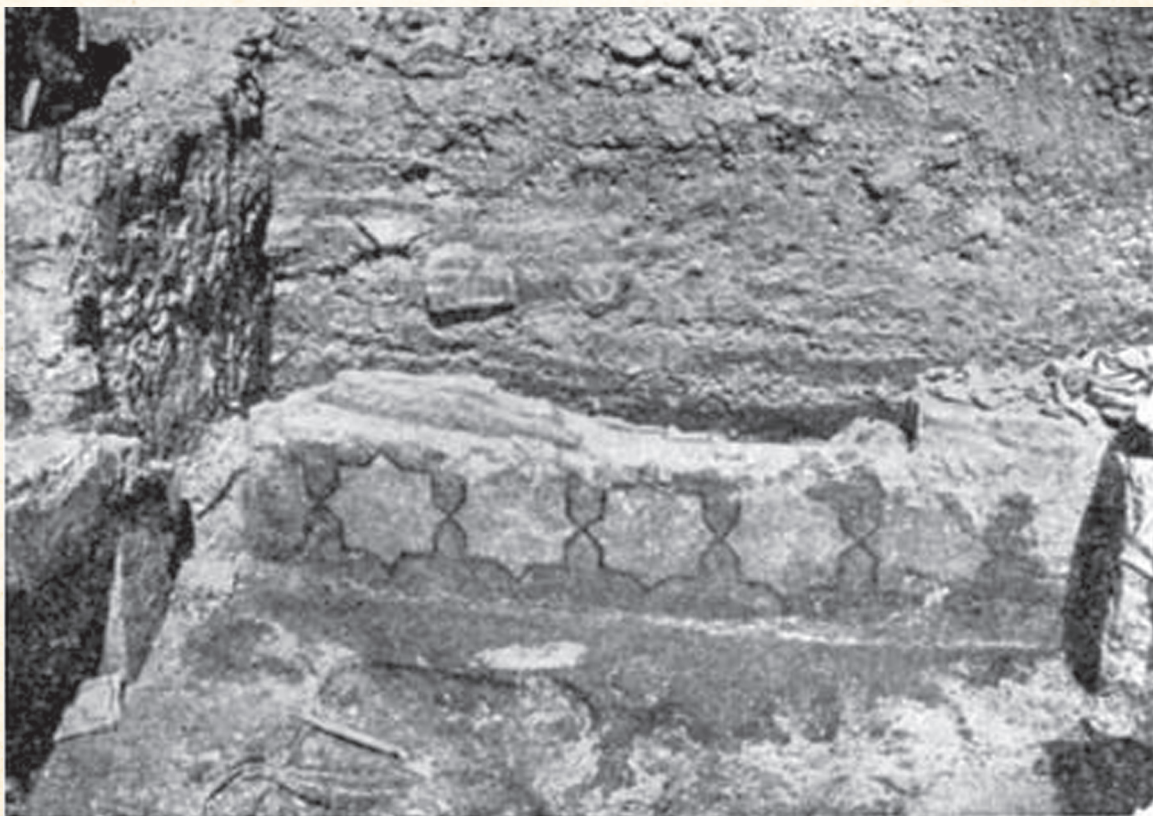
В XVII в. начались завоевательные походы джунгар на казахские земли. Джунгарские правители стремились завладеть землями Жетысу и Южного Казахстана, где проходили торговые пути и находились города – пункты ремесла и торговли. Борьба между казахскими и джунгарскими владетелями длилась более ста лет.

Совершая завоевательные походы на казахские земли, джунгары в 1631 – 1634 гг., 1638 и 1723-1725 гг. несколько раз

вторгались в Таласскую долину. Особенно ожесточенные бои казахов с джунгарами на территории Чу-Таласского междуречья произошли в 1728 – нач. 1730 гг. В апреле 1731 г. джунгары были практически полностью вытеснены из региона. Однако, в 1734-1735 гг. земли Южного Казахстана были вновь захвачены джунгарами и оставались в их владениях до середины 50-х гг. XVIII в. Власть казахских ханов в Чу-Таласском междуречье была восстановлена лишь после распада Джунгарского ханства в 1758 г.

Разрушительные вторжения джунгар препятствовали возрождению городской жизни и восстановлению оседлоземледельческих поселений в Жетысу. Немногочисленные свидетельства обживания небольших участков на развалинах некоторых средневековых городищ Таласской и Чуйской долин говорят лишь о незначительных сохранившихся очагах оседлости в этот период в Юго-Западном Жетысу.

В 1815–1864 гг. Таласская долина и прилегающие к ней земли находились под

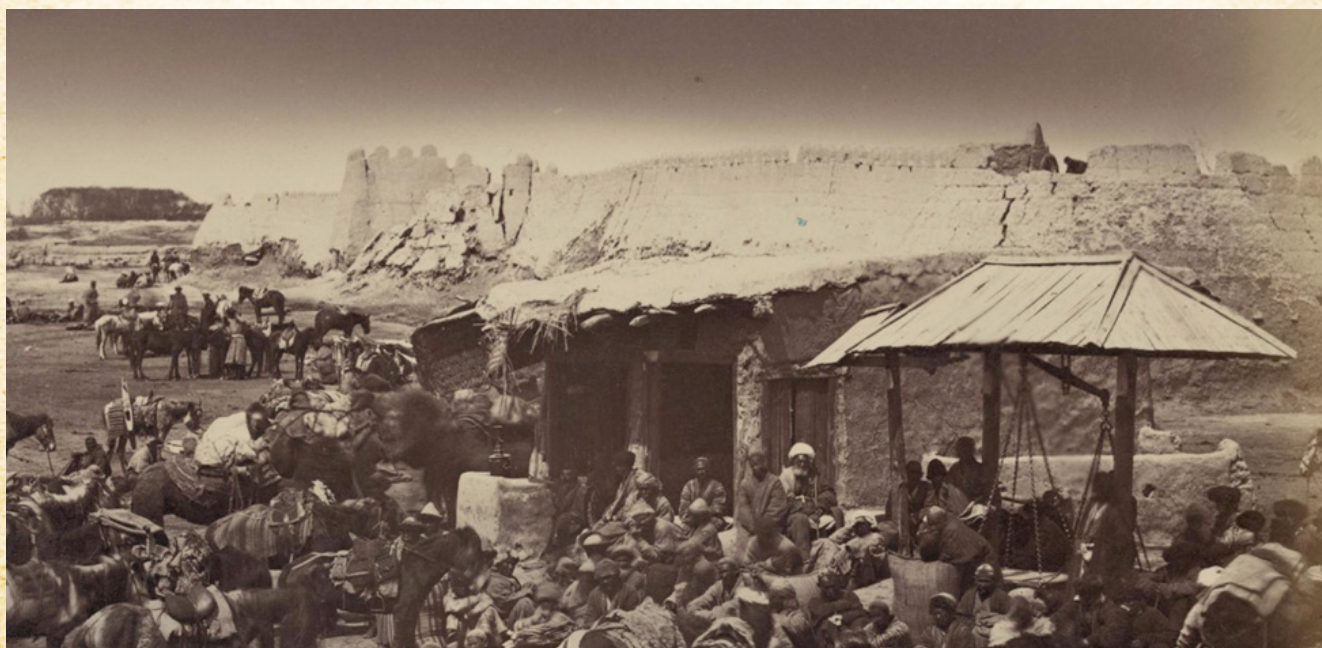

1938 г. Фресковая роспись стен бани

властью Кокандского ханства. В 1821–1827 гг. на развалинах средневекового городища Тараз кокандцы построили крепость, которая вошла в северную ветвь кокандских укреплений. Глину для строительства брали на городище, в результате чего были нарушены его верхние слои и изменен первоначальный вид. Эта крепость стала самой крупной среди кокандских крепостей в Жетысу. Она представляла собой типичный образец кокандского фортификационного сооружения на территории Южного Казахстана, но уступала по мощности средневековому городу и могла служить защитой лишь от слабо вооруженных кочевников. Оборонительные стены ее совпадали с валами древнего городища, за исключением западной и южной сторон. В плане крепость представляла собой неправильный прямоугольник (360 × 390 м), с трех сторон, за исключением южного, окруженный рвом с водой. От рва остался канал Туйте, протекающий сейчас западнее центрального рынка. Наружные стены крепости проходили вдоль современных улиц Аккозиева, Кылышбай акына, Казыбек би и Толе би. Крепость имела восточные, западные и южные ворота. Ворота укреплялись мощными башнями

округлой формы. Цитадель находилась внутри крепости, образуя с северной стороны вторую стену укрепления. Стены, сооруженные из сырцового кирпича и пахсовых блоков, в основании были шириной 4 м. Башни и стены имели традиционное для кокандских укреплений зубчатое завершение. Между цитаделью и восточной стеной шахристана находились гарнизонные строения; в юго-восточной части – торговые кварталы и жилые дома ремесленников.

В 1837 г. у южных ворот крепости образовался Наманган-коче – поселок выходцев из Ферганской долины (г. Наманган). Он быстро рос и в 1856 г. превратился в город, получивший название Аулие-Ата, по названию расположенного рядом мавзолея над могилой святого (Аулие-Ата) Карахана. Население Аулие-Ата стало увеличиваться за счет оседавших казахов-кочевников и торговли. При кокандском владычестве город оставался узловым центром степных караванных дорог, чему способствовали исторически сложившиеся маршруты, каменный мост и брод через р. Талас. Город Аулие-Ата кокандского периода изображен на плане 1865 г., составленном русскими военными инженерами. Он

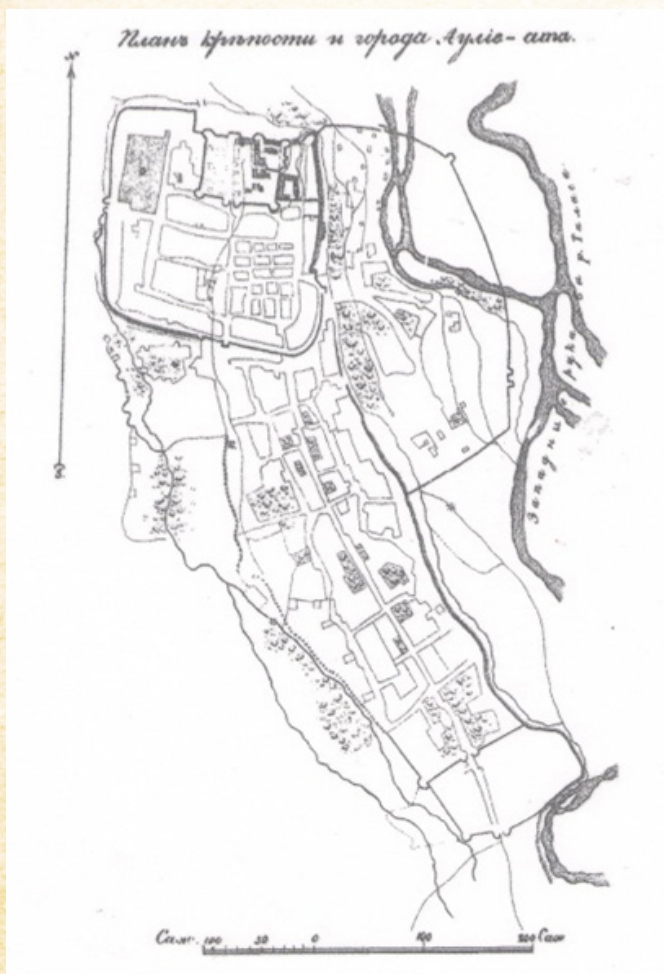

*Фото. Развалины крепости Аулие-Ата на фоне конного базара.
Туркестанский альбом. 1871-1872 гг.*

состоял из крепости и примыкавшего к нему небольшого селения Наманган-Коче, которое размещалось вдоль дороги (ул. Наманганская), идущей от южных ворот шахристана, на территории между каналами Туйте и Капал. Улица пересекалась короткими переулками и тупичками, въезд с южной стороны, сады и виноградники ограждались дувалами. Застройка Аулие-Аты кокандского периода мало чем отличалась

Туркестанский альбом. Историческая часть, развалины цитадели г. Аулие-Ата. 1871-1872 гг.

План крепости и г.Аулие-Аты 1865 г.

от других среднеазиатских городов — узкие кривые улочки, глинобитные дома с окнами во двор, отсутствие зелени на улицах. К середине XIX в. город имел 2-3 тыс. жителей и занимал территорию в пределах нынешних 2-го Узбекского переулкa, Канавского проезда, улиц и Родниковой.

С вхождением в состав Российской империи земель Старшего жуза (1864 г.) в истории города Аулие-Ата начинается новый исторический период, отмеченный глубокими изменениями в экономической, политической и культурной жизни всего среднеазиатского региона. С 1868 г. город Аулие-Ата стал административным центром одноименного уезда территория которого простиралась от ст. Тюлькубас до Чуйской волости и от долины Сусамыра до низовья р. Чу.

Керамические изделия IX -XI вв. Городище Тараз

О СОЗДАНИИ МУЗЕЯ «ДРЕВНИЙ ТАРАЗ» И АРХЕОЛОГИЧЕСКОГО ПАРКА

Музей «Древний Тараз»

В центральной части современного города сохранились руины древнего города Тараза. Первые археологические исследования проходили в 30-х годах XX в. и еще тогда ученые рассматривали вопрос о создании археологического парка. Но этим планам удалось реализоваться только через 70 лет. В 2011 г. начались полномасштабные археологические работы на территории шахристана городища Тараз по созданию историко-культурного комплекса: археологического парка и музея «Древний Тараз». Торжественное открытие историко-культурного центра «Древний Тараз» состоялось в 2015 г. в канун празднования 550-летия Казахского ханства с участием Главы государства Н.А. Назарбаева.

Территория городища Тараз, общей площадью (10 га), включает отведенный для создания археологического парка участок, на котором велись планомерные археологические и реставрационно-консервационные работы. На этой территории на сегодняшний день вскрыта градостроительная структура центральной части средневекового Тараза караханидского периода X-XII вв., включающая центральную магистральную улицу и густую общественную и жилую городскую застройку: баня-хаммам, два караван-сарая, жилые и торговые со-

оружия, водопроводная система и т. д. Над археологическими раскопами 2011-2016 гг. сооружены навесные сооружения, которые защищают археологические раскопы от разрушительного воздействия атмосферных осадков. По территории археологического парка проложены экскурсионные пешеходные мостики, которые размещены над средневековыми археологическими конструкциями. Таким образом, проводится научно-исследовательская и реставрационно-консервационная работа по созданию музея под открытым небом на центральной части городища Тараз.

На территории парка разместились смотровая башня, «Дом Дружбы», стелла «Мелодии Тараза», сквер «Мынбулак», а также здание музея «Көне Тараз». В здании «Дома Дружбы» размещены областные этноцентры Ассамблеи народов Казахстана, где проходят главные культурные мероприятия города и области.

Археологический материал, полученный в результате раскопок городища Тараз, составляет экспозицию музея «Древний Тараз». Данная археологическая коллекция состоит из уникальных археологических находок, датированных X-XII вв., периодом расцвета древнего Тараза на Великом Шелковом пути. Археологические находки

показывают, что в Таразе жили ремесленники, изготавливавшие великолепные изделия из керамики, металла, стекла, кости; вели торговлю купцы импортными товарами из разных стран. Монетный двор чеканил монеты от лица таразских правителей, путешествовали ученые и мастера, обогащавшие культуру края. Каждый археологический предмет создавался в глубокой

древности мастерами, которые творили в русле народных традиций, в силу чего эти вещи обладали особым «языком», который был хорошо понятен для соплеменников. И сегодня археологические находки раскрывают нам тайны давно ушедшего прошлого, показывают уровень развития культуры, науки и ремесел древнего Тараза.

*Посещение археологического парка “Древний Тараз”
 Елбасы Н.А.Назарбаевым*

Древний Тараз, свидетель многовековой истории, сегодня он стал по праву благословенным местом. Наш долг – не забывать об исторической значимости города и его роли в национальной истории. Аулиеатинская земля продолжает преемственность поколений со времен образования Казахского ханства. Шуская и Таласская земли, по сути, являются регионами, хранящими следы своих предков.

Визит Президента РК К.Токаева. Археологический парк «Древний Тараз» 2019г.

Экспозиционный зал музея «Древний Тараз»

Экспозиции музея “Древний Тараз”

К 80-летию Жамбылской области Министр культуры и спорта Республики Казахстан А. Раимкулова посетила историко-культурные и туристические объекты

Комитетом Всемирного Наследия ЮНЕСКО на XXXVIII-ой сессии 22-24 июня 2014 г. в г. Дохе (Катар) было принято решение о внесении исторических памятников в рамках номинации «Шелковый путь: сеть маршрутов Чаньань-Тянь-Шаньского коридора» в список Всемирного культурного наследия по итогам совместной заявки Казахстана, Кыргызстана и Китая.

Восемь казахстанских средневековых городов, из которых пять (городищ) находятся на территории Жамбылской области: Костобе, Акыртас, Орнек, Кулан, Актобе-Баласагун (Степнинское), включены в Список Всемирного наследия ЮНЕСКО и являются частью трансграничной номинации “Шелковый путь: начальный участок и сеть маршрутов Тянь-Шаньского коридора”.

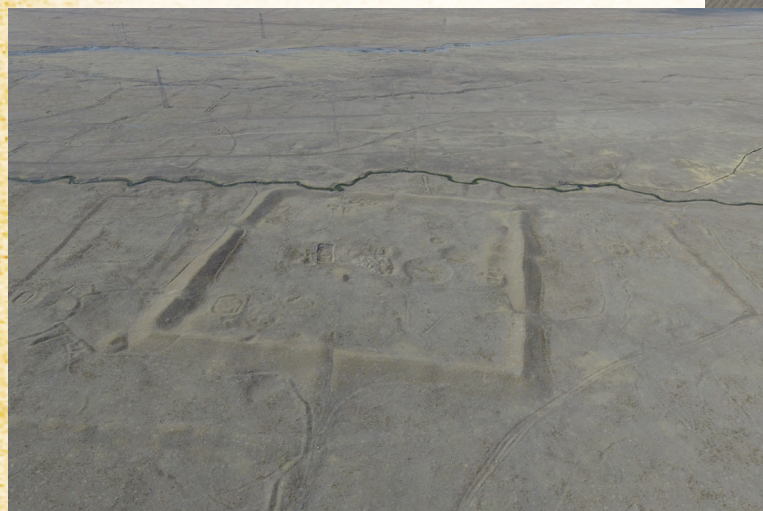
Аэрофотосъемка

Городище Кулан

Городище Костобе

Городище Орнек

*Городище Актобе-
(Баласагун)*

Крепостное сооружение Акыртас

ДВОРЦОВЫЙ КОМПЛЕКС АҚЫРТАС **VIII-XIV вв.**

Дворцовый комплекс Акыртас расположен в 40 км. восточнее Тараза, в 6 км. южнее ж.д. станции Акшолок, у подножья Киргизского Алатау. Два века тому назад было обнаружено огромное каменное сооружение – Акыртас.

Акыртас – наиболее загадочный и неповторимый памятник истории. История изучения Акыртаса насчитывает уже 150 лет. Первым, кто обратил внимание на красные каменные глыбы, был русский художник М.С.Знаменский. В составе военной экспедиции генерала М.Г. Черняева в 1864 г. он посетил его развалины и оставил интересные зарисовки панорамы и фрагментов стен.

Результаты научных исследований ведущих востоковедов, краеведов, археологов и геологов конца XIX–XX вв. таких, как П. И. Лерха, Д. Л. Иванова, В. В. Бартольда, В. А. Каллаура, А. Н. Бернштама, Г. И. Пацевича, Т. К. Басенова, Л. Ю. Маньковской, К. М. Байпакова и других исследователей, пытавшихся разгадать тайны Акыртаса, изложены в солидных научных томах. Исследователи отождествляют Акыртас с конкретным населенным

пунктом Касрибасом, упомянутым у ибн Хордадбега и Кудама ибн Джафари, которые приводят в своих дорожниках наиболее подробный реестр городов на участке торгового пути от Тараза до Кулана. В начале XIII в. даосский монах Чань-Чунь в своих дневниках упомянул о нахождении на таразской дороге необычного каменного городища. Вот что он писал: «На дороге попало нам каменное городище, камни совершенно красного цвета, есть следы древнего военного становища». Вот это, на данный момент, является наиболее известным средневековым письменным источником, где, так или иначе, упоминается о массивной каменной постройке – крепости Акыртас. Археологические же исследования раскрывают загадочные тайны прошлого Акыртаса.

С 1992 года на памятнике археологические работы были начаты Южно-Казахстанской комплексной археологической экспедицией под руководством профессора К.М.Байпакова. Проведенные многолетние работы археологов определяют Акыртас как раннесредневековое дворцовое крепостное сооружение, состоящее из следующих объектов:

- Дворцовый комплекс – монументальное крепостное сооружение из массивных, обработанных каменных блоков красного песчаника, размерами 162х138,5 м, ориентировано длинными сторонами по линии северо-запад-юго-восток. По углам стены укреплены округлой формы башнями

Зарисовка Акыртаса М.С.Знаменским 1864 г.

Каменный блок базы колонны

диаметром 7 м. Комплекс состоит из 4-х частей, в первой части комплекса обнаружено место мечети и комнаты для хозяйственных нужд. Вторая, северо-восточная часть, включает две группы помещений: жилую, состоящую из 12 помещений и 3-х айванов. В третьей, юго-восточной части, фиксируется 13 помещений. Четвертая, юго-западная часть, жилая, в ней насчитывается 18 жилых комнат, 2 айвана и 3 узких помещений;

▪ Загородные усадьбы и караван-сарай XIII-XIV вв. Севернее дворцового сооружения Акыртас находится комплекс построек, окруженных стенами.

Площадь жилого загородного комплекса составляла около 2,5 га. Здесь располагались жилые усадьбы в виде окруженных стенами участков прямоугольной формы, в которых размещались жилой дом и дворик с хаузом-водохранилищем. Таких усадеб насчитывается около десяти с северной стороны и две – с южной. Среди усадеб был раскопан караван сарай XIII-XIV вв., со входом в южной стене.

▪ «Замок» и крепостное сооружение. В 1 км юго-западнее Акыртаса, на вершине горной гряды, находятся остатки сырцовой постройки замка и крепостного сооружения. Здание замка прямоугольное в плане (40x25 м), высотой 3-3,5 м, ориентировано длинными сторонами с востока на запад с небольшой сдвижкой. Архитектурно-строительные приемы и археологические находки датируют постройку второй половиной VIII-IX в. В качестве строительных материалов при возведении постройки использо-

вали глину для растворов и обмазок, а также для изготовления крупногабаритных прямоугольных сырцовых кирпичей и камень (красный песчаник) – для фундаментов под стены и облицовки стен. Вблизи «замка» расположены многочисленные всхолмления различной формы и размеров, которые являются руинами средневековых сооружений. Поблизости, на естественном холме высотой 3-4 метра, расположено почти квадратное в плане крепостное сооружение размерами 39x40,5 м, постройка ориентирована по сторонам света. Внешние стены сложены из сырцового кирпича. В

Каменный блок в виде корыта

Комплекс Акыртас. Замок

данный момент над сооружением сооружены навесы.

- Садово-парковая зона (восточнее дворцового комплекса расположен участок, окруженный стеной размером 250 x 250м.);

- Каменоломня. Восточная сторона горы Кызылташ использовалась для ломки камня, здесь находился карьер, который тянулся на 400 м. До сих пор здесь остались лежать сотни глыб, обработанных и полупроцессованных блоков, высатся горы битого камня и щебня.

- Производственная зона. Северный склон горы Кызылташ, в отличие от остальных, покрыт толстым слоем лесса, который был прекрасным материалом для производства кирпича и керамики. Здесь обнаружены остатки печи для обжига, фрагменты жженных кирпичей и шлаки.

- Система водоснабжения. Вблизи двор-

цового комплекса имелось водохранилище-хауз, из которого вода отводилась в жилые дома и бассейны во дворах усадеб. Обнаружено два водохранилища севернее Акыртаса. Одно из них, западное, сейчас имеет вид квадратного, со стороной 40 м, котлована, глубиной 2 м. Таким образом, его объем составлял 3200 куб. м. воды. Несколько меньшим по объему было восточное водохранилище, диаметр котлована которого составляет 30 м.

- Серия курганов раннего железного века, расположенных у подножья гор Киргизского Алатау, вдоль старого русла реки.

- Дозорная башня. Исследована система оповещения о военной опасности на окружающей Акыртас местности. На одной из вершин Кызылташа была устроена смотровая башня, сложенная из камней. От нее сохранилось несколько рядов каменной кладки, образующих круг диаметром 5 м, рядом площадка из камней – место для костра, который огнем и дымом сигнализировал об опасности.

Аэрофотосъемка

ГОРОДИЩЕ КУЛАН VI – XIII вв.

Археологический комплекс разновременных памятников расположен на территории села Кулан в районе им. Т. Рыскулова Жамбылской области.

Исследователи отождествляют с.Луговое со средневековым городищем Кулан, находящимся в Семиречье. Впервые город Кулан упомянут в источниках VII в. китайским паломником Сюань – Цзянем. В VIII-X вв. о нем сообщают арабские авторы, характеризующие города, расположенные на трассе Великого Шелкового пути. Арабский географ аль-Макдиси сообщает, что «Кулан – укрепленный город, имеется соборная мечеть, город лежит на большой Тараской дороге». Географ 20-х годов XIII века Якут пишет, что город Кулан был известен как «городок на границе страны тюрков со стороны Мавераннахра». С Куланом был связан ряд известных исторических

событий. Так, здесь в 740 г. был убит последний западно-тюркский каган Ашина Сынь. В 840 г. арабские войска дошли до Кулана.

В 1936 на территории городища А.Н. Бернштамом были проведены первые археологические раскопки. В результате раскопок выяснилось, что древнейшее оседлое поселение в районе с.Луговое появилось уже в первые века н. э. В 1963-65 гг. Луговской отряд САЭ работал на отдельных буграх, находящихся в округе городища. Исследования под руководством К. Байпакова были продолжены в 2000 году.

В топографии городища прослеживаются шахристан, цитадель и следы неукрепленного рабада с восточной стороны. Снаружи городище окружено рвом, сохранившим глубину около 1 м. и ширину 15 м. К городищу примыкала сельская округа,

Археологические раскопки городища Кулан

Фрагменты резного штука городища Кулан

площадью в 12-15 кв. км, окруженная валом. Цитадель находилась в северо-западном углу. В настоящее время это высокий, четырехугольный в плане холм с площадкой на верху. Все углы были укреплены башнями. Прослеживаются округлые возвышения.

Археологические исследования выявили 3 культурных слоя: VII-VIII вв., IX-X вв., XI-XII вв.

При археологических работах на городище Кулан был обнаружен уникальный дворец Карлукского правителя с очень интересным архитектурным решением. Если до сегодняшнего дня на раскопках обнаруживались, в основном, резные или плоские терракоты, то куланские находки представлены кирпичами – сырцами с многочисленными резными узорами. Остатки городища Кулан свидетельствуют о том, что средневековый город являлся одним из центров ремесла и торговли на Вели-

ком Шелковом пути. В ходе археологических исследований дворцового комплекса на городище была собрана богатая и интересная коллекция керамики: котлы, кувшины, кружки, хумы, курильницы, дастарханы.

В 2015-2017 гг. «Казахский научно-исследовательский институт культуры» провел исследовательскую работу под руководством С. Акылбека в северо-западной части цитадели городища Кулан. Работы начались с открытия третьей

комнаты сооружения, которая была выявлена в июне 2015 года. В результате были исследованы дворцовые комнаты, относящиеся к VII-VIII вв. Материалы из раскопа помещений показывают, что их составная часть использовались в карлукский период в IX-X вв. и, как видно, в ходе ремонта внутренних помещений были проведены перепланировки. С целью сохранения археологических конструкций сооружен защитный навес над раскопом.

Резной штука. Городище Кулан

Городище Кулан

ГОРОДИЩЕ АКТОБЕ (БАЛАСАГУН)
VI-XIII вв.

Аэрофотосъемка

Городище Актобе (Баласагун) расположено в Чуйском районе Жамбылской области в 3 км. к юго-востоку от села Актобе, по обеим берегам реки Аксу.

Описание городища приводит в 1894 г. В.В.Бартольд: «Полученные мною известия об обширных развалинах в низовьях Аксу и Сукулука заставили меня свернуть от Беловодской станции (Аксу) влево. Местность эта даже в географическом отношении мало исследована, хотя недалеко оттуда теперь есть русское селение. На новейшей карте гене-

*Археологические раскопки городища
Актобе-Баласагун*

рального штаба течение рек Карабалты, Аксу и Сукулук обозначено точками, при- том совершенно неверно; на самом деле Карабалты и Сукулук впадают в Аксу, самую многоводную из трех рек, кото- рая сама изливается в Чу. Несколько юж- нее впадения Сукулука в Аксу находится холм Ак-тепе, по-видимому, сооруженный целиком из жженого кирпича, куски кото- рого везде видны в большом количестве»

.В 1941 году городище исследова- лось экспедицией Джамбулского археологического пункта во главе с Г. И. Пацевичем, в этот период выполнены разведочные работы, проведены обмеры.

В 1954 году городище обследо- вано отрядом ККАЭ АН Кир- гизской ССР под руководством П.Кожемяко, который отметил это как место крупного средневекового города.

Стационарные раскопки с 1974 по 1980 годы проводились археологи- ческой экспедицией КазГУ под руко- водством У.Х.Шалекенова. В 1977 году на Актобе работала САЭ под руководством К.А.Акишева, раскоп- ки проводились на разных частях

городища.

Археологическим раскопами на цитаде- ли установлено, что ее культурный слой толщиной более 9 м. относится к трем хро- нологическим периодам: VI-пер. пол. VIII века, втор. пол. VIII-X век, XI-начало XIII века.

Жилые усадьбы (дома и дворики) вытя- нуты в направлении течения реки, распо- ложены рядами так, что тыльные стены стоя-

Городище Актобе-Баласагун после реставрационных работ

щих в соседних рядах усадеб смыкаются. Площадь участков различна от четверти гектара до одного и полутора гектаров.

Городище состоит из двух шахристанов (1; 2), цитадели и городской округи, окруженной длинными валами. В средней части шахристана 1 расположена цитадель – в плане квадратная, высотой 10 м. Городская округа опоясана длинными валами.

В результате многолетних исследовательских работ известные казахстанские археологи У.Х.Шалекенов и М.Елеуов отождествляют данное городище со средневековым городищем Баласагуном. Средневековый город Баласагун долгое время был столицей Западного крыла империи Караханидов, а так же культурным, научным и духовным центром огромной территории Евразийского континента. Здесь жили и трудились выдающиеся личности

средневековья, такие, как Юсуф Баласагуни, Махмуд Кашгари и другие. Здесь же был написан энциклопедический труд Ю.Баласагуна «Кутадгу Билик» – «Книга назидания».

Начиная с 1974 г. на городище Актобе ведет работы археологическая экспедиция Казахского Национального Университета им. Аль-Фараби. За это время были открыты и изучены многочисленные объекты – дворцовый комплекс с площадью и восточной баней, водопроводной и канализационной системами, жилые и хозяйственные постройки, рабад VI-XII вв., торткуль VI-XII вв., фортификация, винодельни, ремесленные центры, где найдены керамические изделия и оружие. Археологами был найден уникальный клад бронзовых монет, насчитывающий более 500 монет.

ГОРОДИЩЕ ОРНЕК **VIII-XII вв.**

Городище Орнек расположено в районе Т.Рыскулова, в 7,7 км к югу от села Орнек, на берегу рек Алтынсу и Шыбынды, в ущелье Сулутор. Городище исследовалось в 1985-1986 гг., в 1992-93 гг., и в 2000-2001 гг. археологическими экспедициями под руководством К.Байпакова. Во время археологических раскопок была обнаружена центральная часть городища, которая представляет собой четырехугольную площадку, ориентированную углами по сторонам света. Размеры площадки по гребню окружающего ее вала – 155×160 м. Вал сохранился на высоту до 5 м при ширине основания 11–15 м. По

углам и по периметру стен сохранились возвышенности от 31-ой башни. В каждой из четырех сторон прослеживаются въезды, от которых вели дороги, пере-

Аэрофотосъемка

секающиеся в центре городища. В центре городища, ближе к северо-западной стене, расположены круглые в плане котлованы трех хаузов (водохранилищ), соединенные между собой.

При раскопках было найдено место мечети. Мечеть Орнека датируется X-XII вв. Напротив мечети, через дорогу, при раскопках вскрыты остатки жилого дома прямоугольного в плане, основания его стен были сложены из камня на глиняном растворе. Стены сохранились на высоте 0,5 м, имеют толщиной 0,8-0,9 м. Найдено много керамических и стеклянных изделий. Керамика датируется началом X-XIII вв.

В ходе раскопок выявлены две разновременные постройки. Верхняя из них – остатки мавзолея, часть которого разрушена ручьем. Мавзолей ориентирован по сторонам света, имеет квадратную форму и использовался под коллективное захоронение, совершаемое в склепах из сырцового кирпича. При

изучении стратиграфии раскопа выявлено, что мавзолей и погребения разрушили гончарную мастерскую, находившуюся ниже. Остатки ее представлены развалом керамики, которая так и не была обожжена. При раскопках мастерской собрана керамика, представленная хумами, котлами, кувшинами, кружками, чашками.

Изучение топографии городища Орнек и материалов раскопок даёт представление о существовавшем здесь своеобразном центре оседлости и ремесла с наличием мощных укреплений, соборной мечети, богатого мавзолея. Арабские маршрутники, составленные Ибн Хордадбеком и Кудамоу, свидетельствуют о том, что между Таразом, Нижним Барсханом и Куланом, местоположение которых четко локализовано, располагались Касрибас, Кульшуби и Джульшуб. В таком случае, Орнек должен соответствовать средневековому городу Кульшубу, который, как и Касрибас, принадлежал карлукам и являлся ставкой одного из карлукских феодалов.

ГОРОДИЩЕ КОСТОБЕ VI-XII вв.

Аэрофотосъемка

Городище Костобе расположено восточнее села Сарыкемер, на правом берегу реки Талас. Городище отождествляется с г. Джамукатом (Хамукатом), основанным в VI в. переселившимися в Туркестан бухарскими согдийцами. Упоминание о Джамукате встречается у географа X в. аль-Макдиси, а также в «Тарих-и Бухара» Нершаха.

Городище обследовано в 1938 году Семиреченской археологической экспедицией под руководством А.Н.Бернштама. Был за-

ложен шурф, выявлены керамика, монеты, которые позволили датировать городище VI-XII вв. Археологические раскопки на городище проводились в 1985 г., в 1986-87 гг., в 2000 г. под руководством академика К.Байпакова. В результате археологических работ были получены данные о топографии памятника, в частности, было определено, что к центральным развалинам примыкала сельскохозяйственная округа, окруженная длинными стенами, которые сейчас распаханы.

Археологами установлено, что городище Костобе – одно из наиболее крупных в Таласской долине. Топография его отождествляется с остатками городов Суяб и Навакет, включая отдельно стоящий куполообразный бугор (возможно, храм огня) и некрополи, расположенные к северу за крепостной стеной. Центральные развалины городища Костобе представляют собой подпрямоугольный в плане возвышенный участок (420x450 м), обнесенный по периметру стенами с башнями, рвом между ними и рвом за внешней стеной. Стена сохранилась высотой до 3 метров, шириной 10-12 м, с остатками башен. Внутри городища вело четверо ворот, от которых сохранились разрывы в стенах.

Отдельные всхолмления возможно, остатки усадеб, подступают к правому берегу реки Талас до современного села Байзак и сосредоточены, видимо, вдоль древней караванной дороги, соединявшей города и поселения низовьев реки Талас с городищем Нижний Барсхан.

Археологические раскопки проводились на цитадели Костобе и его некрополе. Цитадель городища Костобе – четырехугольный в плане бугор с площадкой наверху (60x60 м). Проведенные раскопки выявили разновременные постройки, из них – дворец Костобе. Его строительство велось

в 2 этапа: в VI-VIII вв. и в VIII-X вв. Большинство стен дворца выложено из сырцового кирпича из пахсовых блоков. Перекрытия над крупными помещениями купольного типа, а над маленькими комнатами и над обводным коридором – балочные. На втором этапе строительства с севера была построена крепостная стена, а в старой стене были вырублены жилые и хозяйственные помещения. Всего расчищено 20 прямоугольных помещений. В целом, интерьеры дворца были украшены резным штукатурным толстому слою штукатурки, архитектурными деталями, выполненными из алебаstra и росписями.

Исследования, которые проводились на некрополе показали, что большинство захоронений совершалось в наусах – погребальных постройках прямоугольной и квадратной формы, сооруженных из сырцового кирпича. В наусах были найдены обломки керамической кружки, кувшины, серебряные и бронзовые серьги и многое другое.

Много общего прослеживается при сопоставлении костобинского некрополя с наусами Педжикента, Борижарского могильника, Красной Речки, относящихся к VI-VIII вв. К этому же времени относится и комплекс находок – керамика, серьги, которые также имеют аналогии в вышеназванных памятниках.

Археологические раскопки на городище Костобе

ГОРОДИЩЕ МЕРКЕ
VII-XIII вв.*Городище Мерке*

Расположено в Жамбылской области, Меркенском районе, на западной окраине с. Мерке. Городище одно из немногих в Семиречье сохранило свое средневековое название. Название селения произошло от слова «Мирки», что на языке фарси означает «центр», в искажении дошедшее до нас как Мерке; по другой версии – от названия существовавших в нач. XI в. племен миркитов, пришедших на данную территорию с севера.

Город Мирки известен начиная с VIII в. В IX-X вв. и упоминается в дорожниках Кудамы и ибн Хордадбека как «большое селение». Арабский географ аль-Макдиси приводит более обстоятельную характеристику: «Мирки – город средней величины, укрепленный, имеется цитадель».

В исторических документах и источниках средневековый Мерке упоминается как крупный торговый центр, через него про-

ходил древний караванный Великий Шелковый путь. Интенсивное развитие Мерке относится к периоду Карлукского каганата (VIII-Xвв.) и Караханидов (X-XII вв.). Это был укрепленный город с шахристаном, цитаделью и примыкавшей к нему сельской округой. Город пустеет в XIII в., в период существования Монгольской империи.

Ныне существующее селение Мерке возникло в период строительства первых кокандских крепостей на территории Южного Казахстана (пер.пол. XIXв.) и связано с расширением границ Кокандского ханства. Крепость и поселение Мерке основаны в 1825 году, в период правления Мадали хана (1822–1842 г.г.), на возвышенном правом берегу одноименной речки, на развалинах средневекового укрепления. Крепость Мерке входила в северную ветвь крепостей, обеспечивавших Коканду господство на завоеван-

ной территории Южного Казахстана. До сер. 60-х гг. XIX в. крепость Мерке играла роль военно-административной и опорной базы кокандских ханов в прилегающем регионе в отношениях с мирным кочевым населением. Отсюда кокандские власти более 30 лет осуществляли контроль за движением торговых караванов, высылали сборщиков податей в окрестные казахские аулы, предпринимали карательные походы в степь для подавления актов неповиновения и социального протеста со стороны подвластных кочевников.

В пределах современного Мерке сохранились остатки следов средневекового городища, которое исследовалось археологами: в 1893-94 гг. В.В.Бартольд, в 1930-е гг. - А.Н.Бернштамом, в 1964-1980-е, 2000-е гг. - К.М.Байпаковым, 2006-2007 гг. - А. Нуржановым.

Холм с остатками следов средневекового городища и кокандской крепости в виде

оплывших бугров и развалин находится почти в центре селения, на главной улице. Развалины городища Мерке представляют собой прямоугольный в плане бугор. В юго-западной части возвышаются остатки цитадели. Стена, отделяющая шахристан от цитадели, в настоящее время превратилась в оплывший земляной вал. Сохранились остатки башен по углам и 2 башни на въезде в цитадель. Цитадель – прямоугольная площадка с остатками построек в виде бугров различных форм и размеров. Шахристан – в плане неправильного четырехугольного бугора высотой 3 м, окружен оплывшей стеной.

Археологические раскопки городища позволили выделить три культурных слоя: VII –VIII вв., IX –X вв., XI – XII вв. Найдено большое количество поливной и неполивной керамики.

Археологические раскопки городища Мерке

ГОРОДИЩЕ НИЖНИЙ БАРСХАН VI-XII вв.

Аэрофотосъемка

Городище находится на территории Байзакского района, в 15 км. от древнего городища Тараз. Город упоминается в арабских источниках у аль-Макдиси: «*Барсхан – город на расстоянии двух человеческих голосов на восток (от Тараза), вокруг него стена, которая уже разрушилась. Соборная мечеть среди рынков*».

1940 году было обследовано экспедицией Джамбулского археологического пункта во главе Г.И. Пацевичем. В 1965 году

проводил раскопки отряд Семиреченской археологической экспедиции под руководством Т.Н.Сениговой. В 1985 году городище обследовано отрядом археологической экспедиции Свода памятников истории и культуры Каз ССР. В 1997 году и в 2000 г. на территории цитадели велись раскопки под руководством академика К.М.Байпакова.

Городище имеет вид двухъярусного прямоугольного в плане бугра (у основания 310 на 140 м.) высотой 10 м., ориентированного по сторонам света. В топографии городища различаются цитадель и шахристан, окруженный со всех сторон оплывшим валом с башенками по углам и периметру. Наблюдается два въезда на территорию шахристана (восточный и западный) и главная улица, шедшая от них. Со стороны въездов к городищу примыкают рабады, сельскохозяйственная округа и усадьбы.

Раскопки на цитадели городища выявили группу жилых помещений. На полах расчищены напольные очаги и рядом каменные вымостки. Верхний строительный горизонт цитадели датируется X-XII вв. Раскопки на шахристане также выявили несколько жилых и хозяйственных построек с очагами и тандырами, остатки винодельни. Комплекс построек на шахристане датируется VIII-IX вв. Также был расчищен фрагмент крепостной стены из глины.

Раскопки городища Нижний Барсхан

ГОРОДИЩЕ ТУЙМЕКЕНТ VI-XII вв.

Городище Туймекент расположено на юго-восточной окраине одноименного села, на правом берегу реки Талас Байзакского района.

1894 году городище было осмотрено В.В.Бартольдом, в 1936-38 гг. обследовано Семиреченской археологической экспедицией под руководством А.Н.Бернштама. В 1986 году на городище работал отряд археологической экспедиции Свода памятников истории и культуры под руководством К.М.Байпакова. В ходе археологических работ был снят план, собран

Аэрофотосъемка

Археологические раскопки городища Туймекент

подъемный материал, отмечены следы разрушений, связанных с проведением дороги через территорию городища. Пострадала юго-западная часть городища, рухнувшая в пойму реки. В 2000 году городище было обследовано экспедицией под руководством К.М.Байпакова.

Городище прямоугольное в плане (250x310м), ориентировано по сторонам света, со всех сторон окружено высоким валом с башнями по углам и периметру. На каждой из сторон было 7 башен. Высота вала 4-6 м, башен 4,5-7 м. Въезд на территорию городища был расположен в северо-западной и юго-западной стенах.

Почти в центре городища расположен овальный высокий бугор-остатки цитадели. К бугру с южной стороны примыкает двор со стороной 40 м, окруженный оплывшим валом. Севернее цитадели расположена группа плоских всхолмлений.

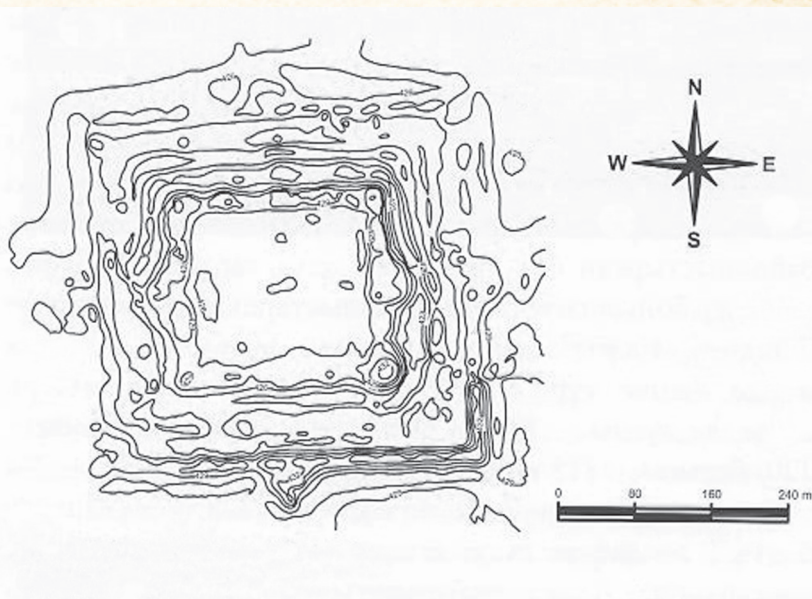
Зачистка пролома юго-восточной стены, через которую прошла дорога, показала, что она была сооружена из сырцового кирпича и прослоек пахсы. Ширина стены 7-8 м, сохранившаяся высота 3 м.

Глазурованная и лепная керамика, собранная на поверхности городища, относится к периоду VI-XII вв.

ГОРОДИЩЕ ОХХУМ VI-XII вв.

Городище Оххум расположено в Байзакском районе, в 300 м. к западу от трассы Самбет-Бостандык. Городище впервые обследовано в 1894 году В.В.Бартольд, в 1936-38 гг. обследовано Семиреченской археологической экспедицией под руководством А.Н.Бернштама. В 1983 году исследовано археологическим отрядом КазГУ под руководством М.Е.Елеуова, был снят схематический план, произведены разрезы валов, собран подъемный керамический материал. В 1986 и 2000 гг. на городище работал отряд археологической экспедиции К.М.Байпакова.

Визуальное обследование с изучением аэрофотоснимков выявили следующие характеристики памятника. Сложное в топографическом отношении сооружение, окруженное двумя рядами стен. Укрепление имеет вид четырехугольной площадки, ориентированной по сторонам света, окруженной оплывшим валом. Башни на-

Городище Оххум. План

ходятся на углах и по периметру стен, сохранилось 18 оплывших бугров. Ворота были расположены в середине западных и восточных стен. Они имеют сложную систему дополнительных укреплений. Поверхность внутри городища характеризуется наличием всхолмлений, которые дают представление о плотной застройке, раз-

Городище Оххум

деляемой магистральной улицей, соединяющей восточные и западные ворота и отходящие от нее улочки.

Как показывает изучение аэрофотоснимков городища, к валу примыкали участки обнесенной стенами сельскохозяйственной округи. Это – различного размера прямоугольные участки, разбитые изнутри на более мелкие, каждый из которых вместе с жилой постройкой на нем представлял, видимо, индивидуальное земельное владение.

Прослеживаются остатки древней ирригации вблизи Оххума с использованием воды из реки Карабахр – левого притока реки Талас. От него проведены магистральные каналы длиной до 2,5 – 6 км. Истоки одного из каналов оберегал замок. Сейчас это бугор диаметром 20 м и высотой 6 м.

Керамика, собранная на поверхности городища, в осыпях стен, в обрезах каналов, датируется VI-XII вв.

ГОРОДИЩЕ ЖАЛПАКТОБЕ (Жикиль) VI-XII вв.

Городище Жалпактобе (Жикиль) находится в с.Жалпактобе Жамбылского района, в пригороде Тараза. По мнению А.Н. Бернштама, городище Жикиль получило свое название от имени тюркского племени Жикиль. По мнению Г.И. Пацевича, городище Жалпактобе можно отождествить с городом Джикиль, о котором сообщал

арабский географ X в. аль-Макдиси. Он характеризует его как «маленькое селение» на расстоянии человеческого голоса от Тараза. Мнение о тождестве Жалпактобе и Джикиля разделяют Т.Н. Сенигова и К.М.Байпаков.

От средневекового городища сохранился шахристан в виде прямоугольной

Аэрофотосъемка

возвышенности. Памятник изучался в 1939-40 гг. экспедицией Джамбулского археологического пункта под руководством Г.И. Пацевича, в 1956 году на городище проводились раскопки Семиреченской археологической экспедицией под руководством Т.Н. Сениговой. В 1983-86 гг. обследовано археологической экспедицией Свода памятников истории и культуры под руководством К.М. Байпакова, а в 2010 году экспедицией Свода памятников ТОО «Археологическая экспертиза» под руководством С. Акылбека и Ч. Кудабаева.

Городище занято старым мусульманским кладбищем. Западный край городища разрушается выборкой глины. Территория вокруг занята огородами и постройками с. Жалпактобе. Археологические исследования, а также расшифровка аэрофотоснимков, выявили наличие оборонительной стены вокруг центральных развалин, на расстоянии 1-1,5 км. Раскопки на территории городища определили характер застройки по уровню VI-IX вв. Она была сплошной, все помещения были пристроены одно к другому. В жилых помещени-

ях на полах имелись очаги открытого типа. Вдоль стен устраивались суфы. Стены построек сложены из сырцового кирпича и поставлены на каменный фундамент. В помещениях-кладовых устраивались зерновые ямы. Керамика представлена кружками, украшенными резным растительным орнаментом, котлами с дугообразными ручками, глиняными и алебастровыми круглыми столиками – дастарханами, светильниками. Найденные тюркешские монеты позволяют отнести комплекс построек на Жалпактобе к VII-IX вв. Верхний строительный горизонт города, судя по наличию обломков поливной керамики, относится к X-XII вв.

Раскопки позволили выяснить характер фортификации и топографии города, в которой различаются цитадель и шахристан, а также оборонительные стены, окружавшие рабад и сельскохозяйственную округу. В настоящее время из-за плотной застройки размеры городища составляет 70х70 м. В местах заметна сырцовая кладка стены. Высота сохранившихся стен достигает до – 1 м.

МОГИЛЬНИК БЕРККАРИНСКИЙ (БЕРККАРА) **(II в. до н. э. - IV в. н. э.)**

Могильник Берккара

Курганный могильник расположен на предгорной равнине, у подножия северных склонов хребта Каратау (Жуалинский район), по обоим берегам р. Бериккара. Курганы расположены от ущелья до прибрежной полосы озера Биликоль.

Памятник выявлен и зафиксирован в 1938-1939 гг. археологической экспедицией под руководством А.Н. Бернштама. В 1957 году изучался Юж-

Могильник Берккара

ноказахстанской археологической экспедицией под руководством А.Г. Максимовой, в 1978 году – экспедицией Джамбулского областного историко-краеведческого музея, в 2000 году – экспедицией под руководством К.М. Байпакова, Д.А. Лобаса. В 2013 году обследован экспедицией Свода памятников ТОО «Археологическая экспертиза».

В результате топографической съем-

ки было зафиксировано 411 курганов по обоим берегам р. Бериккара, включая частично или полностью раскопанные предыдущими исследователями. Из них 360 выявлены на правом берегу р. Бериккара, 51 – на левом. Центральное положение в могильнике занимает серия «царских» курганов, которые сосредоточены в двух восточных цепочках и центральной части

Могильник Берккара

могильного поля. Каменные насыпи крупных курганов достигают размеров 50-53 м, высотой до 6-7 м. Насыпи курганов различны по своей структуре: встречаются каменные, каменно-земляные и земляные насыпи. Вокруг некоторых насыпей выложены каменные кольцевые и серповидные ограды. Несколько насыпей наиболее крупных курганов сверху покрыты белым кварцем. По периметру наиболее крупного кургана, расположенного в северо-восточной части могильника, фиксируется квадратная каменная ограда из вертикально вкопанных камней, установленных в 6 рядов. Внутри каменной кладки зафиксированы 3 могилы. В советское время часть археологических конструкций разрушена при устройстве линии электропередач и полевой дороги вдоль трассы Куйык – Каратау. Насыпь крупного кургана сложена из каменных плит. Массовые выбросы белого кварца в верхней части грабительского отвала позволяют предположить, что могильная яма была обложена по периметру белым кварцем.

Все насыпи «царских» курганов имеют следы старых грабительских воронок диаметром 15-20 м, глубиной 3 – 3,5 м, спускающиеся вглубь к центру могильной насыпи. Через территорию могильника проходит автомобильная дорога, ведущая к туристической базе, расположенной в глубине ущелья. В результате археологи-

ческих исследований курганов могильника были получены значительные в научном плане артефакты: глиняные сосуды, золотые, бронзовые и медные серьги, подвески; бронзовая пряжка в виде головы тигра, из пасти которой торчит голова птицы; железные ножи, пластинчатые кольца от упряжи, крючки для подвешивания колчана, наконечники стрел, эфес меча. Эти материалы, в совокупности с материалами по погребальной обрядности, позволяют датировать памятник II в. до н.э. – I V в. н.э.

С марта 2017 года в результате строительства автомобильной дороги проведены археологические раскопки 6 малых курганов Берккаринского могильника. Археологические исследования провел директор центра «Геоархеология» Г. Бексеитов. При археологических раскопках в могильнике Берккара были найдены ценные экспонаты, относящиеся к исторической эпохе племен уйсуней и канглы. В ходе научно-исследовательской работы в кургане №1 (диаметр 17 м, высота 0,4 м) было обнаружено женское захоронение. На дне могилы, у изголовья погребенной, были найдены два раздавленных керамических сосуда, округлое бронзовое зеркало дисковидной формы, бронзовый браслет и шпилька. Все найденные артефакты были отреставрированы и переданы в фонды Государственного историко-культурного заповедника-музея «Памятники древнего Тараза».

СТОЯНКА БОРИКАЗГАН (нижний палеолит)

Палеолит – древний каменный век. Это древнейшая эпоха становления человека, его мышления, производственной деятельности и культуры. Первые следы человека на территории Казахстана относятся к раннему палеолиту (примерно 800-140 тысяч лет назад). Следы расселения человека на территории Казахстана относятся к нижнему палеолиту, о чем свидетельствуют орудия труда шельв-ашельского времени, найденные в урочищах Шабакты, Танирказган, Борыказган, Акколь, Казангап (Южный Казахстан – хребет Каратау). Наиболее благоприятным местом для расселения древнего человека на территории Жамбылской области были Каратауские горы, где водились многочисленные стада диких животных, а жаркий климат благоприятствовал богатой и пышной растительности.

Общественная организация людей в эпоху палеолита прошла сложный и долгий путь развития. Древние люди жили сообща, так легче было охотиться, противостоять силам природы.

Одной из стоянок нижнего палеолита является стоянка Бориказган, которая находится в 10 км к юго-востоку от села Кы-

зылаут, в урочище Бориказган Таласского района.

Стоянка была обнаружена Х.А. Алпысбаевым в 1958 году. В 2000 году повторно обследована Южноказахстанской комплексной археологической экспедицией Института археологии им. А.Х. Маргулана АН РК под руководством К.М. Байпакова. В ходе исследовательских работ были найдены каменные изделия (442 экз.). Основным сырьем для изготовления орудий служили массивные желваки и гальки черного кремния.

Под руководством археолога Х.А. Алпысбаева в местах наибольшего скопления изделий было заложено несколько шурфов. Артефакты Бориказгана подразделены на следующие типы, 1) двусторонне обработанные грубые рубящие орудия; 2) орудия-диски; 3) ручные рубила; 4) унифасы; 5) орудия из отщепов, 6) отщепы; 7) нуклеидные изделия и отходы производства. Каменные изделия по форме и технике скола и типологии схожи с орудиями олдувайской культуры. Коллекция хранится в Музее археологии Института Археологии им. А.Х. Маргулана, город Алматы.

Стоянка Бориказган

СТОЯНКА ТАНИРКАЗГАН (нижний палеолит)

Стоянка Танирказган находится в 13,4 км к юго-востоку от села Кызылаут, в урочище Танирказган в Таласском районе. Каменные изделия палеолитического периода обнаружены археологом Х.А. Алпысбаевым в 1968 году на плоской возвышенности, сложенной песчаником. В 2000 году повторно обследована Южноказахстанской комплексной археологической экспедицией Института археологии им. А.Х. Маргулана АН РК под руководством К.М. Байпакова.

Площадь стоянки не более 1 кв. км. Были заложены шурфы. Большое количество артефактов выявлено в маломощном верхнем слое серых суглинков. Как и в Бориказгане, обитатели стоянки Танирказгана использовали в качестве сырьевого материала черные и темно-серые кремни.

Каменные изделия Танирказгана подразделяются на следующие группы: 1) двусторонне обработанные грубые рубящие орудия; 2) дисковидные формы; 3)

орудия типа ручных рубил; 4) унифасы; 5) изделия из отщепов; 6) нуклеусы; отщепы без следов вторичной обработки.

Типологически каменные изделия имеют аналогии среди древнейших памятников Евразии и Африки, среди орудий Олдувайской культуры. Коллекция хранится в музее Института археологии им. А.Х. Маргулана, г. Алматы.

Стоянка Танирказган. Каменные орудия

Стоянка Танирказган

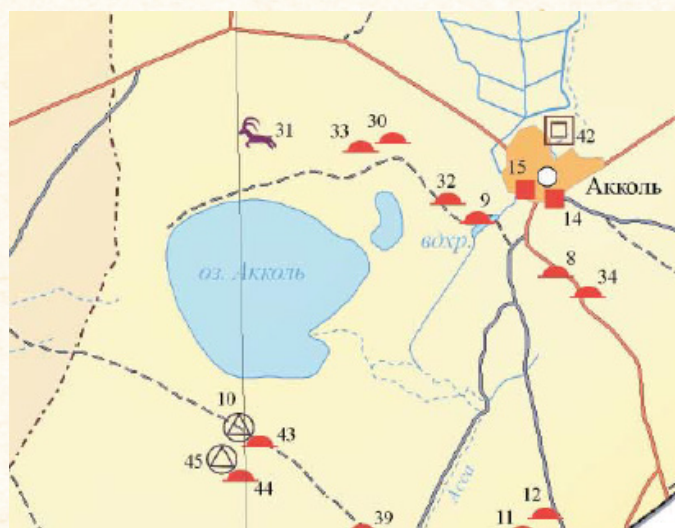
СТОЯНКА АККОЛЬ (нижний палеолит)

Одним из первых этапов нижнего палеолита является ашельская эпоха. Во время ашельской эпохи человек начинает постепенно привыкать к социальной жизни в общине.

Одним из памятников этого периода является стоянка Акколь, которая находится в 11 км к юго-западу от села Акколь, к югу от озера Акколь Таласского района.

Памятник открыт в 1961 году археологом Х.А.Алпысбаевым. В 2009 году обследован экспедицией Свода памятников ТОО «Археологическая экспертиза» под руководством Е.Акымбека и Ч.Кудабаева.

На поверхности широкой возвышенности, на небольшой площади, выявлено 117 каменных изделий, изготовленных древним человеком. Подавляющее число – отщепы. В месте наибольшего скопления каменных изделий был заложен шурф. Каменные изделия делятся на группы: 1) типичные рубящие орудия с обработанным рабочим краем; 2) орудия-диски; 3) ручные рубила. Типологически артефакты местонахождения Акколь группируются: на двусторонние рубящие орудия; ручные рубила; орудия из отщепов; отщепы без следов обработки. Коллекция хранится в музее Института Археологии им. А.Х.Маргулана, г. Алматы.

Карта-схема

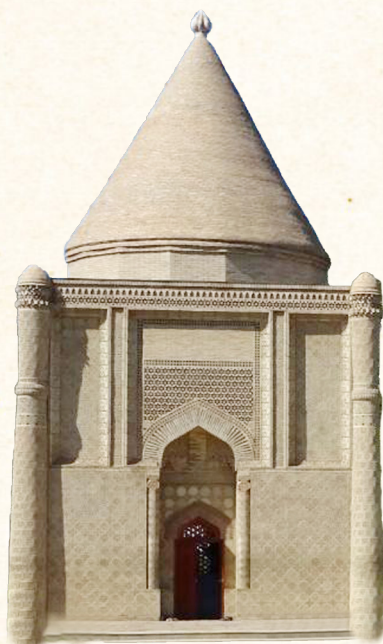
Стоянка Акколь

Пожалуй, самые замечательные архитектурные памятники Казахстана – это культовые сооружения. Среди сохранившихся до нашего времени построек особый интерес вызывают мавзолеи и мечети. Распространение ислама среди городского населения на самых ранних этапах отразилось на монументальной культовой архитектуре – в мавзолеях и мечетях.

ПАМЯТНИКИ СРЕДНЕВЕКОВОЙ АРХИТЕКТУРЫ

Едва ли не самыми замечательными памятниками архитектуры Казахстана являются культовые здания. Среди сохранившихся до нашего времени строений особый интерес вызывают мавзолеи и мечети. Распространение ислама среди городского населения нашло отражение на самых ранних этапах монументальной культовой архитектуры – в мавзолеях и мечетях

Мавзолей Айша биби

МАВЗОЛЕЙ АЙША БИБИ XI-XII вв.

Мавзолей Айша биби по праву можно назвать жемчужиной и одним из неповторимых памятников средневековой архитектуры, уникальным творением древних зодчих. Мавзолей расположен на окраине села Айша биби Жамбылского района, в 18 км западнее г. Тараза и входит в состав мемориально-культового комплекса.

Мавзолей находится на издревле оживленном торговом пути, близ ранее находившегося здесь средневекового города Джувиката, известного по письменным источникам X в.

Документальных сведений об истории создания мавзолея и личности Айша Биби не обнаружено, однако в народной памяти сохранились легенды и предания о красавице по имени Айша биби. Одна из наиболее распространенных легенд рассказывает о красавице Айше, дочери Зенги-баба и Ануар бегим, скончавшейся от укуса змеи во время поездки к своему возлюбленному правителю Тараза, отважному воину Карахану. Согласно легенде, Карахан приказал построить мавзолей над могилой своей юной невесты.

Археологического вскрытия захоронения не производилось. До середины XX века мавзолей дошел в полуразрушенном состоянии, сохранились лишь фрагменты северного, южного и часть западного фасадов с двумя угловыми башнями. Купол перекрытия утрачен еще до начала первых научных обследований памятника, проводившихся в середине XIX века.

Мавзолей представляет собой квадратное в плане сооружение, углы которого оформлены трехчетвертными колоннами. Снаружи стены мавзолея были сплошь покрыты резными

терракотовыми плитками. Архитектурный декор мавзолея представляет собой сплошную терракотовую облицовку с богатыми разнообразными геометрическими и растительными мотивами узоров в различных вариантах и сочетаниях. В оформлении фасадов использовано более 60 видов уникальных терракотовых плиток, различных по форме и орнаментации. Интересным новшеством в конструкции мавзолея является применение дерева (арча) в виде креплений, имеющих антисейсмическое значение. Это единственный в Казахстане и Средней Азии памятник архитектуры, который полностью облицован резными терракотовыми плитками. Мавзолей Айша Биби является своего рода музеем, хранящим орнаментальные сокровища прошлого казахского народа.

В центре стены располагается ниша со стрельчатой аркой. Имеющиеся по бокам полуколонны в верхней части выполнены в виде вазы. Угловые колонны украшены растительным и геометрическим орнаментом. На 18-ом ряду кладки (на высоте 3,4 м)

*Мавзолей Айша биби
(фото I пол. XX в.)*

западных колонн имеются пояски с надписями, выполненные куфическим стилем арабского алфавита. Сохранились строки, в переводе означающие: «*Осень...Тучи... Земля прекрасна...*». Внутри мавзолея сохранилось надгробие.

Начиная с середины XIX в., мавзолей неоднократно обследовался историками, искусствоведами, архитекторами. В 1979-85 гг. на памятнике проведены консервационно-реставрационные работы, здание было заключено в защищающую от атмосферных воздействий стеклянную конструкцию.

В 2002-2004 гг. на памятнике были произведены реставрационные работы: вос-

становлен купол и воссоздано декоративное оформление фасадов мавзолея. В течение двух лет, с 2002 по 2004 гг., специалистами Туркестанского филиала Республиканского государственного предприятия «Казреставрация» были проведены реставрационные работы по восстановлению первоначального облика памятника. Весной 2005 года мавзолей предстал во всей своей красе. Сегодня историко-культурный комплекс Айша биби входит в региональные и международные туристические маршруты, является одним из посещаемых исторических объектов области, а в 2017 г. включен в список «Сакральных мест Казахстана».

МАВЗОЛЕЙ БАБАДЖИ ХАТУН X-XI в.

Входит в состав мемориально-культового комплекса Айша Биби.

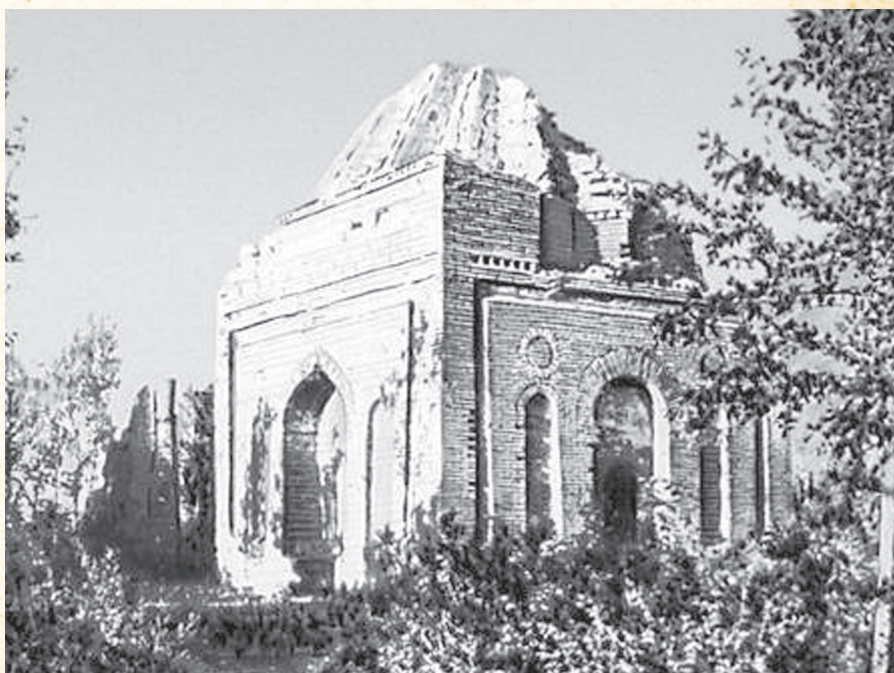
Документальных сведений об истории создания и мавзолея и личности Бабаджи Хатун не обнаружено. Сохранилась лишь легенда о том, что мавзолей построен над могилой Бабаджи-Хатун, которая была верной няней красавицы Айши.

Археологического вскрытия захоронения не производилось. На основании анализа архитектурно-конструктивных особенностей постройка отнесена к периоду Караханидов.

Мавзолей прост по своей конструкции и композиции, сооружен из жженого кирпича. Отсутствует декоративная отделка стен, однако в небольших размерах несложными средствами подчеркнуты детали архитектуры.

Стройность и красоту мавзолею придает необычный для Казахстана купол –

конусообразной, шестнадцатиребристой формы. Главный фасад выделен парапетной стенкой, на которой содержится надпись на арабском языке в технике резной терракоты: «*Эта высокая усыпальница ... Бабаджи хатун...Строитель ее*». Часть надписи утрачена.

Мавзолей Бабаджа Хатун (фото начала XX в.)

С конца XIX в. памятник неоднократно обследовался историками, искусствоведами, архитекторами. Мавзолей был исследован в 1897 году В. А. Каллауром, в 1938 г. - А. Н. Берштамом, в 1953 г. памятник изучался архитектором Т. К. Басеновым. Первые реставрационные ра-

боты велись в 1979 году специалистами института «Казпроектреставрация», был восстановлен купол мавзолея. Текущие реставрационные работы велись в 2002 году специалистами Туркестанского филиала Республиканского государственного предприятия «Казреставрация».

Мавзолей Бабаджа Хатун

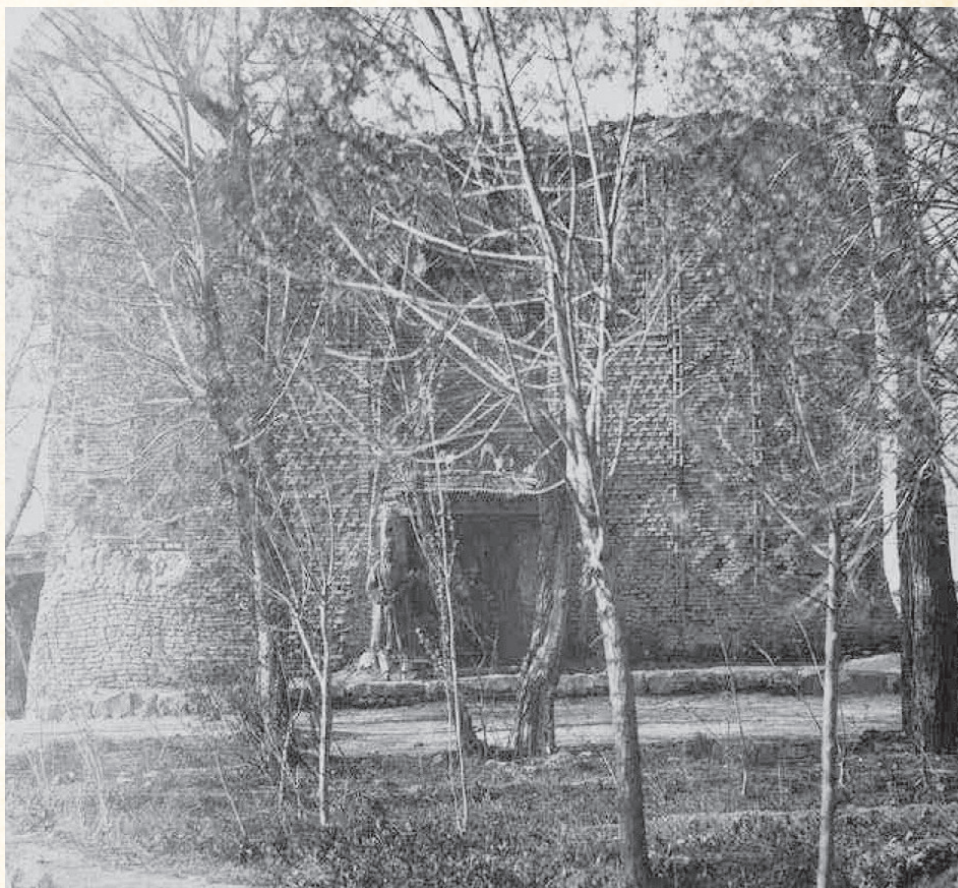
Мавзолей Карахана

МАВЗОЛЕЙ КАРАХАНА XI-XII вв.

Мавзолей Карахана расположен в центральной части г. Тараза (на пересечении улиц Толе би, Карахана и Байзак батыра), входит в культово-мемориальный комплекс, сформировавшийся на территории западного рабада средневекового Тараза. По сведениям старожилов города XIX в., зафиксированными членами Туркестанского кружка любителей археологии А. В. Панковым и В. А. Каллауром, средневековый мавзолей построен над могилой святого старца (Аулие-Ата), одного из представителей династии Караханидов – Шах Махмуда Карахана. Начиная с середины XIX в., мавзолей неоднократно обследовался историками, искусствоведами, архитекторами.

История не сохранила до нас имена мастеров, строивших мавзолей. Не сохранился до наших дней и сам мавзолей в своем первоначальном виде. Современный мавзолей был построен силами местных жителей в 1905-1906 годах на месте прежнего, при этом полностью утратил декоративную облицовку. По своей архитектуре средневековый мавзолей Карахана был похож на мавзолей Саманидов X-XI вв. Судить о первоначальном облике мавзолея и его архитектурной ценности, мы можем лишь по дошедших до нас фотографиям конца XIX - начала XX вв., на которых видно, что мавзолей имел квадратную композицию. Главный фасад был украшен кирпичной

узорной кладкой. Как показали археологические исследования Т. Н. Сениговой, проведенных по периметру стен мавзолея в 1961 году, для отделки средневековых стен мавзолея использовалось до 30 разновидностей орнаментированных кирпичей. Арка над входом в мавзолей была выделена клинчатой кладкой, оконтуренной кирпичом, опиралась на колонны. По сюжету фигурных кирпичей, мавзолей Карахана

Мавзолей Карахана. Фото 1871-72 гг. Туркестанский альбом

близок к мавзолею Айша биби, так как они возводились в один исторический период.

Мавзолей Карахана представляет собой монументальное портално-купольное сооружение с центральным залом, где расположено надгробие. Также имеются три небольшие угловые комнаты – и узкая лестница в угловом массиве стены. Главный фасад выделен монументальным пор-

талом с глубокой арочной нишей и угловыми башенками.

Стены мавзолея Карахана сложены из жженого кирпича, а купол и арочные ниши внутри – из кирпича-плитки мавзолея XI в. Надпись над входом в мавзолей на арабском языке, повторяя первую строку Корана: «Нет Бога, кроме Аллаха и Мухаммед пророк его...».

Реставрационные работы были проведены 1975-1985 г.г., в 2002 г., в 2015 г. специалистами Республиканского государственного предприятия «Казреставрация».

Мавзолей Карахана – памятник средневековой истории, имеющий большое сакральное значение для казахов. Овеянный легендами, образ древнего правителя Карахана был использован тюркскими племенами для объединения племен и исламизации региона. Сегодня мавзолей Карахана входит в региональные и международные туристические маршруты, является одним из посещаемых исторических объектов области, в 2017 г. включен в список «Сакральных мест Казахстана».

МАВЗОЛЕЙ ДАВУТБЕКА (ШАМАНСУРА) XIII в.

Мавзолей Давутбека (Шамансура) входит в состав мемориально-культового комплекса «Карахан», сложившегося на территории бывшего средневекового кладбища и западного рабада городища Тараз. Кладбище находилось западнее бывшего военного укрепления, на левом берегу канала Туйте.

Мавзолей принадлежит к числу немногих сохранившихся до наших дней культовых памятников, характерных для регионального зодчества эпохи средневековья. Первоначально мавзолей имел вид киоска, на четырех полукруглых арках которого держался купол. Арки покоились на бутовом фундаменте.

Свой современный вид мавзолей приобретает в конце XIX в., когда возводится «рубашка» мавзолея, закладываются ароч-

Мавзолей Давутбека (фото, середины XX в.)

ные проходы. Небольшой портално-купольный объем традиционной центрической композиции сооружен из жженого кирпича, стены глухие, в лицевой кладке. У южного прохода сооружаются два ложных минарета. Внутреннее пространство мавзолея крестообразное в плане с глубокими пристенными нишами. В центре помещения имеется трехступенчатое ка-

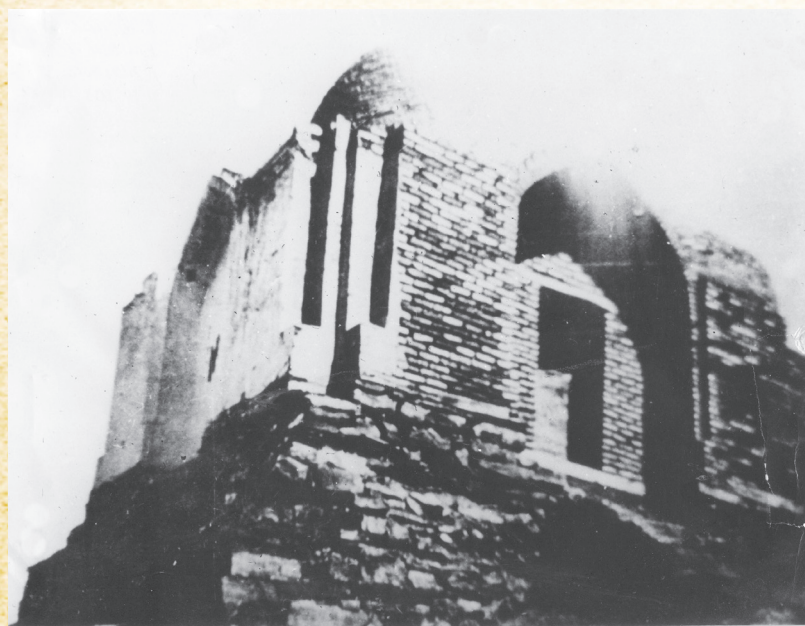
менное надгробие, на котором высечена надпись арабской вязью: «*Это могила Балыг-Булга-Улугбека-Икбал хана Давудбека Исфахсалара, сына Ильяс-огулбека шаханшаха, смерть которого наступила в ночь на пятницу 8-го джумада 1-го 660 г.*» (31 марта 1262 г.) Надпись на

надгробии была прочитана известным востоковедом В.А.Бартольдом 1893 году, а в 1939 году А.М.Беленицким. Эпитафия позволяет соотнести упомянутую в ней личность с одним из крупных военачальников XIII века.

Современный вид мавзолея Давутбека

МАВЗОЛЕЙ ТЕКТУРМАС X-XIV вв.

Мавзолей Тектурмас. Историческая фотография (80-е годы XIX в.)

Мавзолей Тектурмас находится на правом берегу реки Талас в одном из древних культовых мест. В его округе находятся разновременные некрополи зороастрийцев, мусульман, христиан. Расположение мавзолея Тектурмас на месте древнего зороастрийского кладбища, относящегося к VII-XI вв., позволяет предполагать, что его формирование началось еще до проникновения сюда ислама, т.е. до XI в. Постройка же собственно мавзолея Тектурмас была осуществлена в период ислама. Анализ архитектурных форм памятника дает исследователям основание

датировать мавзолей X-XIV веками.

В 30-е годы XX столетия многие памятники истории и культуры, особенно культовые, были частично или полностью уничтожены. Это коснулось и мавзолея Тектурмас. В 1935 году мавзолей был полностью разобран. В 1986 году руины мавзолея были обнесены оградой и отмечены памятной плитой.

Первоначальный вид мавзолея сохранился лишь на старинных фотографиях и описаниях исследователей 80-х годов XIX в. Судя по фотографии, мавзолей был своеобразным сложным архитектурным сооружением. Стены памятника были сложены из жженного кирпича на каменном фундаменте. Главный и наиболее ранней формой был квадратный, однокамерный, купольный в плане киоск. Входной портал мавзолея был обращен к городу Тараз. К северной стене мавзолея в XIX веке было пристроено купольное сооружение. В 2001 г. были проведены археологические исследовательские раскопки археологом А. Итеновым, который датировал памятник X-XIV вв. по сохранившейся конструкции фунда-

Современный вид мавзолея Тектурмас

мента.

В 2002 г. на прежнем месте был построен новый мавзолей по архитектурным формам средневекового памятника.

Письменных средневековых источников о сооружении памятника не найдено, но среди местных жителей мавзолей был известен как Тек-Турмас и считался местом погребения святого Султан-Махмуд-хана. А само название Тек-Турмас в переводе с тюркского языка означает «Не просто так стоящий».

МАВЗОЛЕЙ ШОКАЙ ДАТКА XVIII в.

Мавзолей Шокай Датка расположен в Сарысуйском районе, на восточной окраине села Саудакент, на старом кладбище – бывшем некрополе средневекового города Саудакент. Мавзолей – характерный тип монументальных культовых сооружений, сложившийся в Шу-Таласском регионе.

Мавзолей обследован 1946 году Г. И. Пацевичем, в 1970-1980 гг. – специалистами экспедиции Министерства культуры Казахской ССР и «Казпроектреставрация». В 2000 году обследовался экспедицией Свода памятников истории и культуры РК, в 2014 году – «Археологической экспедицией».

Жизнь и деятельность Шокай Датка изучались и эти материалы опубликованы только после обретения независимости

Казахстаном. Шокай Датка Карабекулы – известный исторический деятель. Он был широко известен своей честностью, находчивостью, с самых ранних лет занимался решением споров не только своего, но и соседних племен и родов. Еще молодым Шокай стал влиятельным и известным в Каратауской местности, заметив это, кокандские правители, дали ему титул – «Датка». Служивший при Кокандском ханстве, Шокай боролся за независимость казахского народа, его процветание и посвятил этому всю свою жизнь. Своей деятельностью он способствовал экономическому и военному единству с русским народом, объединению с Россией. Об этом свидетельствует письмо полковника М.Г.Черняева к его руководству, в котором он отмечает большое

Мавзолей Шокай-Датка

влияние Шокай Датка на Кокандское ханство и его выдающуюся репутацию среди казахов. Кокандский хан не простил соглашения Ш.Датка с русскими военачальниками, после чего он был отравлен.

В 1990 году были проведены первые восстановительные работы в мавзолее. Были восстановлены обрушенная местами наружная кладка стен, утраченные завершения парапета, а также крупный, сложенный из жженного кирпича однокамерный портално-купольный объем, ориентированный входом на юго-запад. Главный фасад выделен высоким порталом с не-

глубокой стрельчатой нишей, обрамленной П-образной рамой и фланкирован угловыми башнями. В стене ниши устроен высокий дверной проем с балочной перемычкой, в верхней части под аркой – небольшое окно. Купол мавзолея приподнят на круглом барабане и снаружи подчеркнут сталактитовым карнизом с сохранившимися глазурованными элементами синей, белой и красной поливы.

Последние реставрационные работы были проведены в 2017 году. Реставрационные работы провели специалисты РГП «Казреставрация».

МЕЧЕТЬ – ГНЕЗДО ДУХОВЕНСТВА

На территории Жамбылской области сохранилось несколько мечетей конца XIX – начала XX веков. Мечеть в переводе на арабский «Масджид» означает «место поклонения», т.е. священное место. Мечеть еще называют «Домом Аллаха».

МЕЧЕТЬ АБДУКАДЫРА

начало XX в.в.

*Арочная входная часть мечети
Абдыкадыра*

Мечеть Абдукадыра находится на пересечении современных улиц Абая и Кошней. Мечеть Абдукадыра построена в начале XX века, ранее входила в состав медресе, представляющее собой сложившийся традиционный дворовой комплекс со культовыми и хозяйственными постройками. В начале 1920-х годов комплекс был разобран на кирпичи, до наших дней сохранилась лишь часть входного портала мечети. До 1920-х г. главным имамом этой мечети был Алтынхан торе, широко известный мусульманскому миру как ученый, который много писал о духовном знании и изучал основы исламской цивилизации.

Памятник обследовался реставраторами в 1975-1980 гг. и ранее в научной литературе не освещался. В 1990-е годы были воссозданы входные деревянные двери портала, украшенные резьбой. С

1992 года на территории комплекса велось строительство нового здания медресе. В 2002 году были проведены реставрационные работы входного портала.

Художественную ценность памятника представляет входная часть комплекса, сохранившаяся от первоначальной постройки – единственный на территории области образец монументального сооружения типа «дарбаза». Входной портал сооружен из жженого кирпича, главным фасадом обращен на ул. Кошней. От купола сохранился лишь свод перекрытия. Главный фасад решен в виде портала с глубокой стрельчатой нишей, обрамленной широкой прямоугольной формы рамой и фланкирован угловыми башенками - «гульдаста». Дворовый, западный фасад также имеет большую по центру размещенную нишу, прорезан-

Входная часть мечети Абдыкадыра

ную воротами с балочной перемышкой. Дворовые пилоны декорированы двухъярусными рядами ниш. Одна из сквозных нижних ниш является входом на устроенную внутреннюю лестницу, ведущую

на крышу. Внутреннее пространство зала расширено симметрично расположенными большими нишами и завершено сводчатым перекрытием, на котором снаружи поставлен невысокий минарет с венчающим арочным фонарем, перекрытым куполом.

МЕЧЕТЬ АУЛИЕ-АТА (ЮНУСБАЯ) 1913 г.

Мечеть Аулие-Ата расположена вблизи исторического ядра города Тараз, по улице Б.Адамбаева №24. Мечеть построена в 1913 году на средства местного купца Кали Юнуса, по архивным данным его фамилия Маюсупов (Майсупбаев), год рождения 1854) и мастером Сейдолла Кожан.

Название мечети было дано жителями города по наименованию располагавшегося поблизости средневекового мавзолея Карахана – «Аулие-Ата» (Святой старец). Кали Юнус навсегда остался в памяти у местного населения как щедрый меценат, построивший мечеть и баню в восточных традициях среднеазиатского региона.

Мечеть неоднократно перепланировалась. В 1998 году про-

ведена реконструкция, мечеть расширена за счет новой пристройки. Первые реставрационные работы были проведены в 1973 году.

В 1998 году внутренние стены мечети и потолок были расписаны полихромными растительными и геометрическими узорами в традиционном мусульманском стиле. Отремонтированы старые помещения, построены новые дворовые помещения для создания благоприятных условий и выполнения ежедневных бытовых и религиозных ритуалов. Был построен входной портал с минаретами. Реставрационные работы проведены в 2017 году специалистами Республиканского государственного предприятия «Казреставрация».

Внутренняя часть мечети Аулие ата

МЕЧЕТЬ НАМЕТБАЯ 1887, 1897 г.

Мечеть Наметбая

Мечеть находится в городе Таразе на пересечении улиц Ташкентская – Байзак батыра, в старом, плотно застроенном квартале. Дворовый комплекс мечети сложился к концу 1897 года, в него входит ряд помещений, используемых под медресе, даретхану, жилые комнаты. Мечеть названа по имени застройщика – Наметбая, который пожертвовал средства на строительство мечети. В 30-х годах XX века, в качестве государственной собственности, мечеть использовалась только как склад для хозяйственных нужд. В 90-х годах XX века мечеть была возвращена мусульманской общине.

Наиболее ценным в архитектурном отношении является здание мечети каркасно-саманной конструкции, построенное в 1887 году. Одноэтажный, прямоугольный в плане, вытянутый объем состоит из молитвенного зала и просторного айвана. Высота помещений

5 м. Фасады оштукатурены саманным раствором, не содержат декоративного оформления. Карниз айвана оформлен однорядной линией небольших фигурных элементов. Особый интерес представляет сохранившееся декоративное убранство интерьеров. Потолки решены в традиционной для регионального зодчества художественно разработанной деревянной балочно-стоечной системе перекрытия: сужающиеся вверх граненные стволы колонн и поставленные на них подбалки с фигурным профилем. Профили подбалок айвана имеют более сложную форму, стволы колонн в основании закруглены. Привлекает внимание многокрасочная роспись стен, колонн и подбалок молитвенного зала и айвана, выполненная, в основном, в синей, красной и зеленой цветовой гамме.

Мечеть обследовалась в 1980-е и 2001 годы, ранее в научной литературе не освещалась. Реставрационные работы дворовой части мечети проведены в 2019 г.

Мечеть обследовалась в 1980-е и 2001 годы, ранее в научной литературе не освещалась. Реставрационные работы дворовой части мечети проведены в 2019 г.

Внутренняя часть мечети Наметбая

МЕЧЕТЬ АБДУЛЛЫ ИШАНА

начало XX в.

Одним из значимых историко-культурных памятников в Жамбылской области, относящихся к категории архитектурно-искусства, является мечеть Абдуллы Ишана, расположенная в центре села Ушарал (ул. Ештайбека, 7) Таласского района. Постройка мечети была начата XIX веке, когда в Аулие-Атинский уезд прибыли Кожалар-священнослужители, которые начали строить мечети и медресе. Местные жители помогали при строительстве мечети, которая была построена к 1900 году.

Организатором строительства занимался имам Ушарала и Тогызкента – Абдулла Ишан, в честь которого и была названа мечеть.

Сооружение мечети многокупольное, прямоугольное в плане. Центральный зал перекрыт большим куполом диаметром около 8 метров. 15 малых куполов перекрывают другие помещения и айван с трех сторон. Малые купола опираются на арки. Фасады оформлены в лицевой кирпичной кладке, интерьеры оштукатурены. В юго-западной стене зала устроена михрабная ниша с эпиграфической надписью.

Памятник был обследован 1945 году археологом Г.И.Пацевичем, неоднократно изучался и реставрировался специалистами Республиканского государственного предприятия «Казреставрация» (1985-1986, 2003 г.).

Мечеть Абдулла Ишан

МЕЧЕТЬ КАРАКОЖА

начало XX в.

Мечеть Каракожа. Фото 1986 года

Мечеть Каракожа расположена на окраине села Сеилбек Таласского района, на открытой ровной местности. Мечеть построена на средства местных жителей и носит имя религиозного проповедника ислама Каракожа Ишана. Каракожа Ишан был похоронен в некрополе на окраине села, а его потомки ныне служат имамами в мечетях, расположенных в селах Таласского района. Здание мечети построено в 1909 году и является образцом монументального строительства конца XIX – начала XX веков в Чу-Таласском регионе. Состояние из жженого кирпича, арочно-купольная композиция включает девять куполов, расположенных вокруг главного купола. Купол, перекрывающий часть зала перед михрабной нишей, приподнят на высоком цилиндрическом бара-

бане, подчеркивая особую значимость этого места. Фасады оформлены кирпичной кладкой, интерьеры оштукатурены. На эпиграфическом картуше михраба содержатся богословские надписи и год исполнения работ по хиджре 1327 г. (1909 г.).

В Советский период местные жители использовали здание мечети не по назна-

чению. В 1945 году мечеть обследовал археолог Г.И. Пацевич, в 1945 году Г.Б. Исаков, в 1949 году – Л.И. Ремпель, а в 1979 году научная экспедиция под руководством Т.К. Куандыкова и Ж.А. Шайкенова, в 1975-1980 годах специалистами «Казпроект-реставрация».

Первые реставрационные работы были проведены в 1984 году. Полные реставрационные работы были проведены в 2007-2008 гг. по республиканской программе «Культурное наследие».

Мечеть Каракожа после реставрации

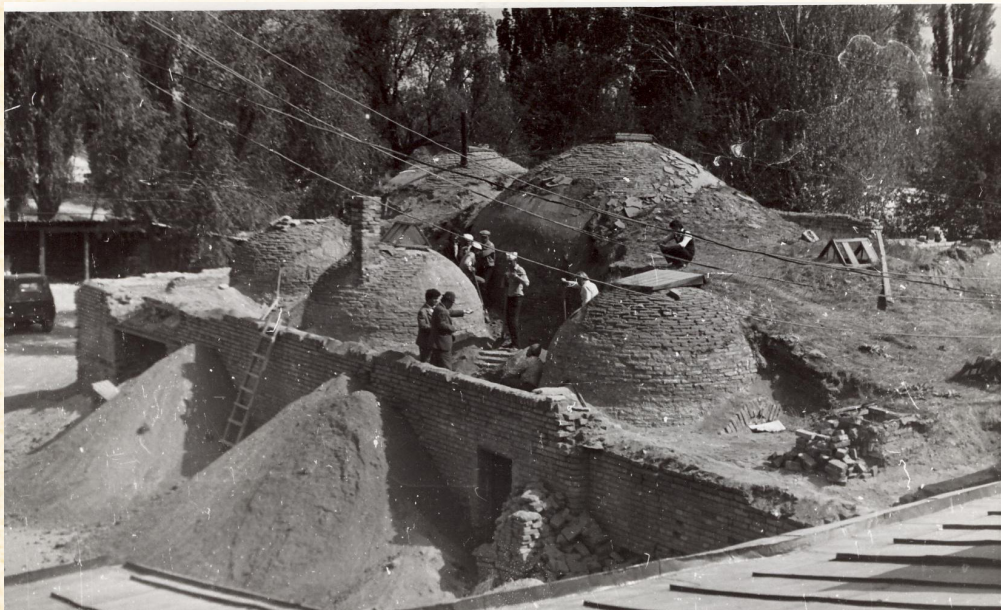
Значительными сооружениями в застройке среднеазиатских городов были бани-хаммам (от араб. корня слова – «хамма» – гореть, нагреваться). Общегородские бани размещались вблизи мечетей и базаров, внутриквартальные – в среде жилой застройки. Числом и красотой бань определялась степень процветания города. Прославляемые как «рай на земле», хаммам неизменно отмечались в описаниях путешественников наряду с мечетями, медресе и прочими достопримечательностями. Знаменитый Ибн-Сина писал: « ... в хорошей бане должна быть умеренная температура, яркий свет, просторный предбанник, а в нем картины хорошей работы и явной красоты».

Таким образом, баня была не только санитарно-гигиеническим центром, но и являлась местом отдыха и оздоровления горожан.

БАНЯ КАЛИ-ЮНУСА

начало XX вв.

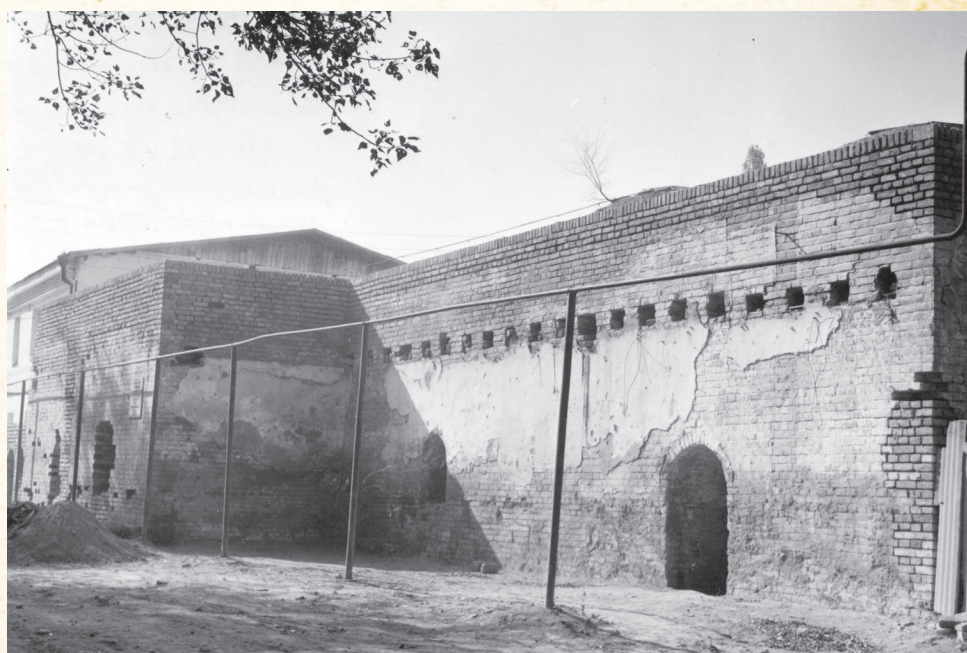
Баня Кали Юнуса до реставрационных работ. 1982 г.

При застройке города Аулие-Ата в конце XIX - начале XX веков, народные мастера и зодчие продолжали возводить сооружения в известных им традиционных приемах и формах местного и регионального зодчества. По историческим данным установлено, что в городе Аулие-Ата в начале XX века функционировало четыре общественных бани – баня Барат-хана, Карим-бая, Расулхана, Кали Юнуса. Восточные бани возводились с использованием принципов архитектурной композиции с купольными перекрытиями, сложной системой арок, коробковых сводов, водопроводами и отопительной системой, приемственных технологий восточных бань средневековой

эпохи. Из перечисленных сооружений до наших дней сохранилась лишь одна – баня Кали Юнуса, являющаяся памятником архитектуры и градостроительства.

Баня Кали Юнуса находится в городе Тараз по ул. Байзак батыра № 38, расположена на пересечении с улицей Казыбек би, среди плотной жилой застройки, сложившейся в исто-

рической среде центральной части города. Баня имеет архитектурно-историческую ценность, как памятник хозяйственно-бытовой среднеазиатской архитектуры. Аналог средневековой восточной бани был построен в начале XX в. первым меценатом города Аулие-Ата – Кали-Юнусом. По ар-

Баня Кали Юнуса до реставрационных работ. 1982 г.

Главный зал бани Кали Юнуса

живным данным его фамилия Маюсупов (Майсупбаев), год рождения 1854. Считалось благородным делом на Востоке строить общественные учреждения мечети

и бани. Этому благородному делу посвятил свою жизнь житель города Аулие-Ата - Кали-Юнус, до настоящего времени сохранились плоды его творения – восточная баня и мечеть, носящие имя застройщика.

По сведениям местных жителей и архивных данных до середины XX века, баня использовалась по назначению. В 50-80-х гг. в здании бани располагались складские помещения, что привело к значительному разрушению памятника. В 1982-1986, 2015-2016 гг. проводились реставрационные работы специалистами Республиканского государственного предприятия «Казреставрация».

Баня сооружена из жженного кирпича, в декоре фасадов использована лицевая кирпичная кладка в традиционных архитектур-

Баня Кали Юнуса после реставрации. 2016 г.

ных формах, характерных для общественных построек среднеазиатского региона: глухие гладкие плоскости стен, над которыми возвышаются многочисленные купола, к главному входу примыкает айван (открытый навес с балочными перекрытиями).

Сооружение состоит из 11 помещений различного размера. Общая площадь здания составляет 450 квадратных метров, размеры сторон 18x25 м. Планировочная структура здания бани состоит из трех различных по функциональному использованию групп помещений:

- зона общего пользования - включает прихожую, раздевалку комнату для отдыха, моечный зал с массажной суфой в центре и угловыми нишами и два помещения для прогревания;

- технический сектор - помещения с резервуарами с горячей и холодной водой; топкой с нагревательным котлом, вмурованным в кладку пола, септиком;

- сектор ограниченного пользования - изолированный блок из трех небольших моечных помещений и отдельным выходом на улицу.

В конструкционном решении использована арочно-купольная система перекрытий. Толщина стен 0,8 м, высота стен 2,5-3 м, высота помещений 4-6 м. Каждое помещение перекрыто сверху куполом, выложенным из жженного кирпича. В верхней части купола имеются прямоугольные отверстия для естественного освещения и вентиляции. Внутри помещения стены украшены арками и фигурными нишами. Обогрев здания осуществлялся с помощью подпольной, традиционной для региона системой жаропроводящих каналов. Баня Кали Юнуса, как памятник хозяйственно-бытовой среднеазиатской архитектуры, является примером использования в строительстве передовых достижений своего времени и опыта средневековых зодчих.

Купола бани Кали Юнуса

КАМЕННЫЙ МОСТ ЧЕРЕЗ РЕКУ ТАЛАС XIII в.

Основание средневекового каменного моста через р. Талас.

Мосты издавна играли важную роль в развитии торговых путей. Средневековые путешественники - арабский путешественник аль-Макдиси (X в.); даосский монах Чань-Чунь (XIII в.) в своих дорожниках сообщают о каменном таразском мосте, построенном через реку Талас. В исторических источниках указывается, что в начале XIX века при кокандском владычестве на этом месте был возведен мост на устоях из бревен, который разрушили сами кокандцы в 1864 году при обороне города.

В 1872 году Н.Беловым, членом Сырдарьинской строительно-дорожной комиссии, здесь проектируется новый деревянный мост на сваях. В советский период, ниже по течению реки древней переправы, сооружены железнодорожный и автомобильный мосты.

Каменные основания средневекового моста расположены в юго-восточной части города Тараза, при выходе улиц Самаркандской и А.Жангильдина к главному руслу реки Талас, близ комплекса Тектурмас. Конструкция моста не сохранилась. На левом берегу местоположение одного из древнейших мостов на территории области отмечено охранной доской. В 1927 г. Массоном М. Е. выявлены остатки полуразрушенной мостовой платформы на правом берегу, сложенной из крупных песчаниковых блоков. Это был мост, по которому переправлялись караваны по Шелковому пути: ехали купцы, путешественники, жители самого Тараза.

Основание средневекового каменного моста через р. Талас

Мост через реку Талас в г. Аулие-Ата. Туркестанский альбом. 1870-1872 гг.

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ

МОНУМЕНТАЛДЫ
ЕСКЕРТКІШТЕР

ПАМЯТНИК ЖАМБЫЛУ ЖАБАЕВУ

Памятник выдающемуся казахскому акыну Жамбылу Жабаеву установлен в 1961 году на одноименной площади в городе Джамбул (ныне Тараз). Авторы проекта – архитектор В. Сошенко, скульптор – Народный художник КазССР Х.Наурызбаев. Скульптура отлита в Ленинграде (ныне Санкт-Петербург). С 2018 по 2019 годы проводились реставрационные работы памятника на базе «Союза художников Республики Казахстан» в городе Алматы. После реставрации памятник установлен в городе Тараз перед зданием Акимата Жамбылской области по улице Абая на основании Постановления Правительства Республики Казахстан от 08.11.2019 г. за №841.

Фигура Жамбыла Жабаева выполнена во весь рост. Акын изображен в национальной одежде – в длинном чапане и меховой шапке. В левой руке держит музыкальный инструмент - домбру, правая рука отведена в сторону. Фигура отлита из чугуна, тонирована под бронзу. Высота фигуры – 4 м, постамента – 4,3 м.

Жамбыл Жабаев родился 28 февраля

1846 г. в Мойынкумском районе Жамбылской области. Ж.Жабаев – казахский народный акын, один из крупнейших представителей устного народного творчества, автор патриотических стихов и ряда героических поэм о батырах. Обращение Жамбыла к героическим защитникам осажденного Ленинграда «Ленинградцы, дети мои!» - одно из лучших произведений многонациональной советской литературы военных лет.

Награжден орденами Ленина и Трудового Красного Знамени, являлся лауреатом республиканского айтыса в 1934 г., в 1941 г. стал обладателем Государственной премии СССР.

С 1938 по 1997 годы город Тараз носил имя Жамбыла Жабаева.

ПАМЯТНИК ЖАЗЫЛБЕКУ КУАНЫШБАЕВУ

развитии овцеводства ему дважды присвоено почетное звание Героя Социалистического труда (1948, 1958 г.). Депутат Верховного Совета III-го и IV-го созывов. Награжден двумя орденами Ленина, медалью «Серп и молот» и орденом «Золотая звезда».

Памятник установлен в 1962 году в селе Бирлик, Мойынкумский района, Жамбылской области перед зданием сельского акимата. Авторами памятника являются скульптор – Б. Тулеков, архитектор – Т. Басенов. Бронзовый бюст высотой 1,2 м. установлен на гранитном постаменте. В верхней части лицевой стороны постамента литая чугунная мемориальная доска с текстом на казахском и русском языках.

Жазылбек Куанышбаев (1896-1986 гг.), уроженец Мойынкумского района Жамбылской области, знатный чабан, животновод – селекционер совхоза «Коктерекский», вывел породу каракульских овцематок. За выдающиеся успехи в

FOREWORD

*“Comprehend history, study the past and
give him a fair assessment - all this
requires the deepest intelligence
and the highest responsibility.
N.A. Nazarbayev.*

The Kazakh people has a long history, is the owner of cultural values included in the treasury of world civilization. By the number and variety of monuments, Kazakhstan is not inferior to countries such as India, China, the Mediterranean and the Middle East and is a kind of open-air museum. The cultural heritage of Kazakhstan has incorporated the whole diversity of cultural values of the peoples living on its territory. These are over 25 thousand immovable monuments of history, archeology, architecture and monumental art.

In ancient times, the Great Silk Road passed through the territory of Kazakhstan, linking East and West. On the routes of the caravan routes many cultures, customs and traditions, religions - Islam, Christianity, Buddhism, Zoroastrianism and Confucianism were represented. The legacy of that era are numerous historical and cultural monuments. These are real pearls of ancient and medieval eastern architectural art and culture. The list of World Cultural Heritage includes five large medieval cities of Zhambyl Oblast lying along the Silk Road: Network of Routes of the Tien Shan Corridor, these are ancient settlements - Kostobe, Ornek, Kulan, Aktobe (Balasagun), Akyrta fortress.

The State Reserve-Museum “Monuments of Ancient Taraz” of the Ministry of Culture and Sports of the Republic of Kazakhstan, organized by Government Decree No. 256 of March 24, 1998, is engaged in the study, popularization and protection of objects of historical and cultural significance. The reserve-museum «Monuments of Ancient Taraz» is responsible for 30 monuments of republican significance, erected in different historical periods, from the Stone Age to the present day, located both within the city and in the region. Within the framework of the State Program «Cultural Heritage», historical and architectural objects were restored. The renewed appearance of such outstanding monuments as the mausoleums of Aisha Bibi, Babaji Khatun, Karakhan, Dautbek, Shokai Datki, mosques Usharalskaya, Karakhoja, Nametbay and Abdykadyr, the palace complex of Akyrta, the medieval outpost “Ak Kesene” and other objects, is the pride of the sacred and the sacred A place of visiting numerous tourists from all over the world.

One of the highest priorities is the implementation of tasks for the development of internal and external tourism. Zhambyl region is no exception with its rich historical and cultural heritage. The reserve museum was readily included in the implementation of the projects Tugan Jer, Sacred Geography of Kazakhstan, 100 New Persons of Kazakhstan, and others under the N.A. Nazarbayev program “Looking into the Future: Modernization of Public Consciousness”.

ARCHAEOLOGICAL SITES

THE ANCIENT SETTLEMENT OF TARAZ

1st-18th centuries

«Taraz is a gold thread of our history»

N.A. Nazarbayev

Taraz is one of the brightest historical and archaeological monuments of the Middle Ages, which is the oldest city in Kazakhstan. This city was sung by medieval poets in their immortal creations - Khaviz, Omar Khayyam, Rumi; medieval geographers, historians, travelers, merchants who traveled along the caravan roads of the Silk Road wrote about him.

Researchers at the end of the 19th century drew attention to a large ancient settlement located in the center of Aulie-Ata. The orientalist V.V. Bartold localized the location of Taraz and many ancient cities of the Talas and Chui valleys based on written medieval sources. V.A. Kallaur and V.P. and V.P. Lavrentiev made up the first map of the hillocks of the city of Aulie-Ata, revealed the location of many archaeological sites.

Archaeological site of 1920-1930 M.E. Masson and A.N. Bernshtam confirmed the

indisputability of localization of medieval Taraz on the site of the city of Aulie-Ata. Research 1950-1970's gave extensive scientific material on the formation of the city in the Middle Ages. Outstanding archaeologists conducted archaeological research at the Taraz site: E.I. Ageeva, G.I. Patsevich, T.N. Senigova, K.M. Baipakov, L. B. Erzakovich, L.I. Rempel, K. Baibosynov, etc. .

Over the course of its two thousand-year history, our city has repeatedly changed its name: Talaso, Taraz, Yany-Taraz, Aulie-Ata, Mirzoyan, Dzhambul, Taraz. Thrice was the capital city of early medieval state formations, he knew periods of prosperity and decline, the joy of victories and the bitterness of defeat, he saw the work of a simple artisan, merchant, dekhkan.

The history of the founding of the city goes back centuries, to the turn of our era, when the valley of the river. Talas was inhabited

Archaeological Park «Ancient Taraz», 2019

by the Usun and Kangly tribes, and the river was a borderline between them. Initially, an unfortified settlement was formed, which gradually develops into an early medieval city. The emergence and growth of the city of Taraz was facilitated by extremely favorable natural, geographical and economic conditions - the high agricultural culture of the Talas Valley, the proximity of the mining region of Shelji (in the upper Talas) for silver mining, the border position with a nomadic steppe, the location near a convenient ford across the river, trade relations in the center of a densely populated area on the historically established route of caravan routes. Taraz was located on the ancient Silk Road caravan route that crossed the Talas Valley and went from Byzantium and Iran to East Turkestan and China.

Taraz in the sec. floor. 6th century It was the capital city of the Turkic Khaganate during the reign of the Khagans Dizabul and Kara-Churin-Date. So, in Taraz in 568, the Justinian Embassy from Byzantium headed by Zemarch of Cilicia arrived to Kagan Dizabul, at that time Byzantium tried to conclude an agreement with the Western Turks as opposed to Iran.

In the 6th-8th centuries. Sogdians who moved from Bukhara and Samarkand, who had extensive experience in agriculture and urban planning, had an impact on the development of urban culture in South Kazakhstan and South-West Zhetysu. As a result, a peculiar urban

culture has developed in the southern regions of Kazakhstan, in which local distinctive and imported cultures are traced.

In the 9th-12th centuries the formation of Taraz took place in the conditions of close interaction of agricultural and nomadic culture. Early medieval Taraz consisted of: a citadel - a fortified part of the city where the ruler's residence was located. The only gate of the citadel was in the south wall. The citadel adjoined to Shakhristan - a walled inner part of the city. It was home to the nobility, merchants, artisans, there were also public institutions and trading shops. The walls of Shahrستان were adjoined by trade and craft suburbs - rabads - with workshops of artisans, houses of citizens, retail space and mosques.

In the middle of the 10th century in the territory, which included our city, the largest state association was formed - the Karakhanid empire. It existed until the end of the 12th - beginning of the 13th century. This period coincided with the heyday of Taraz. In the era of the Karakhanids, the identity and significant integration of urban culture from the Seven Rivers and Southern Kazakhstan to Khorasan, which has become one of the elements of urban civilization of the East, can be traced.

In the 10th-12th centuries single types of dwellings are developed, differing only in the size and richness of the interior, ceramics, decoration, and elements of urban

Glass and stone beads 10th-12th centuries

improvement. Watering utensils are spreading. An unprecedented rise in urban amenities typical of the metropolitan center is connected with the Karakhanid period: streets paved with stone, equipped with storm sewers with drainpipes; developed water supply system, ponds, wells, irrigation ditches; public facilities - baths, mosques, market squares and caravanserais. Thus, early medieval Taraz becomes a large urban center of international trade and craft production of various goods. One of the main factors is the functioning of the mint in Taraz. Thus, according to numerous archaeological finds, it was determined that the city was minting silver and copper coins on behalf of the supreme rulers and appointees in the period from 1002 to 1173.

Archaeological evidence suggests that the territory of Taraz in the 10th-12th centuries intensively built up. The city developed in a westerly direction. Water pipes from pottery pipes function in the city, a stone bridge was erected over the Talas River, baths and public buildings are under construction. The Taraz bath is one of the earliest and best preserved medieval baths in Kazakhstan and is important for characterizing medieval bath houses.

According to the materials of archaeological research of 1938 by A.N. Bernshtam, the bathhouse was built of burnt bricks, equipped with an underfloor heating system, the rooms

were maintained in clear geometric proportions and were divided into two compartments. The presence of departments made it possible to simultaneously use the bathhouse for people of different sexes, and when there was a lack of fuel, close one of them.

Each section had a spacious cloakroom, a bathing room with bathtubs and a steam room located above the firebox. The interior walls were decorated with fresco paintings of repeating elements of geometric and floral patterns. So, one of the walls of the room and the tank of the bathtub were covered with brown-red painting, and on it staggered yellow six-pointed and eight-pointed stars, contoured with a black border.

In the beginning 13th century the conquest of Chinghis Khan by the territory of Kazakhstan and Central Asia began. Kazakhstan was incorporated into its powerful empire. After the Mongol state was divided into portions, the territory of Zhetysu and southern Kazakhstan entered the Chagatai ulus.

The Mongol conquest of Kazakhstan and Central Asia in 1219-1224 accompanied by the destruction of many who resisted the cities, robbing and devastating the villages around them, the mass extermination of people, the theft of artisans. Materials 13th-14th centuries. and archaeological research in the

*"Jeweler's treasure" Gold and silver items.
10th-12th centuries*

Talas Valley showed that of the 200 cities and settlements of the pre-Mongol time located here, only about two dozen settlements were left.

These are mainly the cities of the silver ore region of Shelja in the upper Talas. After the Mongol invasion, the cities of Nizhny Barskhan, Atlakh, Hamuket, Doh Nujiket, Tuimekent, Ohkhum and several others were launched. Looted several times, the city of Taraz in the Mongol period, the city was called Yangi (New).

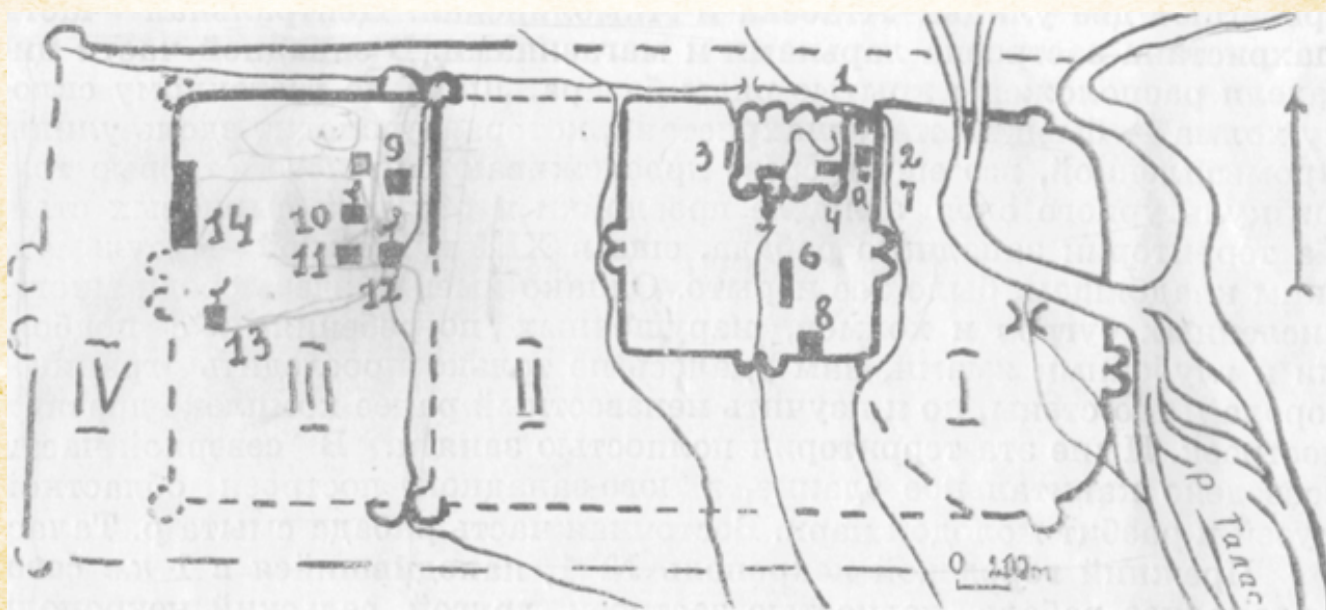
At the beginning of the 14th century the cities and settlements of the Chuy and Talas valleys were subjected to severe new shocks in connection with the fierce internecine struggle of the Chingizid princes over the lands of the Chagatai state. The written sources of the first half of the 14th century are also called cities in the Talas and Chui valleys of Yangi (Taraz), Yangi-Talas (Sadyr-Kurgan ancient settlement), Yangi-Balyk, Kenjek, Asparu. But in the second half of the fourteenth century and they fell into decay. In the 16th - the first half of the 15th century there is a gradual desolation of Taraz.

In the second half of the 15th century in the valleys of the Chu and Talas rivers, the Kazakh Khanate was formed. In 1512, Kasim Khan made a number of successful

campaigns against the Central Asian rulers - the Sheibanids. Cities located along the northern ridge of Karatau and in the valleys of the middle reaches of the Chu and Talas rivers came under his authority. In the beginning. 16th century the city of Taraz no longer existed, and in its place at that time there was probably a small settlement. The 16th-century chronicler Babur reports: "Taraz is destroyed, as well as other cities of Zhetysu and there is no settledness" ...

Mohammed Khaidar Dulati, author of the book "Tarih-i-Rashidi" in the 1920s. 16th century he no longer knew the exact location of Taraz and could not explain to which cities of medieval sources there corresponded the numerous ruins that were in his time in the valleys of the Talas and Chu rivers. He wrote: "The Moguls call Taraz" Yangi ". *Yangi is a famous area in Mogulistan. There are many immigrants from this city - they are called yangilyks - in Maverannahr. In the steppes that they call Yangi, there are many ruins of cities; the remains of domes, minarets, a khanak and a madrasah were preserved from them, but it is not known which of these ruins were the Yangi and what other cities were called.*

In the first quarter of the 17th century. power over different areas of the Chu-Talas

Plan of Taraz settlement. T.N.Senigova, 1972

Hamam bath №1, archaeological excavations of 1938

Hamam bath №2, archaeological excavations of 2011-2013

interfluvial several times passed from the Kazakh khans to the Bukhara ruler Imamkuli from hand to hand, until in 1627 the domination of the Syr Darya region and the lands of the Chu-Talas interfluvial finally passed into the hands of the Kazakh khan Yessim. The Chu-Talas interfluvial became an integral part of the Kazakh Khanate and for about a century played an important role in its socio-economic and political life.

In the 17th century the aggressive campaigns of the jungars on the Kazakh lands began. The Jungarian rulers sought to seize the lands of Zhetysay and Southern Kazakhstan, where trade routes passed and cities - points of craft and trade were located. The struggle between the Kazakh and Jungarian rulers lasted more than a hundred years.

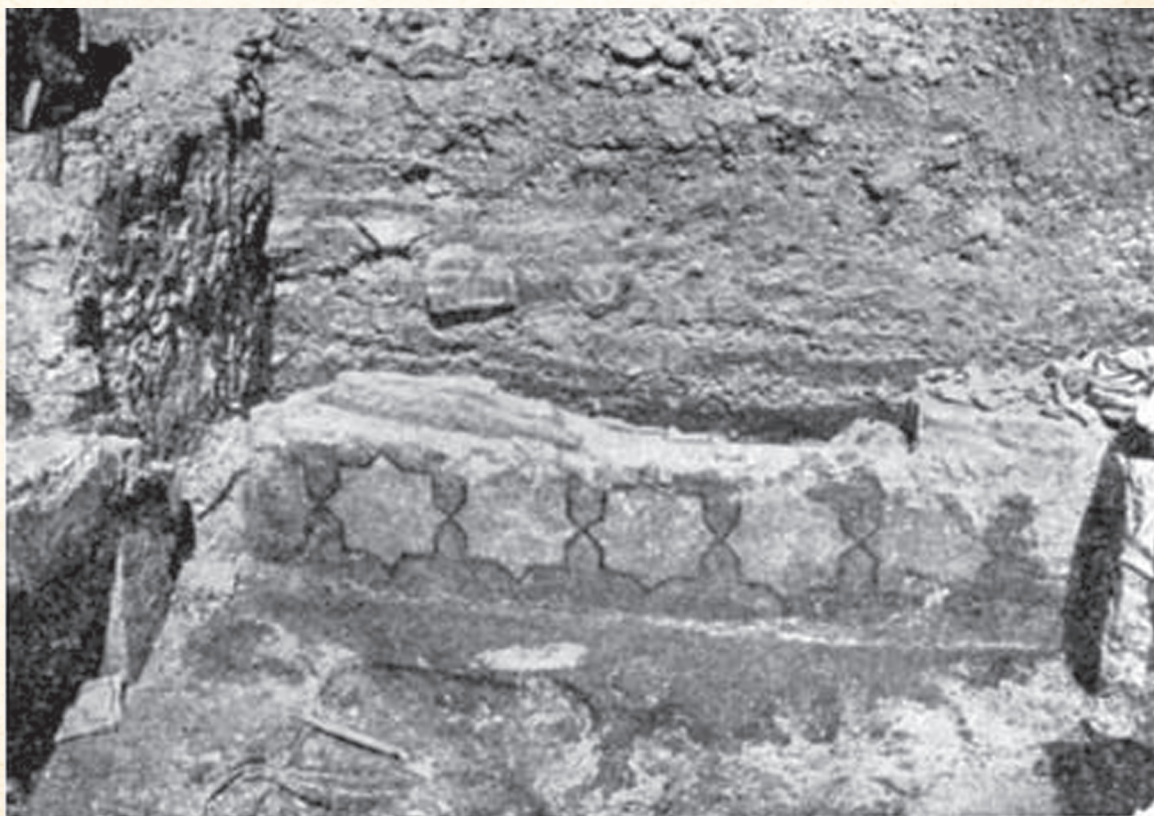
Making aggressive campaigns on the Kazakh lands, the Jungars in 1631-1634, 1638 and 1723-1725 several times invaded the Talas valley. Especially fierce battles of the Kazakhs with the Jungars on the territory of the Chu-Talas interfluvial occurred in 1728 - early 1730. In April 1731, the jungars were

almost completely driven out of the region. However, in the years 1734-1735. the lands of southern Kazakhstan were again captured by the Jungars and remained in their possession until the mid-50s 18th century. The power of the Kazakh khans in the Chu-Talas interfluvial was restored only after the collapse of the Jungar Khanate in 1758.

The destructive invasions of the Jungars prevented the revival of urban life and the restoration of settled agricultural settlements in Zhetysay. The small evidence of the settlement of small plots on the ruins of some medieval hillforts of the Talas and Chu valleys speak only of the small remaining centers of settledness during this period in South-West Zhetysay.

In 1815–1864 Talas valley and the adjacent land were under the rule of the Kokand Khanate.

In the years 1821-1827. on the ruins of the medieval settlement of Taraz, the Kokandans built a fortress, which entered the northern branch of the Kokand fortifications. Clay for construction was taken on the hillfort,

1938. Mural painting of the walls of the bath

as a result, its upper layers were broken and the original appearance was changed. This fortress became the largest among the Kokand fortresses in Zhetysu. It was a typical example of the Kokand fortification on the territory of Southern Kazakhstan, but inferior in strength to the medieval city and could serve as protection only against lightly armed nomads. Its defensive walls coincided with the ramparts of the ancient settlement, with the exception of the western and southern sides.

In plan view, the fortress was an irregular rectangle (360 × 390 m), on three sides, with the exception of the south, surrounded by a moat. From the moat, the Tuyut canal remained, flowing now west of the central market. The outer walls of the fortress passed along the modern streets of Akkoziev, Kylyshbay akyn, Kazybek bi and Tole bi. The fortress had eastern, western and southern gates.

The gates were fortified with powerful round-shaped towers. The citadel was inside the fortress, forming a second fortification wall on the north side. The walls, built of adobe bricks and pakhovy blocks, were 4 m wide at the base. The towers and walls had a toothed finish, traditional for Kokand fortifications. Between the citadel and the eastern wall of Shahrستان there were garrison buildings; in

the southeastern part there are trading districts and residential houses of artisans..

In 1837, the village of Namangan-koche, who came from the Ferghana Valley (Namangan), was formed at the southern gate of the fortress. It grew rapidly and in 1856 turned into a city, called Aulie-Ata, after the name of the mausoleum located next to the grave of the saint (Aulie-Ata) Karahan. The population of Aulie-Ata began to increase due to the settled Kazakh nomads and trade. Under Kokand rule, the city remained the nodal center of the steppe caravan roads, which was facilitated by historically established routes, a stone bridge and a ford across the river Talas.

The city of Aulie-Ata of the Kokand period is depicted on the plan of 1865, drawn up by Russian military engineers. It consisted of a fortress and a small village Namangan-Koshe adjoining it. Namangan-Koshe was located along the road (Namanganskaya St.), going from the southern gate of Shakhristan, in the territory between the Tuite and Kapal canals.

The street was intersected by short alleys and dead ends, the entrance from the south side, orchards and vineyards were fenced by duvalls. The construction of Aulie-Ata of the Kokand period did not differ much from

A photo. The ruins of the fortress Aulie-Ata against the backdrop of a horse market. 1871-1872

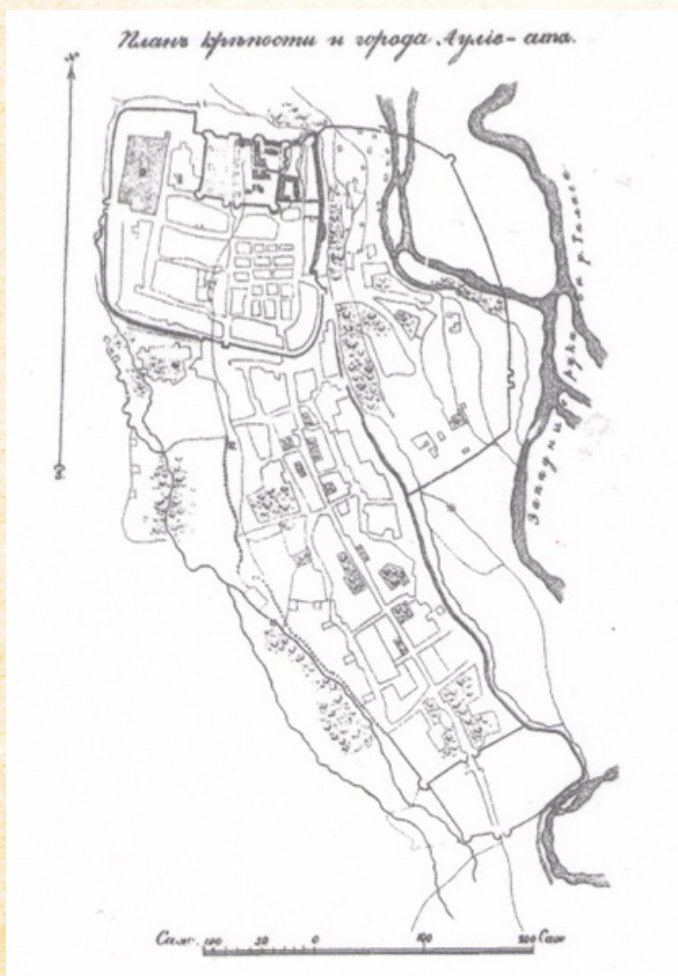
other Central Asian cities - narrow curved streets, mud-brick houses with windows to the courtyard, lack of greenery on the streets. By the middle of the 19th century the city had 2-3 thousand inhabitants and occupied the territory within the current 2nd Uzbek lane, Kanavsky passage, streets and Rodnikova.

With the entry into the Russian Empire of the lands of the Elder Zhuz (1864) in the history of the city of Aulie-Ata, a new historical period

*Turkestan album. Historical part.
Ruins of the citadel city of Aulie-Ata. 1871-1872*

began, marked by profound changes in the economic, political and cultural life of the entire Central Asian region. Since 1868, the city of Aulie-Ata became the administrative center of the county of the same name, the territory of which stretched from Tulkubas to Chuy volost and from Susamyr valley to the lower river Chu.

*The plan of the fortress and the city
of Aulie-Ata 1865*

Ceramic products 9th -11th cent. Ancient settlement Taraz

ABOUT THE CREATION OF THE MUSEUM «ANCIENT TARAZ» AND ARCHAEOLOGICAL PARK

Museum "Ancient Taraz"

In the central part of the modern city, the ruins of the ancient city of Taraz have been preserved. The first archaeological researches took place in the 30s of the twentieth century, and even then, scientists considered the creation of an archaeological park. But these plans were realized only after 70 years, in 2011 full-scale archaeological work began on the territory of the shahristan of the Taraz settlement to create a historical and cultural complex: the archaeological park and the Museum of Ancient Taraz. The grand opening of the historical and cultural center «Ancient Taraz» took place in 2015 on the eve of the celebration of the 550th anniversary of the Kazakh Khanate with the participation of the head of state N. A. Nazarbayev.

The territory of the Taraz settlement, with a total area (10 ha), includes a designated area for the creation of an archaeological park, where systematic archaeological and restoration-conservation work is being carried out. Today, the town-planning structure of the central part of medieval Taraz of the Karakhanid period of the 10th-12th centuries, including the main thoroughfare and dense public and residential urban development: a hamam bath, two caravanserais, residential and commercial buildings, a water supply system, has been opened system, etc. Above the archaeological site of 2011-2016.

suspended structures were built that protect the archaeological site from the devastating effects of precipitation.

Excursion pedestrian bridges are located on the territory of the archaeological park, which are located above medieval archaeological structures. Thus, research, restoration and conservation work is underway to create an open-air museum in the central part of the Taraz settlement.

The observation tower, the "House of Friendship", the stella "Melodies of Taraz", the square "Mynbulak", and the building of the museum "Kone Taraz" were located on the territory of the park. The building of the House of Friendship houses regional ethnocenters of the Assembly of Peoples of Kazakhstan, where the main cultural events of the city and region are held.

Archaeological material obtained as a result of excavations of the ancient settlement of Taraz constitutes the exposition of the Museum of Ancient Taraz. This archaeological collection consists of unique archaeological finds dating from the 10th-12th centuries, the heyday of ancient Taraz on the Great Silk Road. Archaeological finds show that artisans lived in Taraz, making magnificent products from ceramics, metal, glass, bone; merchants traded in strange goods from different countries. The mint minted coins on behalf of

the Taraz rulers, traveled by scientists and craftsmen, enriching the culture of the region. Each archaeological object was created in ancient times by masters who worked in line with folk traditions, due to which these things possessed a special “language” that

was well understood by their fellow tribesmen. And today, archaeological finds reveal the secrets of the bygone past, show the level of development of the culture, science and crafts of ancient Taraz.

Visit to the archaeological park “Ancient Taraz” of the Head of State N.A. Nazarbayev

Ancient Taraz, a witness of centuries-old history, today it has become a rightfully blessed place. It is our duty not to forget the historical significance of the city and its role in national history. Aulieata land continues the continuity of generations since the formation of the Kazakh khanate. The Shu and Talas lands, in fact, are regions that keep traces of their ancestors.

Visit of President K. Tokayev. Archaeological Park «Kone Taraz» 2019

The exposition hall of the museum “Ancient Taraz”

The exposition hall of the museum “Ancient Taraz”

To the 80th anniversary of the Zhambyl region Minister of Culture and Sports of the Republic Kazakhstan A. Raimkulova visited historical, cultural and tourist sites

The UNESCO World Heritage Committee at the 38th session on June 22-24, 2014 in Doha (Qatar), it was decided to include historical monuments in the nominations «Silk Road: the route network of the Chan-Tien-Shan corridor» in the list of World Cultural heritage following the joint application of Kazakhstan, Kyrgyzstan and China.

Eight Kazakhstani medieval cities, of which five (fortifications) are located on the territory of the Zhambyl region “Kostobe”, “Akyrtas”, “Ornek”, “Kulan”, “Aktobe-Balasagun (Stepninskoye)” are included in the UNESCO World Heritage List, which are part of the cross-border nomination «Silk Road: the initial section and the network of routes of the Tien Shan corridor.»

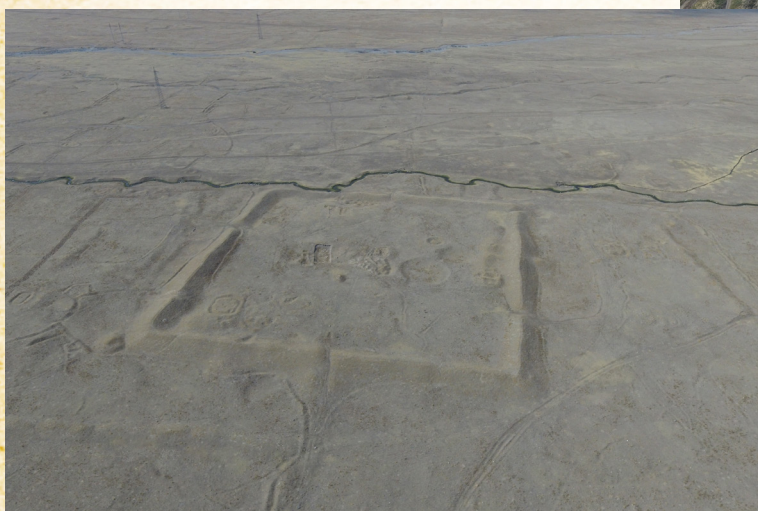
Aerial photography

The ancient settlement of Kulan

The ancient settlement of Kostobe

The ancient settlement of Ornek

*The ancient settlement of Aktobe
Stepninskoye-Balasagun*

Fortress Akyrta

AKYRTAS PALACE COMPLEX

8th-14th centuries

Akyrtas Palace Complex is 40 km away east of Taraz, 6 km south of the railway station Aksholak at the foot of the Kyrgyz Alatau, two centuries ago, a huge stone structure was discovered - Akyrtas.

Akyrtas is the most mysterious and unique historical monument. The history of the study of Akyrtas dates back 150 years. The first to pay attention to red stone blocks was the Russian artist M.S. Znamensky. As part of the military expedition of General M.G. Chernyaev in 1864, he visited its ruins, and left interesting sketches of the panorama and fragments of walls.

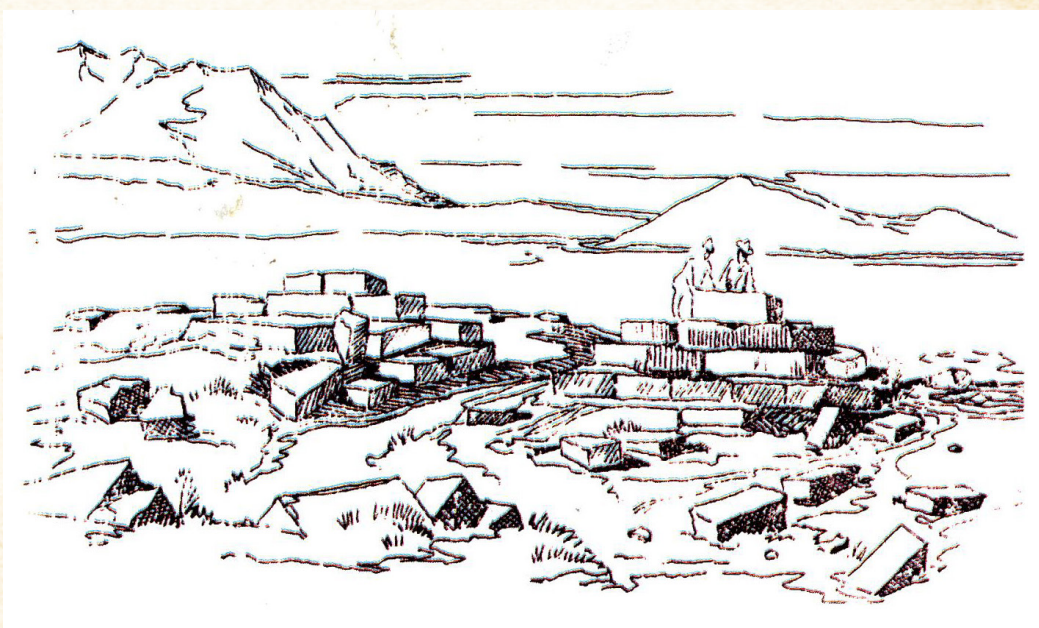
The results of scientific research by leading orientalists, local historians, archaeologists and geologists of the late 19th – 20th centuries. such as - P.I. Lerkh, D.L. Ivanov, V.V. Bartold, V.A. Kallaura, A.N. Bernshtam, G., I. Patsevich, T.K. Basenova, L. Yu. Mankovskaya, K. M. Baipakova and other researchers who tried to unravel the secrets of Akyrtas are presented in solid scientific volumes. Researchers identify Akyrtas with the specific settlement of Kasribas mentioned by ibn Khordadbeh and Kudama, who give in their road books the most detailed register of cities on the section of the trade route from Taraz to Kulan. At the beginning of the 13th century the Daossian monk in his diaries mentioned the unusual stone settlement on the Taraz road.

Here is what he wrote: «On the road we came across a stone settlement,

stones of a comple-tely red color, there are traces of an ancient military fortification.» This is at the moment all the medieval written sources known to science, where one way or another it is mentioned about the massive stone building of Akyrtas fortress. But archaeological research reveals the mysterious secrets of the past Akyrtas.

Since 1992, archaeological work on the monument was begun by the South Kazakhstan Integrated Archaeological Expedition led by Professor K.M. Baipakov. Many years of work by archaeologists define Akyrtas as an early medieval palace fortification, consisting of the following objects:

- The palace complex is a monumental fortress made of massive, processed stone blocks of red sandstone, measuring 162x138.5 m, oriented with long sides along the north-west-south-east line. In the corners of the wall, round-shaped towers are fortified with towers with a diameter of 7 m. The complex consists of 4 parts, in the first part of the complex there is a mosque and a room for household needs. The second, northeastern part includes two groups of premises: residential, consisting of 12 premises, and 3 aivans.

Sketch of Akyrtas by M.S. Znamensky. 1864

Column base stone block

- Country estates and caravanserai of the 13th-14th centuries. To the north of the Akyrtyas palace building is a complex of buildings surrounded by walls.

The area of the residential suburban complex was about 2.5 hectares. It housed residential estates in the form of rectangular sections surrounded by walls, which housed a residential building and a courtyard with a reservoir house. There are about ten such estates on the north side and two on the south. Among the estates, a caravanserai of the 13th-14th centuries was excavated, with an entrance to the southern wall.

- «Castle» and the fortification. At 1 km southwest of Akyrtyas, at the top of the ridge, are the remains of an adobe castle building and a fortification. The castle building is rectangular in plan (40x25 m), 3-3.5 m high, oriented with long sides from east to west. Architectural and construction techniques and archaeological finds date the construction of the second half of the 8th-9th century as building materials during the construction of the building, clay was used for mortars and coatings, as well as for the manufacture of large rectangular raw bricks and stone (red sandstone) for foundations

for walls and wall cladding. Near the «castle» are numerous hills of various shapes and sizes, which are the ruins of medieval buildings. Nearby, on a natural hill 3-4 meters high, there is an almost square fortress structure measuring 39x40.5 m in size, the building is oriented to the cardinal. External walls are made of mud brick. The inner walls were also erected from raw material on the stone pedestals of red sandstone.

- Stone blockages were naturally preserved.

- Garden and park zone (to the east of the palace complex there is a site surrounded by a wall measuring 250 x 250 m.); .

- The quarry. The eastern side of the Kyzyltash mountain was used for breaking stone, there was a quarry that stretched for 400 m. Until now, hundreds of blocks, processed and semi-processed blocks remained here, mountains of broken stone and rubble rise.

- Production area. The northern slope of Kyzyltash mountain, unlike the others, is covered with a thick layer of loess, which was an excellent material for the production of bricks and ceramics. Here, the remains

Trough – shaped stone block

of a kiln, fragments of burnt bricks and slags were found.

- Water supply system. Near the palace complex there was a reservoir, from which water was discharged into residential buildings and pools in the courtyards of estates. Two reservoirs were discovered north of Akyrtyas. One of them, the western one, now looks like a square, with a side of 40 m, a foundation pit, 2 m deep. Thus, its volume was 3200 cubic meters of water. The eastern reservoir was slightly smaller in volume, with a pit diameter of 30 m.

- A series of mounds of the early Iron Age, located at the foot of the mountains of the Kyrgyz Alatau, along the old river bed.

- Watch tower. The military danger warning system in the area surrounding Akyrtyas has been investigated. On one of the peaks of Kyzyltash a viewing tower was built of stones. Several rows of masonry have

Complex Akyrtyas. Palace

been preserved from it, forming a circle with a diameter of 5 m, near a platform of stones - a place for a fire, which signaled danger with fire and smoke.

Aerial photography

THE ANCIENT SETTLEMENT OF KULAN

6th-13th centuries

The archaeological complex of multi-time monuments is located on the territory and near the village of Kulan in the area named after T. Ryskulova, Zhambyl region.

Researchers identify Lugovoi with the medieval Kulan settlement located in Semirechye. For the first time the city of Kulan is mentioned in the sources of the VII century. Chinese pilgrim Xuan - Jiang. In the 8th-10th centuries it is reported by Arab authors characterizing cities located on the Great Silk Road. The Arab geographer al-Maqdisi reports that «Kulan is a fortified city, there is a cathedral mosque, the city lies on the large Taraz road.» The geographer of the 20s of the 13th century, Yakut writes that the city of Kulan was known as «a town on the border of the country of Turks on the side of Maverannahr.» A number of famous historical events were associated with Kulan. So, here in 740 the last

West Turkic kagan Ashina Sin was killed. In 840 year Arab troops reached Kulan. In 1936, A.N. Bernshtam first archaeological site. As a result of excavations, it turned out that the oldest settled settlement in the Lugovoye area appeared already in the first centuries AD. In 1963–65 The Lugovsky detachment of the SAE worked on separate mounds located in the district of the settlement. Under the leadership of K. Baipakov, research was continued in 2000.

In the topography of the settlement, Shahrstan, the citadel and traces of loose fortified slave from the eastern side are traced. Outside, the settlement is surrounded by a moat that has preserved a depth of about 1 m and a width of 15 m. A rural district with an area of 12-15 square meters adjoined the settlement. km, surrounded by a rampart. The citadel was in the northwest corner. Currently,

Archaeological excavations of the Kulan settlement

Fragments of a carved piece of the settlement Kulan

it is a high, quadrangular in plan hill with a platform on top. All corners were fortified by towers. Rounded elevations are traced.

Archaeological research has revealed 3 cultural layers: 7th-8th centuries, 9th-10th centuries, 11th-12th centuries.

During archaeological work on the ancient settlement of Kulan, a unique palace of the Karluk ruler was discovered with a very interesting architectural solution. If until today, mostly carved or flat terracottas have been discovered at the excavations, Kulan finds are raw bricks with numerous carved patterns.

The remains of the Kulan settlement indicate that the medieval city was one of the centers of craft and trade on the Great Silk Road. In the course of archaeological research of the palace complex, a rich and interesting collection of ceramics was collected in the

settlement: boilers, jugs, mugs, humas, censers, dastarkhans.

In 2015-2017 The Kazakh Scientific Research Institute of Culture conducted research under the leadership of S. Akylbek in the north-western part of the citadel of the Kulan settlement. Work began with the opening of the third room of the building, which was discovered in June 2015 during archaeological excavations. As a

result, palace rooms dating back to the 7th-8th centuries were investigated. Materials from the excavation of the premises show that a part of the premises was used during the Karluk period in the 9th-10th centuries. and, as can be seen, during the renovation of the internal premises, redevelopment was carried out. In order to preserve archaeological structures, a protective canopy was built over the excavation.

Fragments of a grooved wall slabs piece of the Kulan settlement

Kulan settlement

THE ANCIENT SETTLEMENT OF AKTOBE (BALASAGUN) 6th-13th centuries

The ancient settlement of Aktobe (Balasagun) is located in the Chui district of the Zhambyl region, 3 km southeast of the village of Aktobe, on both banks of the Aksu River.

V.V. Bartold gives a description of the site in 1894: *"The news I received about the extensive ruins in the lower reaches of Aksu and Sukuluk made me turn left from the Belovodskaya station (Aksu). This area, even geographically, has been little studied, although there is now a Russian village not far from there. On the newest map of the General Staff, the course of the Karabalty, Aksu and Sukuluk rivers is indicated by dots, moreover, it is completely wrong; in fact, the Karabalts and Sukuluk flow into Aksu, the most watery of the three rivers, which itself flows into the Chu. A little south of the Sukuluk's confluence with Aksu is Ak-tepe hill, apparently built entirely of burnt bricks, pieces of which are*

everywhere visible in large numbers."

In 1941, the settlement was investigated by the expedition of the Dzhambul archaeological site headed by G. Patsevich, during this period exploration work was carried out, measurements were carried out.

In 1954, the settlement was examined by a detachment of the KKAЕ Academy of Sciences of the Kyrgyz SSR under the leadership of P. Kozhemyako, who noted that this place was a large medieval city.

Stationary excavations from 1974 to 1980 were carried out by the archaeological expedition of KazGU under the leadership of U.Kh. Shalekenov. And in 1977, in Aktobe, the SAE worked under the direction of K.A. Akishev, excavations were carried out in different parts of the settlement.

Stationary excavations from 1974 to 1980 were carried out by the archaeological expedition of KazGU under the leadership of

Aerial photography

the medieval settlement of Balasagun. The medieval city of Balasagun has long been the capital of the Western wing of the Karakhanid empire, as well as the cultural, scientific and spiritual center of the vast territory of the Eurasian continent. Outstanding personalities such as Yusup Balasaguni, Mahmud Kashgari and others lived and worked here. Here was written the encyclopedic work of Y.Balasagun "Kutadgu Bilik" - "Book of edification".

Since 1974, the archaeological expedition of the

U.Kh. Shalekenov. And in 1977, in Aktobe, the SAE worked under the direction of K.A. Akishev, excavations were carried out in different parts of the settlement.

Archaeological excavations on the citadel established that its cultural layer more than 9 m thick belongs to three chronological periods: 6th - the first half of the 8th century, the second half of the 8th-10th century, 11th - the beginning of the 13th century.

Residential estates (houses and courtyards) are stretched in the direction of the river flow, arranged in rows so that the rear walls of the estates standing in adjacent rows are closed. The area of the plots varies: from a quarter hectare to one and a half hectares.

Городище состоит из двух шахристанов (1; 2), цитадели и городской округи, окруженный длинными валами. В средней части Шахристана 1 расположена цитадель – в плане квадратная, высотой 10 м. Городская округа опоясана длинными валами.

As a result of many years of research, well-known Kazakh archaeologists U.Kh. Shalekenov, M. Eleuov identify this settlement with

Kazakh National University named after im. Al-Farabi. During this time, numerous objects were discovered and studied - a palace complex with an area and an oriental bathhouse, water and sewer systems, residential and household buildings, rabad of the 6th-12th centuries, tortkul of the 6th-12th centuries, fortification, wineries, craft centers where pottery and weapons were found. Archaeologists have found a unique treasure of bronze coins, numbering more than 500 coins.

Archaeological excavations of the Aktobe-Balasagun settlement

The Aktobe-Balasagun settlement after restoration work

THE ANCIENT SETTLEMENT OF ORNEK 8th-12th centuries

Ornek settlement is located in T. Ryskulovsky district, 7.7 km South of the village of Ornek, on the banks of the river Altyn su and Shybyndy in the Sulutor gorge. The settlement was explored in 1985-1986., 1992-93, 2000-2001 archaeological expeditions led By K. Baypakov.

During archaeological excavations, the Central part of the settlement was discovered, which is a quadrangular area, oriented angles to the cardinal directions.

The dimensions of the site along the crest of the surrounding shaft – 155×160 m. The shaft has been preserved to a height of 5 m with a width of the base 11-15 m. At the corners and along the perimeter of the walls, elevations from

31 towers have been preserved. In each of the four sides can be traced entrances, from which led the road intersecting in the center of the settlement. In the center of the settlement, closer to the North-Western

Aerial photography

wall, there are circular pits in the plan of three hauz (reservoirs) connected with each other.

During excavations, the site of the mosque was found. The mosque of Ornek, dates from the 10th-13th centuries. In front of the mosque, across the road, during excavations revealed the remains of a residential building rectangular in plan, the base of its walls were built of stone on clay mortar. The walls were preserved at a height of 0.5 m, have a thickness of 0.8-0.9 m. Found a lot of ceramic and glass products. The pottery dates from the beginning of the 10th-13th centuries.

The excavations revealed two different-time buildings. The upper one is the remains of a mausoleum, part of which is destroyed by a stream. The mausoleum is oriented to the cardinal points, has a square shape. The mausoleum was used for collective burial, made in the tombs of mud brick. When studying

the stratigraphy of the excavation revealed that the mausoleum and burial destroyed the pottery, located below. Its remains are represented by the collapse of ceramics, which was never burned. During the excavations of the workshop collected ceramics, represented by hums, pots, jugs, mugs, cups.

The study of the topography of the settlement Ornek and excavation materials give an idea of the existing here a kind of center of settlement and crafts with the presence of powerful fortifications, a Cathedral mosque, a rich mausoleum. Arab marshrutniki, compiled by Ibn Khordadbeh and Kudama, indicate that between Taraz, Lower Barshan and Kulan, the location of which is clearly localized, were located Kasribas, Kulshub and Julshub. In this case, Ornek must correspond to the medieval city of Kulshub, which, like Kasribas, belonged to the Karluks and was the headquarters of one of the Karluk feudal lords.

THE ANCIENT SETTLEMENT OF KOSTOBE 6th-12th centuries

Kostobe settlement is located East of Sarykemer village on the right Bank of Talas river. The settlement can be identified with the town Cemeteries (Hamukat), founded in

the 6th century migrated to Turkestan, Bukharan Sogdians. The mention of Cemeteries found in the 10th century geographer al-Maqdisi, and also in «Tarikh-I Bukhara» Narshakhi.

Aerial photography

The settlement was surveyed in 1938 by the Semirechensk archaeological expedition led by A. N. Bernshtam. The pit was laid, ceramics, coins were revealed, which allowed to date the settlement of the 6th-12th centuries.

The settlement was surveyed in 1938 by the Semirechensk archaeological expedition led by A. N. Bernshtam. The pit was laid, ceramics,

Archaeological excavations of the ancient settlement of Kostobe

coins were revealed, which allowed to date the settlement of the 6th-12th century. Archaeological excavations on the settlement were carried out in 1985, in 1986-1987, 2000 under the leadership of academician K. Baypakov. As a result of archaeological work, data on the topography of the monument were obtained, in particular, it was determined that the central ruins were adjoined by an agricultural area surrounded by «long» walls, which are now plowed.

Archaeologists have found that the settlement Kostobe-one of the largest in the Talas valley. Its topography is identified with the remains of the cities of Suyab and Navaket, including a free-standing domed hillock (possibly a temple of fire) and necropolises located to the North behind the fortress wall. The central ruins of the settlements of Kostobe are a sub-rectangular in plan elevated area (420x450 m), surrounded by perimeter walls with towers, a moat between them and a moat behind the outer wall. The wall remained up to 3 meters high, 10-12 m wide, with the remains of towers. Four gates led into the settlement, from which gaps in the walls remained.

Separate hills-perhaps the remains of estates, approach the right Bank of the Talas river to the modern village of Baizak and are concentrated, apparently, along the ancient caravan road that connected the cities and

settlements of the lower reaches of the Talas river with the settlement of Lower Barshan. Archaeological excavations were carried out at the citadel of Kostobe and its necropolis. The citadel of Kostobe is a quadrangular hillock with a platform at the top (60x60 m). Excavations revealed multi-temporal constructions, of which the Palace of Kostobe. Its construction was carried out in 2 stages: 6th-8th centuries, 8th-10th centuries. Most of the walls of the Palace

are laid out of raw bricks of gypsum blocks.

Excavations revealed multi-temporal constructions, of which the Palace of Kostobe. Its construction was carried out in 2 stages: 6th-8th centuries, 8th-10th centuries. Most of the walls of the Palace are laid out of raw bricks of gypsum blocks. Overlappings over large rooms of dome type, and over small rooms and over a bypass corridor – beam. At the second stage of construction, a fortress wall was built from the North, and residential and economic premises were cut down in the old wall. In total, 20 rectangular rooms were cleared. In General, the interiors of the Palace were decorated with carved stuff on a thick layer of plaster, architectural details made of alabaster and paintings.

Studies that were carried out on the necropolis showed that most of the burials were made in naus – burial buildings of rectangular and square shape, built of mud brick. In the nauses, fragments of ceramic mugs, jugs, silver and bronze earrings and more were found.

Much in common can be traced when comparing the kostobinsky necropolis with the nauss of Penjikent, Borizhar burial ground, Red River, belonging to the 6th-8th centuries. The complex of finds – ceramics, earrings, which also have analogies in the above-mentioned monuments, belongs to the same time.

THE ANCIENT SETTLEMENT OF MERKE

7th-13th centuries

Merke settlement

It is located in Zhambyl region, merken district, on the Western outskirts of Merke village. The settlement is one of the few in Semirechye retained its medieval name. The name of the village comes from the word «Worlds», which in Farsi means «center» in the distortion extant as a Measure; according to another version – from the name existed in the early XI century the Merkit tribe, who came to this territory from the North.

The city of Mirki is known since the 8th century. In the 9th-10th centuries it is mentioned in the road books Kudama and Ibn Khordadbeh as «a large village». The Arab geographer al-Maqdisi gives a more detailed description : «Mirki is a city of medium size, fortified, there is a citadel.» In historical documents and sources medieval Merke is mentioned as a major trade center, through it passed the ancient caravan silk road. Intensive development of Merke

belongs to the period of Karluk Khaganate (8th-15th Centuries) and Karakhanids (10th-12th centuries).

It was a fortified city with Shahrستان, a citadel, and an adjoining rural district. The city empties in the 13th century., during the existence of the Mongol Empire.

The present village Merke arose during the construction of the first Kokand fortresses on the territory of southern Kazakhstan (the first half of the 19th Century.) and is associated with the expansion of the borders of the Kokand khanate. The fortress and settlement were founded in 1825 during the reign of Madali Khan (1822-1842) on the elevated right Bank of the river of the same name, on the ruins of a medieval fortification.

Merke fortress was part of the Northern branch of the fortresses that provided Kokand dominance in the conquered territory of southern Kazakhstan. Until the mid-60s of

the 19th century. Merke Fortress played the role of military-administrative and support base Kokand khans in the surrounding region in relations with the peaceful nomadic population. From here the Kokand authorities controlled the movement of trade caravans for more than 30 years, sent tax collectors to the surrounding Kazakh villages, undertook punitive trips to the steppe to suppress acts of disobedience and social protest from the subject nomads.

Within the limits of modern Merke the remains of traces of the medieval settlement which was investigated by archeologists remained: in 1893-94 by V. V. Bartold, in 1930s by A. N. Bernshtam, in 1964-1980, 2000-s by K. M. Baypakov, 2006-2007 by A. Nurzhanov.

The hill with the remains of traces of a medieval settlement and Kokand fortress in the

form of swollen hills and ruins is almost in the center of the village, on the main street. The ruins of the settlement Merke are rectangular in plan hillock. In the South-Western part, the remains of the citadel rise. The wall separating Shahristan from the citadel has now turned into a swollen earthen rampart. There are remains of towers at the corners and 2 towers at the entrance to the citadel. The citadel is a rectangular area with the remains of buildings in the form of mounds of various shapes and sizes. Shahristan – in terms of the wrong quadrangular tubercle with height of 3 m, surrounded by a mud wall. Archaeological excavations of the settlement allowed to distinguish three cultural layers: 7th-8th centuries, 9th-10th centuries, 11th-12th centuries. Found a large number of irrigation and non-irrigation ceramics.

Archaeological excavations of the Merke settlement

THE ANCIENT SETTLEMENT OF LOWER BARSKHAN 6th-12th centuries

Aerial photography

swollen rampart with turrets at the corners and perimeter. There are two entrances to the territory of Shahrستان (East and West), and the main street running from them.

From the entrances to the settlement adjacent works, agricultural districts and estates. Decoding of aerial photos allowed to reveal around the central ruins the remains of

the wall surrounding the territory to 2 km.

Excavations at the citadel of the settlement revealed a group of dwellings. On the floors cleared floor hearths and near stone paving.

Excavations at the citadel of the settlement revealed a group of dwellings. On the floors cleared floor hearths and near stone paving. The upper construction horizon of the citadel dates back to the 10th-12th centuries. Excavations in Shahrستان also revealed several residential and outbuildings with hearths, the remains of a winery. The complex of buildings in Shahrستان dates back to the 8th-9th centuries. A fragment of the fortress wall made of clay was also calculated.

The settlement is located on the territory of Baizak district, 15 km from the ancient settlement of Taraz. The city is mentioned in Arabic sources in al-Maqdisi: «Barskhan is a city at a distance of two human voices to the East (from Taraz), around it is a wall that has already collapsed. Cathedral mosque among the markets.»

In 1940 it was surveyed by the expedition of Dzhambul archaeological point G. I. Patsevich. In 1965, conducted excavations detachment Semirechensk archaeological expedition under the leadership of T.N. Senigova. In 1985, the settlement was surveyed by the detachment of the archaeological expedition of the Arch of historical and cultural monuments. In 1997 and in 2000, excavations were conducted on the territory of the citadel under the leadership of academician K. M. Baypakov.

The settlement has the form of a two-tier rectangular hillock (at the base of 310 by 140 m) with a height of 10 m, oriented to the cardinal directions. In the topography of the settlement, the citadel and Shahrستان are distinguished, surrounded on all sides by a

Excavations of the Lower Barskhan settlement

THE ANCIENT SETTLEMENT OF TUIMEKENT 6th-12th centuries

The settlement Tumescent is located on the southeastern outskirts of the village Toymaker, on the right Bank of the river Talas, Baizak district.

In 1894 the settlement was inspected by V.V. Barthold, in 1936-38 it was surveyed by the Semirechensk archaeological expedition under the leadership of A. N. Bernshtam. In 1986, a detachment of the archaeological expedition of the Arch of historical and cultural monuments under the leadership Of K.M. Baypakov worked at the settlement. During the archaeological work, the plan was removed, lifting material was collected, traces of destruction associated with the road

Aerial photography

through the territory of the settlement were noted. Suffered the South-Western part of the settlement, collapsed in the floodplain.

In 2000, the settlement was surveyed by an expedition led By K. M. Baypakov. The settlement is rectangular in plan (250 x 310 m), oriented to the cardinal points, surrounded on all sides by a high rampart with towers at the corners and perimeter.

There were 7 towers on each side. The height of the shaft is 4-6 m, the towers are 4.5-7 m. Nhe entrance to the territory of the settlement was located in the North-Western and South-Western walls.

The entrance to the territory of the settlement was located in the North-Western and South-Western walls. Almost in the center of the settlement is an oval high hillock-the remains of the citadel. To the hillock on the South side adjoins the yard with a side of 40 m, surrounded by a swollen shaft. North of the citadel is a group of flat hills.

Asweep of the breach of the South-Eastern wall showed that it was constructed of mud brick and layers of pakhsa. The width of the wall is 7-8 m, the preserved height is 3 m. Glazed and stucco ceramics collected on the surface of the settlement belong to the period of VI-XII centuries.

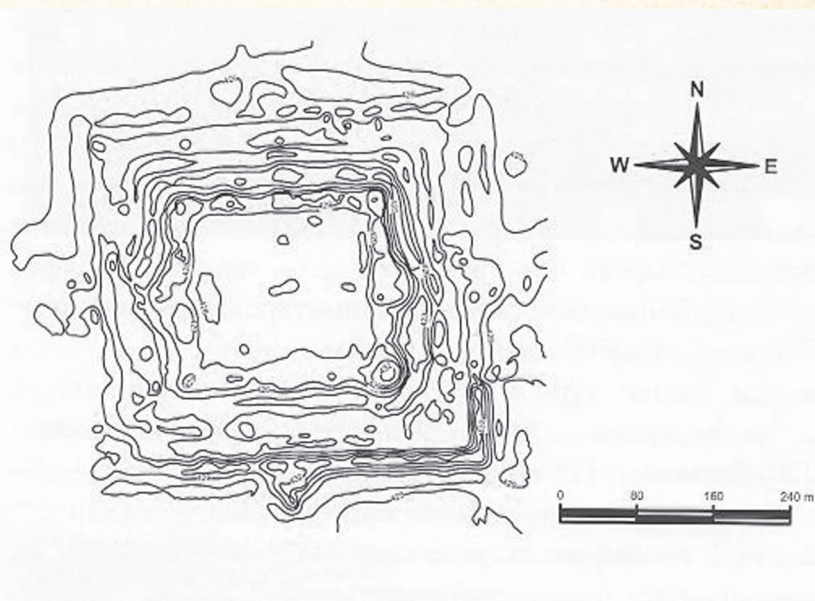

Archaeological excavations Tuimekent

THE ANCIENT SETTLEMENT OF OKHUM 6th-12th centuries

The settlement Okhum is located in Bayzak district, 300 m to the West from highway Sambek-Bostandyk. The settlement was first surveyed in 1894 by V. V. Barthold, in 1936-38 it was surveyed by the Semirechensk archaeological expedition under the leadership of A.N. Bernshtam. In 1983 it was surveyed by the archaeological detachment of KazGU under the leadership of M. E. Eleuov, a schematic plan was removed, sections of shafts were made, lifting ceramic material was collected. In 1986 and 2000, a detachment of the archaeological expedition of K.M. Baypakov worked at the settlement.

Visual examination with the study of aerial photographs revealed the following characteristics of the monument. Complex topographically structure, surrounded by two rows of walls. The fortification has the form of a quadrangular platform oriented to the cardinal points, surrounded by a swollen shaft. The towers are located at the corners and along the perimeter of the walls,

Settlement Okhum. Plan

18 swollen mounds have been preserved. The gates were located in the middle of the Western and Eastern walls. They have a complex system of additional fortifications. The surface inside the settlement is characterized by the presence of hills, which give an idea of the dense building, divided by the main street connecting the Eastern and Western gates and

Settlement Okhum

the streets departing from it.

As shown by the study of aerial photographs of the settlement to the shaft, adjacent areas of the walled agricultural district. These are different-sized rectangular plots, divided from the inside into smaller ones, each of which, together with a residential building on it, represented, apparently, an individual land ownership. Traced the remains of an ancient irrigation

near Ahjumma using water from the river Karabakh – the left tributary of the Talas river. From it the main channels up to 2,5 – 6 km long are carried out. The sources of one of the channels were protected by the castle. Now it is a hillock with a diameter of 20 m and a height of 6 m. Ceramics collected on the surface of the settlement, taluses of the walls, in the edges of the channels, dates back to the 6th-12th centuries.

THE ANCIENT SETTLEMENT OF ZHALPAKTOBE (JIKIL) 6th-12th centuries

The settlement of Zhalpaktobe is located in the village of Zhalpaktobe of Zhambyl district, located in the suburb of Taraz. According to A. N. Bernshtam, the settlement of Jikil got its name from the name of the Turkic tribe of Gikil. According to G. I. Patsevich, the settlement of Jalpaktobe can be identified with the city of Jigil, which was reported by the Arab

geographer of the X century al-Maqdisi. He describes it as a «small village» at a distance of a human voice from Taraz. Opinion about the identity of Zhalpaktobe and Gikil share T.N. Senigova and K. M. Baipakov.

From the medieval settlement Shahrstan remained in the form of a rectangular hill. The monument was studied in 1939-40 by the

Aerial photography

expedition of the Dzhambul archaeological point under the leadership Of G. I. Patsevich, in 1956 the excavations of the Semirechensk archaeological expedition under the leadership of T. N. Senigova were carried out on the settlement. In 1983-86 it was surveyed by archaeological expedition of the Arch of monuments of history and culture under the leadership Of K. M. Baypakov, and in 2010 by expedition of the Arch of monuments of LLP «Archaeological examination» under the leadership of S. Akylbek and CH. Kudabayev.

The settlement is occupied by an old Muslim cemetery. The Western edge of the settlement is destroyed . The area around is occupied by gardens and buildings of the village of Jalpaktobe. Archaeological research, as well as the decoding of aerial photographs revealed the presence of a defensive wall around the central ruins, at a distance of 1-1.5 km. Excavations on the territory of the settlement determined the nature of the building on the level of 6th-9th

centuries. It was solid, all the rooms were attached to one another. In the living quarters there were open hearths on the floors. Sufis lined the walls. The walls of the buildings are made of mud brick, and placed on a stone foundation. In the rooms-storerooms arranged grain pits. Ceramics is represented by mugs decorated with carved floral ornaments, pots with arched handles, clay and alabaster round tables-dastarkhan, lamps. The found Turgesh coins allow to carry a complex of constructions on Zhalpaktobe to 7th-9th centuries. The top building horizon of the city, judging by presence of fragments of irrigated ceramics, belongs to 10th-12th centuries.

The excavations revealed the nature of the fortification and topography of the city, in which the citadel and Shahristan are distinguished, as well as the defensive walls surrounding rabad and the agricultural district. Currently, due to the dense construction of the size of the settlement is 70x70 m in places noticeable raw masonry walls. The height of the preserved walls is 1 m.

BURYING GROUND OF BERKKARA

(2th century BC-4th century AD)

Burying ground of Berkkara

The burial mound is located on the foothill plain at the foot of the Northern slopes of the Karatau ridge (Zhualy district) on both banks of the Berikkar river. The mounds are located from the gorge to the coastal strip of lake Bilikol. The monument was identified and recorded in 1938-1939 by an archaeological expedition led by A. N. Bernshtam. In 1957 he was studied by the

South Kazakhstan archaeological expedition led by A. G. Maksimova, in 1978-by the

expedition of the Dzhambul regional Museum of local history, in 2000-by the expedition led by K. M. Baypakov, D. A. Lobas. In 2013, the expedition surveyed the Arch of monuments LLP «Archaeological expertise».

As a result of the topographic survey, 411 mounds were recorded on both banks of the Berkkara river, including partially or completely excavated by previous researchers. Of these, 360 were identified on the right bank of the Berikkara river, 51 - on the left. The central position in the burial ground is occupied by a series of «royal» kurgans, which are concentrated in two eastern chains and the

central part of the burial field. Stone mounds of large mounds reach sizes of 50-53 m, up to 6-7 m high. The mounds of barrow are different in their structure: there are stone, stone-earth and earth mounds. Stone ring and Crescent-shaped fences are laid out around some of the mounds. Several mounds of the largest barrow are covered with white quartz on top. Along the perimeter of the largest burial mound, located in the northeastern part of the burial ground, there is a square stone enclosure made of vertically dug stones, set in 6 rows. Three graves were found inside the masonry. In Soviet times, part of the

Burying ground of Berkkara

Burying ground of Berkkara

archaeological structures was destroyed during the construction of a power line and a field road along the Kuyik-Karatau highway. The mound of a large barrow is made of stone slabs. Massive emissions of white quartz in the upper part of the predatory dump suggest that the grave pit was lined with white quartz along the perimeter.

All the mounds of the «royal» barrow have traces of old predatory craters 15-20 m in diameter, 3-3.5 m deep, going down to the center of the burial mound. An automobile road goes through the territory of the burial ground, leading to the tourist base located in the depths of the gorge. As a result of archaeological research of the burial mounds, significant scientific artifacts were obtained: clay vessels, gold, bronze and copper earrings, pendants; a bronze buckle in the shape of a tiger's head with a bird's head sticking out of its mouth; iron knives, plate rings from the harness, hooks for hanging a quiver, arrowheads, sword hilt. These materials, together with materials

on burial rituals, make it possible to date the monument to the 2nd century BC. - 4th century AD.

Since March 2017, as a result of the construction of a highway, archaeological excavations have been carried out on 6 small mounds of the Berkkara burial ground. Archaeological research was carried out by the director of the center «Geoarcheology», candidate of historical sciences G. Bekseitov. During archaeological excavations in the Berkkara burial ground, valuable exhibits related to the historical era of the Uysun and Kangly tribes were found. In the course of research work, a female burial was discovered in mound No. 1 (diameter 17 m, height 0.4 m). At the bottom of the grave at the head of the deceased were found two crushed ceramic vessels, a round bronze disc-shaped mirror, a bronze bracelet and a hairpin. All found artifacts were restored and transferred to the funds of the State Historical and Cultural Reserve-Museum «Monuments of Ancient Taraz

THE PLACE OF SETTLEMENT OF PRIMITIVE MAN BORYKAZGAN (LOWER PALEOLITHIC)

The place of settlement of primitive man Borykazgan

Paleolithic - ancient stone age. This is the oldest era in the formation of man, his thinking, production activities and culture. The first human footprints on the territory of Kazakhstan belong to the Early Paleolithic (approximately 800-140 thousand years ago). Traces of human settlement on the territory of Kazakhstan belong to the Lower Paleolithic, as evidenced by the tools of the shell-Achelian time - found in the tracts Shabakty, Tanirkazgan, Borykazgan, Akkol, Kazangap (South Kazakhstan - the Karatau ridge). The most favorable places for the resettlement of an ancient person in the Zhambyl region were the Karatau mountains, where numerous herds of wild animals were found, and the hot climate favored rich and lush vegetation.

The public organization of people in the Paleolithic era has passed a complex and long development path. Ancient people lived together, since it was easier to hunt, to resist the forces of nature.

One of the sites of the Lower Paleolithic is the site of Borikazgan, which is located 10 km south-east of the village of Kyzylaut, in the tract Borikazgan in the Talas district.

The settlement lot was discovered by H.A. Alpysbaev in 1958. In 2000, re-examined by the South Kazakhstan Integrated Archaeological Expedition of the Institute of Archeology named after O.H. Margulan of the Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan under the leadership of K.M. Baipakova. During the research work, stone products were found (442 copies). The main raw materials for the manufacture of tools were massive stones and pebbles of black silicon.

Under the guidance of the archaeologist H.A. Alpysbaev, several pits were laid in the places of the largest concentration of products. The artifacts of Borikazgan are subdivided into the following types: 1) bilaterally processed coarse chopping tools; 2) guns; 3) hand chopped; 4) uniforms; 5) tools from flakes; 6) flakes; 7) nucleic acid products and production waste. The stone products are similar in shape and technique to chipping and typology with tools of the Olduvai culture. The collection is stored in the Museum of Archeology of the Institute of Archeology. A.Kh. Margulana, the city of Almaty.

THE PLACE OF SETTLEMENT OF PRIMITIVE MAN TANIRKAZGAN (LOWER PALEOLITHIC)

The Tanirkazgan site is located 13.4 km southeast of the village of Kyzylaut, in the tract Tanirkazgan in the Talas district. Paleolithic stone products discovered by archaeologist H.A. Alpysbaev in 1968 on a flat hill composed of sandstone. In 2000, re-examined by the South Kazakhstan Integrated Archaeological Expedition of the Institute of Archeology named after O.H. Margulan of the Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan under the leadership of K.M. Baipakov.

The parking area is not more than 1 square km. The pits were laid. A large number of artifacts were detected in a thin upper layer of gray loam. As in Borikazgan, the inhabitants

of the Tanirkazgan site used black and dark gray flints as raw material.

Tanirkazgan stone products are divided into groups: 1) bilaterally processed rough chopping tools; 2) discoid forms; 3) tools such as manual chopped; 4) uniforms; 5) products from flakes; 6) nuclei; flakes without traces of secondary processing.

Typologically, stone products have analogies among the most ancient monuments of Eurasia and Africa, among the tools of the Olduvai culture. The collection is stored in the Museum of Archeology of the Institute of Archeology. A.Kh. Margulana, the city of Almaty.

The place of settlement of primitive man Tanirkazgan. Stone tools

The place of settlement of primitive man Tanirkazgan

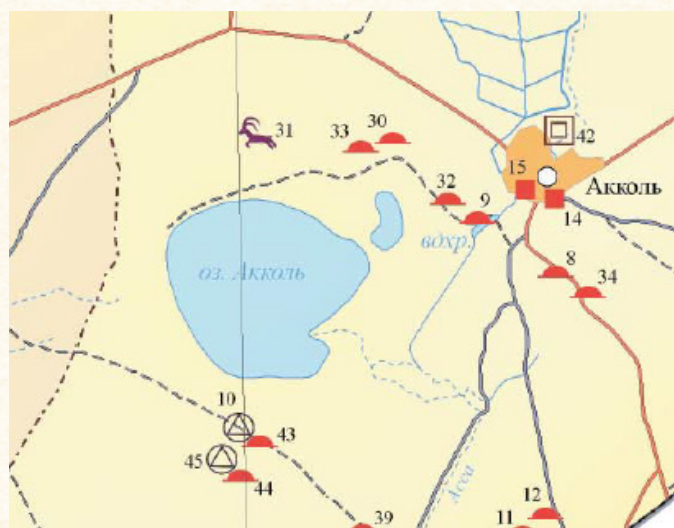
THE PLACE OF SETTLEMENT OF PRIMITIVE MAN AKKOL (LOWER PALEOLITHIC)

One of the first stages of the Lower Paleolithic is the Acheulean era. During the Acheulean era, a person begins to gradually get used to social life in the community.

One of the monuments of this period is the Akkol settlement, which is located 11 km south-west of the village of Akkol, south of Lake Akkol, Talas district.

The monument was opened in 1961 by archaeologist H.A. Alpysbaev. In 2009, it was examined by the expedition of the Arch of Archaeological Expertise under the supervision of E. Akimbek, Ch. Kudabaev.

On the surface of a wide hill, in a small area, 117 stone products made by an ancient man were revealed. The vast majority are flakes. In the place of the largest concentration of stone products, a pit was laid. Stone products are divided into groups: 1) typical chopping tools with a machined working edge; 2) guns; 3) hand chopped. Typologically, the artifacts of Akkol's location are grouped: on bilateral chopping tools; hand chopped; tools from flakes; chips without traces of processing. The collection is stored in the Museum of Archeology of the Institute of Archeology. A.Kh. Margulana, the city of Almaty.

Map-scheme

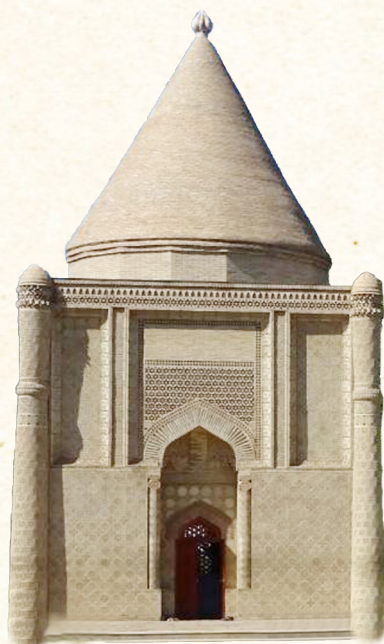
The place of settlement of primitive man Akkol

Perhaps the most remarkable architectural monuments of Kazakhstan are religious buildings. Among the buildings that have survived to our time, special interest is caused by mausoleums and mosques. The spread of Islam among the urban population was reflected at the earliest stages in monumental religious architecture - mausoleums and mosques.

MONUMENTS OF MEDIEVAL ARCHITECTURE

Aisha Bibi mausoleum

AISHA BIBI MAUSOLEUM

11th-12th centuries

Aisha Bibi Mausoleum is a medieval pearl of Taraz and one of the unique architectural monuments, a unique creation of ancient architects. The mausoleum is located on the outskirts of the village of Aisha Bibi, Zhambyl district, 18 km west of the city of Taraz and is part of the memorial-religious complex.

No documentary information about the history of the creation of the mausoleum and the personality of Aisha Bibi was found, however, legends and legends about the beauty named Aisha Bibi were preserved in the people's memory. One of the most common legends tells of the beautiful Aisha, the daughter of Zengi Baba and Anuar, who died from a snakebite during a trip to her beloved ruler of Taraz, a brave warrior Karahan. According to legend, Karakhan ordered the construction of a mausoleum over the grave of his young bride.

An archaeological excavation of the burial was not carried out. Until the mid-20th century, the mausoleum reached in a dilapidated state, only fragments of the northern, southern and part of the western facades with two corner towers were preserved. The dome of the ceiling was lost even before the first scientific surveys of the monument, conducted in the middle of the 19th century.

The mausoleum is a square structure in plan, the corners of which are decorated with three-quarter columns. Outside, the walls of the mausoleum were completely covered with carved terracotta tiles. The architectural decor of the mausoleum is a solid terracotta cladding with a rich variety of geometric and floral motifs of patterns in various variations and combinations.

In the design of the facades used more than 60 types of unique terracotta tiles, various in shape and ornamentation.

An interesting innovation in the construction of the mausoleum is the use of wood in the form of fixtures that have antiseismic significance. This is the only architectural monument in Kazakhstan and Central Asia, which is fully lined with carved terracotta tiles. Therefore, the mausoleum of Aisha Bibi is a kind of museum that stores ornamental treasures of the past Kazakh people.

In the center of the wall is a niche with a lancet arch. The half-columns available on the sides in the upper part are made in the form of a vase. Corner columns are decorated with floral and geometric patterns. On the 18th row of masonry (at a height of 3.4 m) of the western columns there are belts with inscriptions made in the Kufic style of the Arabic alphabet. The words survived in the translation meaning: «Autumn ... Clouds ... Earth is beautiful ...». The tombstone was preserved inside the mausoleum.

*Aisha Bibi mausoleum 11th-12th cent.
(photo 1st half of 20th century)*

Since the mid-19th century, the mausoleum has been repeatedly examined by historians, art historians, and architects. In 1979-85, conservation and restoration work was carried out on the monument, the building was enclosed in a glass structure that protected from atmospheric influences.

In 2002-2004 Restoration work was carried out on the monument: the dome was restored and the decorative design of the facades of the mausoleum was recreated.

Fortwo years from 2002 to 2004. specialists

of the Turkestan branch of the Republican state enterprise «Kazrestavratsiya» carried out restoration work to restore the original appearance of the monument. In the spring of 2005, the mausoleum appeared in all its glory. Today, the historical and cultural complex Aisha Bibi is included in regional and international tourist routes, is one of the visited historical sites of the region, in 2017 it is included in the list of "Sacred Places of Kazakhstan".

BABAJI KHATUN MAUSOLEUM

10th-11th centuries

Included in the memorial and religious complex Aisha Bibi.

Documentary information about the history of creation and the mausoleum and the identity of Babaji Khatun was not found. There is a legend that the mausoleum was built over the grave of Babaji-Khatun, who was the faithful nanny of the beautiful Aisha.

An archaeological excavation of the burial was not carried out. Based on the analysis of architectural and structural features, the building is attributed to the period of the Karakhanids.

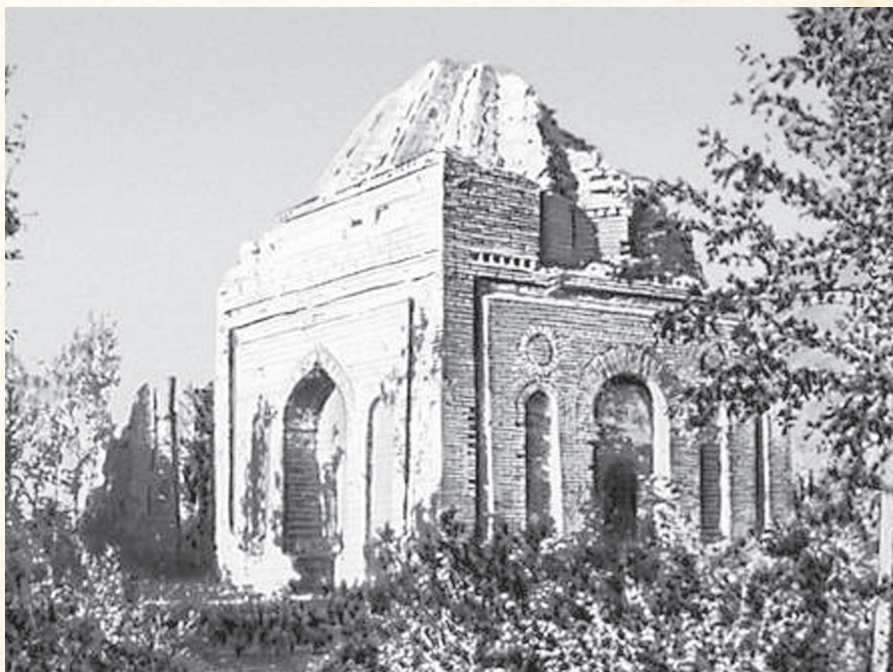
The mausoleum is simple in its design and composition. built of burnt bricks. There is no decorative decoration of the walls, however, in small sizes, architectural details are emphasized by simple means.

The dome is unusual for Kazakhstan - the cone-shaped 16-ribbed shape gives harmony and beauty to the mausoleum. The main facade is highlighted with a parapet wall, which contains an inscription in Arabic using the carved terracotta technique: «This high tomb

... Babaji khatun ... Its builder». Part of the inscription has been lost.

Since the end of the 19th century the monument was repeatedly examined by historians, art historians, architects. The mausoleum was examined in 1897 by V.A. Kallaur, in 1938 by A.N. Bernshtam, in 1953 the monument was studied by architect T.K. Basenov.

The first restoration work was carried out in 1979 by the specialists of the Kazproject

Babaji Khatun mausoleum (photo, early 20th century)

Restoration Institute, the dome of the mausoleum was restored. Current restoration work was carried out in 2002 by specialists of the Turkestan branch of the Republican state enterprise «Kazrestavratsiya».

Babaji Khatun mausoleum

KARAKHAN MAUSOLEUM

11th-12th centuries

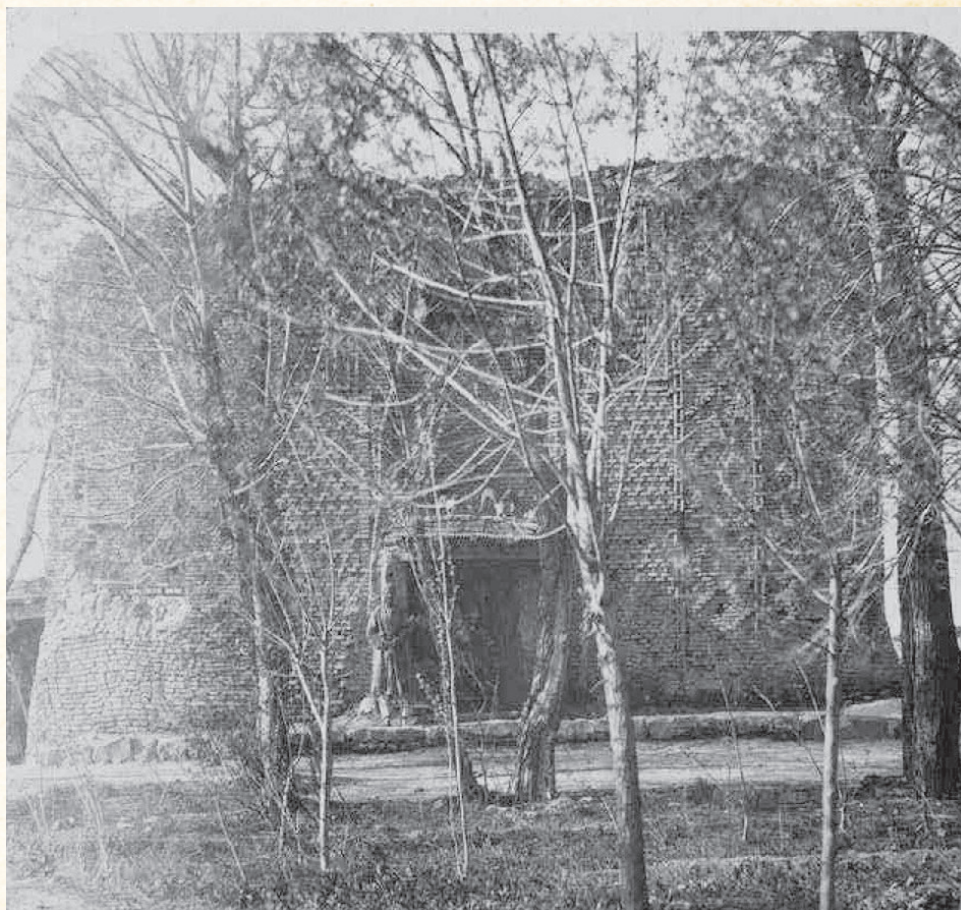

Karakhan mausoleum 11th-12th cent. (Modern view of the mausolem)

The Karakhan Mausoleum is located in the central part of Taraz (at the intersection of Tole Bi, Karakhan and Bayzak Batyr Streets), it is part of the cult-memorial complex, which was formed on the territory of the western slave of medieval Taraz. According to the old-timers of the city of the XIX century, recorded by members of the Turkestan circle of archeology lovers A.V. Pankov and V.A. Kallaur, the medieval mausoleum was built over the grave of the holy elder (Aulie-Ata), one of the representatives of the Karakhanid dynasty - Shah Mahmud Karakhan. Since the mid-19th century, the mausoleum has been repeatedly examined by historians, art historians, and architects.

History has not preserved for us the names of the masters who built the mausoleum. The mausoleum itself in its original form has not survived to this day. The modern mausoleum was built by local residents in 1905-1906 on the site of the former, while completely losing the decorative lining. In its architecture, the medieval mausoleum of Karakhan was similar to the mausoleum of the Samanids of the X-XI centuries.

We can judge the initial appearance of the mausoleum and its architectural value only by photographs that have come down to us from the late 19th-early 20th centuries, which show that the mausoleum had a square composition. The main facade was decorated with brickwork. As archaeological research of T. N. Senigova, conducted along the perimeter of the walls of the mausoleum in 1961, showed that up to 30 varieties of ornamented bricks were used to

Karakhan mausoleum. Photo 1871-72 Turkestan album

decorate the medieval walls of the mausoleum.

The arch above the entrance to the mausoleum was highlighted with wedge masonry, contoured with bricks, rested on columns. According to the plot of the figured bricks, the Karakhan mausoleum is close to the Aisha Bibi mausoleum, since it was built in the same historical period.

The Mausoleum of Karakhan is a monumental portal-dome structure with a central hall, where the tombstone is located. There are also three small corner rooms - and a narrow staircase in the corner of the wall. The main facade is highlighted by a monumental portal with a deep arched niche and corner towers.

The walls of the Karakhan mausoleum are made of burnt bricks, and the dome and arched niches inside are made of brick tiles of the 11th century mausoleum. The inscription on the entrance to the mausoleum in Arabic, repeating the first line of the Koran: «*There is no God but Allah and Muhammad is his prophet ...*».

Restoration work was carried out 1975-1985,

2002, 2015, by specialists of the Republican state enterprise «Kazrestavratsiya».

The Mausoleum of Karakhan is a monument of medieval history, which has great sacred significance for the Kazakhs. The mythologized image of the ancient ruler, Karakhan, was used by Turkic tribes as an

ideology to unite tribes and Islamize the region. Today the Karakhan mau-soleum is included in regional and international tourist routes, is one of the visited historical sites of the region, in 2017 it is included in the list of "Sacred Places of Kazakhstan".

DAVUTBEK (SHAMANSUR) MAUSOLEUM

13th century

Davutbek mausoleum 13th cent. (photo. mid 20th century)

The mausoleum of Davutbek (Shamansur) is part of the memorial-religious complex «Karahana», which took shape in the former medieval cemetery and western slave settlement Taraz. The cemetery was located west of the former military fortification, on the left bank of the Tuite canal.

The mausoleum is one of the few cult monuments that have survived to this day, characteristic of regional architecture of the Middle Ages. Initially, the mausoleum had the appearance of a kiosk, on four semicircular arches of which a dome was held. Arches rested on a stone foundation.

The mausoleum acquires its modern appearance at the end of the 19th century, when the "shirt" of the mausoleum is being built, arched passages are laid. A small

portal-domed volume of a traditional centric composition is constructed of burnt cypress, the walls are deaf, in the front masonry. Two false minarets are being built at the southern aisle. The interior of the mausoleum is cruciform in plan with deep wall niches. In the center of the room there is a three-stage stone tombstone with an Arabic script engraved on it: "This is the grave of Balyg-Bulga-Ulugbek-Iqbal Khan Davutbek Isfahsalar, son of Ilyasogul bey shahanshah, whose death occurred on the night of Friday the 8th Jumad of the 1st 660 "(March 31, 1262). The inscription on the tombstone was read by the famous orientalist V.A. Bartold in 1893, and in 1939 by A.M. Belentsky. The epitaph allows you to correlate the personality mentioned in it with one of the major military commanders of the XIII century.

Modern view of the Davutbek mausoleum

TEKTURMAS MAUSOLEUM

10th -14th centuries

Tekturmas Mausoleum is located on the right bank of the Talas River in one of the ancient places of worship. In his district there are different times necropolises of Zoroastrians, Muslims, Christians. The location of the Tekturmas mausoleum at the site of the ancient Zoroastrian cemetery dating back to the 7th-11th centuries allows us to assume that the formation began even before the penetration of Islam, that is, before the XI century. The construction of the Tekturmas mausoleum itself was carried out during the period of Islam. An analysis of the architectural forms of the monument gives researchers a reason to date the mausoleum of the X-XIV centuries.

In the 30s of the 20th century, many historical and cultural monuments, especially cult ones, were partially or completely destroyed. This fate also affected the Tekturmas mausoleum. In 1935, the mausoleum was completely demolished. In 1986, the ruins of the

mausoleum were fenced and marked with a memorial plate.

The original appearance of the mausoleum was preserved only in old

Modern view of the Tekturmas mausoleum

photographs and descriptions of researchers of the 80s of the 19th century. Judging by the photographs, the mausoleum was a kind of complex architectural structure. The walls of the monument were built of burnt bricks on a stone foundation. The main and earliest was a square, single-chamber, domed kiosk in terms of. The entrance portal of the mausoleum was facing the city of Taraz. A domed structure was added to the northern wall of the mausoleum in the 19th century. In 2001, archaeological research was carried out by archaeologist A. Itenov, who dated the monument of the X-XIV centuries according to the preserved construction of the foundation.

In 2002, a new mausoleum was built on the same site according to the architectural forms of the medieval monument.

No written medieval sources

about the construction of the monument were found, but among the locals the mausoleum was known as Tek-Turmas and was considered the burial place of the holy Sultan-

Tekturmas mausoleum 14th cent. Historical photography (80s of the 19th century)

SHOKAY DATKA MAUSOLEUM

18th century

The Shokai Datka Mausoleum is located in the Sarysu district on the eastern outskirts of the village of Saudakent, in the old cemetery - the former necropolis of the medieval city of Saudakent. The mausoleum is a characteristic type of monumental religious buildings that has developed in the Shu-Talas region.

The mausoleum was examined in 1946 by G.I. Patsevich, in 1970-1980 - specialists of the expedition of the Ministry of Culture of the Kazakh SSR and Kazproektrestavatsiya. In 2000, it was examined by the expedition of the Code of Historical and Cultural Monuments of the Republic of Kazakhstan, in 2014 by the Archaeological Expedition.

The life and work of the Shokai Datka were studied and published only after Kazakhstan gained independence. Shokai Datka Karabekuly is a famous historical

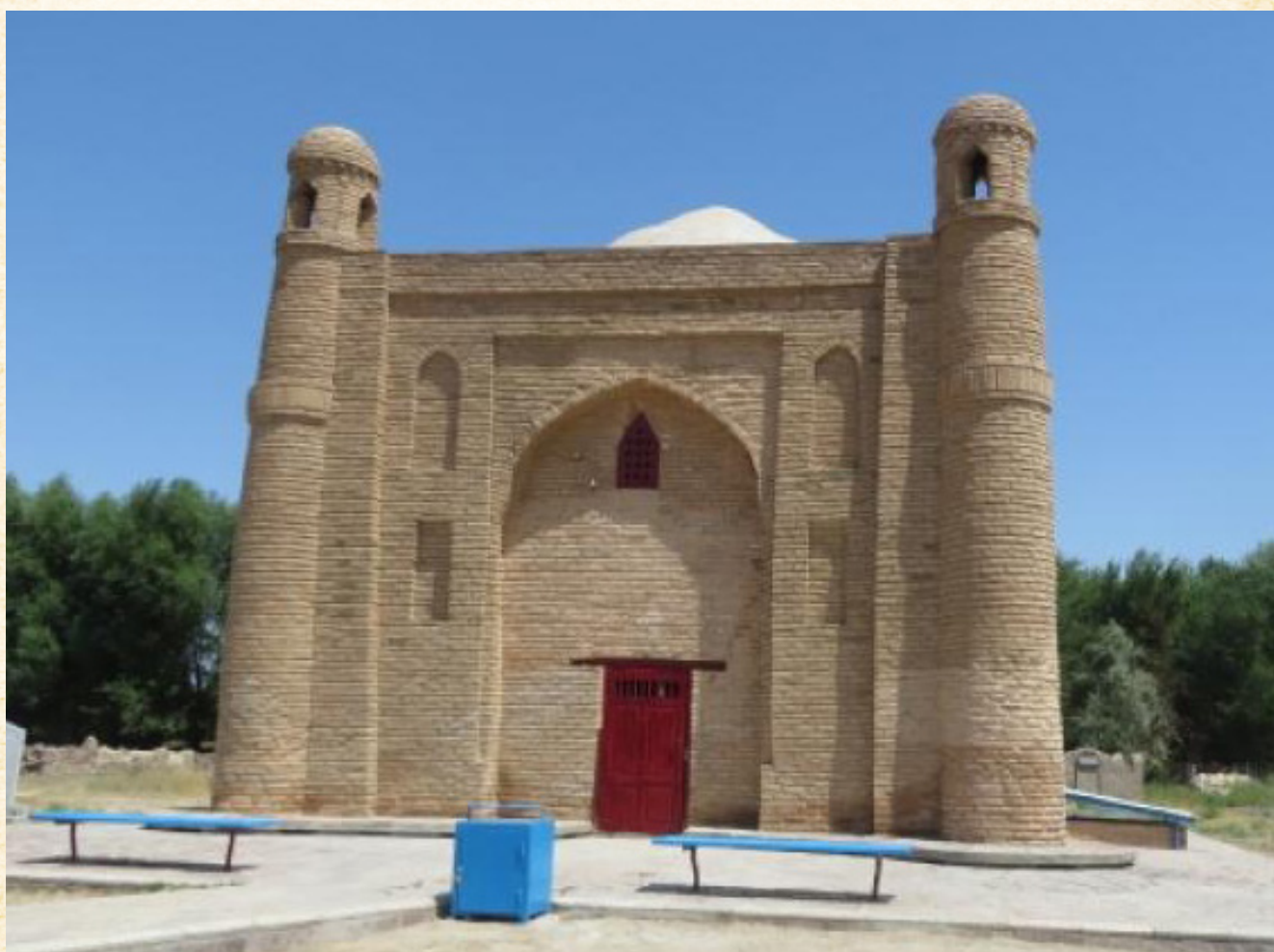
figure. He was widely known for his honesty, resourcefulness, from the earliest years he was engaged in resolving disputes not only of his own, but also of neighboring tribes and clans. As a young man, Shokai became influential and famous in the Karatau region, noting that the Kokand rulers gave him the title - "Datka". Serving at the Kokand Khanate, Shokai fought for the independence of the Kazakh people, their prosperity and devoted his whole life to this. Through his activities, he contributed to economic and military unity with the Russian people, integration with Russia. This is evidenced by a letter from Colonel M.G. Chernyaev to his leadership, in which he notes the great influence of the Shokai Datka on the Kokand Khanate and its outstanding reputation among the Kazakhs. The Kokand Khan did not forgive Sh.Datka's agreement

with the Russians. According to some sources, Shokai Datka was poisoned.

In 1990, restoration work was carried out in the mausoleum. Exterior wall masonry collapsed in places, the lost completion of the parapet were restored. A large single-chamber portal-domed volume composed of burnt bricks, oriented south-west by an entrance. The main facade is highlighted by a high portal with a shallow lancet niche framed by a rectangular frame and flanked by corner

towers. In the wall of the niche there is a high doorway with a beam jumper, in the upper part under the arch there is a small window. The dome of the mausoleum is raised on a round drum and outside is accentuated by a stalactite cornice with preserved glazed elements of blue, white and red glaze.

Recent restoration work was carried out in 2017. Restoration work was carried out by specialists of the Republican State Enterprise «Kazrestavratsiya».

Shokai-Datka mausoleum

THE MOSQUE IS A NEST OF THE CLERGY

Several mosques of the late 19th - early 20th centuries have been preserved on the territory of the Zhambyl region. The mosque in Arabic translation “Masjid” means “place of worship”, i.e. sacred place. The mosque is also called the «House of Allah».

ABDUKADIR MOSQUE

beginning of 20th century

Abdukadir Mosque is located at the intersection of modern Abay and Kosheniy Streets. The Abdukadir mosque was built at the beginning of the 20th century, previously it was part of the madrasah, which is a traditional courtyard complex with religious and household buildings. In the early 1920s, the complex was dismantled into bricks, only a part of the entrance portal of the mosque has survived to this day. Until the 1920s the main imam of this mosque was Altynkhan - tore, widely known to the Muslim world as a scholar who wrote a lot about spiritual knowledge and studied the foundations of Islamic civilization.

The monument was examined by restorers in 1975-1980 and has not been previously covered in scientific literature. In the 1990s, the portal's wooden entrance doors, decorated with carvings, were recreated. Since 1992 the construction of a new madrasah building was carried out on the territory of the complex. In 2002 restoration work was carried out on the entrance portal.

The monument's artistic value is the entrance part of the complex, preserved from the original construction - the only example of a monumental building of the Darbaz type in the

The entrance of the Abdukadir mosque

Arched entrance of the Abdukadir mosque

region. The entrance portal is built of burnt brick, the main facade facing on the street. Cochineal. From the dome, only the arch of the ceiling was preserved. The main facade is designed in the form of a portal with a deep lancet niche framed by a wide rectangular frame and flanked by corner turrets.

The courtyard, the western facade also has a large niche located in the center, cut through the gates with a beam jumper. Yard pylons are decorated with two-tier rows of niches. One of the through lower niches is the entrance to the arranged internal staircase leading to the roof. The interior space of the hall is expanded by symmetrically located large niches and completed with a vaulted ceiling, on which a low minaret with a crowning arched lantern blocked by a dome is placed outside.

AULIE ATA (YUNUSBAY) MOSQUE

1913

The Auliye-Ata mosque is located near the historical core of the city of Taraz, along Adambaev Street No. 24. The mosque was built in 1913 at the expense of the local merchant Kali Yunus, according to

The mosque was repeatedly remodeled. In 1998 reconstruction was carried out, the mosque was expanded due to a new extension. The first restoration work was carried out in 1973.

The interior of the Aulie-Ata Mosque

In 1998 the interior walls of the mosque and ceiling were painted with polychrome floral and geometric patterns in a traditional Muslim style. The old premises were repaired, new courtyards were built to create favorable conditions and perform daily house-hold and religious rituals. An entrance portal with minarets was built. Restoration work was carried out in 2017 by specialists of the Republican state enterprise «Kazrestavratsiya».

archival data, his surname Mayusupov (Maysupbaev), born in 1854) and the master Seydoll Kozhan.

The name of the mosque was given by the inhabitants of the city according to the name of the medieval mausoleum of Karakhan located nearby – “Aulie-Ata” (Holy Elder). Kali Yunus remained forever in the memory of the local population as a generous philanthropist who built a mosque and a bathhouse in the eastern traditions of the Central Asian region.

Aulie-Ata Mosque

NAMETBAY MOSQUE

1887, 1897

Nametbay mosque

The mosque is located in the city of Taraz at the intersection of Tashkent-Baizak Batyr streets, in the old densely built-up quarter. The courtyard complex of the mosque was formed by the end of 1897, it includes a number of premises used for madrassas, darethana, living rooms. The mosque is named for the builder – Nametbai, who donated funds for the construction of the mosque. In the 30s of the twentieth century, as a state property, the mosque was used only as a warehouse for household needs. In the 90s of the twentieth century, the mosque was returned to the Muslim community.

The most valuable architecturally is the building of a mosque of frame-adobe construction, built in 1887. One-story, rectangular in plan, elongated volume

consists of a prayer hall and a spacious aivan. The height of the premises is 5 m. The facades are plastered with adobe mortar, do not contain decorative design. Aivan cornice is decorated with a single-row line of small curly elements. Particular interest is the preserved decorative interiors.

The ceilings were solved in an artistically developed wooden beam-rack-mounted ceiling system, traditional for regional architecture: tapered trunks of columns tapering at the top and barks placed on them with a figured profile.

The profiles of the aivan's offsets have a more complex shape, the trunks of the columns at the base are rounded. Attracting attention is the multicolor painting of the walls, columns and timbers of the prayer hall and aivan, made mainly in the range of blue, red and green colors.

The mosque was surveyed in the 1980s and 2001, previously it was not covered in the

The interior of the Nametbay mosque

ABDULLAH ISHAN MOSQUE beginning of the 20th century

One of the significant historical and cultural monuments in the Zhambyl region, belonging to the category of architectural art, is the Abdullah Ishan Mosque located in the center of the village of Usharal (7 Yeshtaybek Street), Talas district. The construction of the mosque began in the 19th century, when priests arrived in Auliye-Ata district, who began to build mosques and madrassas. Locals helped with the construction of the mosque, which was built by 1900.

The construction organizer was the imam of Usharal and Togyzkent - Abdullah Ishan, in whose honor the mosque was named.

The construction of the mosque is multi-domed, rectangular in plan. The central hall is blocked by a large dome with a diameter of 8 meters. 15 small domes overlap other rooms and aivan on three sides. Small domes rest on arches. The facades are decorated in front brickwork, the interiors are plastered. In the southwestern wall of the hall there is a mihrab niche with an epigraphic inscription.

The monument was examined in 1945 by the archaeologist G.I. Patsevich, was repeatedly studied and restored by specialists of the Republican state enterprise «Kazrestavratsiya» (1985-1986, 2003).

Abdullah Ishan Mosque

KARAKOZHA MOSQUE

beginning of the 20th century

Karakozha mosque photo of 1986

The Karakozha mosque is located on the outskirts of the village of Seilbek, Talas district, in an open, flat area. The mosque was built at the expense of local residents and bears the name of the religious preacher of Islam Karakozha Ishan. Karakozha Ishan was buried in a necropolis on the outskirts of the village, and his descendants now serve as imams in mosques located in the villages of Talas district.

The mosque building was built in 1909 and is an example of the monumental construction of the late 19th - early 20th centuries in the Chu-Talas region. Built of burnt bricks, the arched dome composition includes nine domes located around the main dome. The dome, which covers part of the hall in front of the mihrab niche, is raised on a high cylindrical drum, emphasizing the

special significance of this place. The facades are decorated with masonry, the interiors are plastered. The mihrab's epigraphic cartouche contains theological inscriptions and the year of completion of the hijra work of 1327 (1909).

In the Soviet period local residents used the mosque for other purposes. In 1945 the mosque was examined by the archaeologist

G.I. Patsevich, in 1945, G. B. Iskakov, in 1949 - L.I. Rempel, and in 1979 a scientific expedition led by T.K. Kuandykova, J.A. Shaikenov, 1975-1980 the specialists of Kazproektrestavratsiya.

The first restoration work was carried out in 1984. Full restoration work was carried out in 2007-2008 according to the republican program «Cultural Heritage». After restoration work the mosque was transferred

Mosque Karakozha after restoration

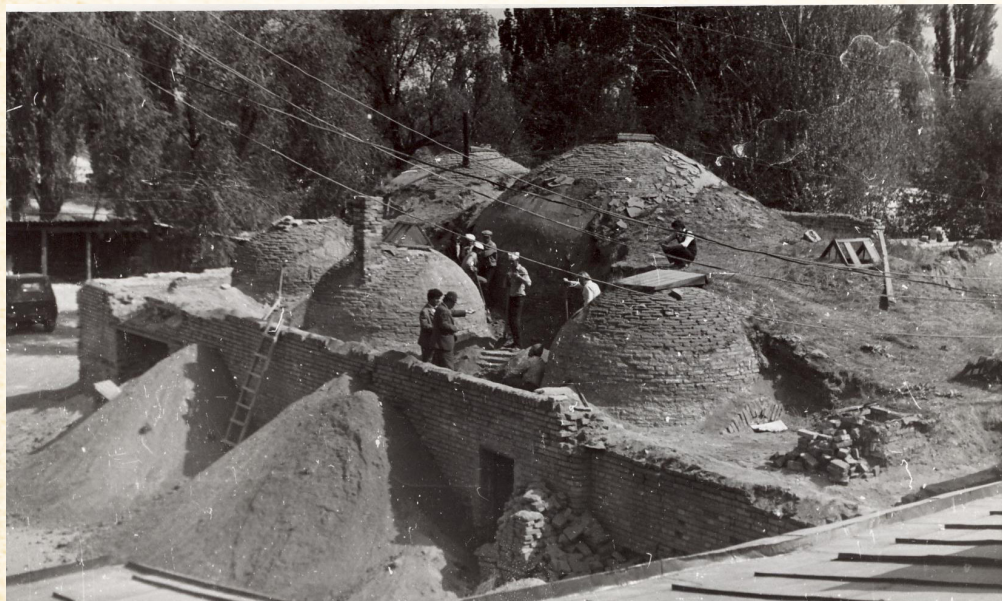
Significant constructions in the development of Central Asian cities were the bath-hammam (from the Arabic root – «hamm» - to burn, heat). City-wide baths were located near mosques and bazaars, intra-quarter baths - in a residential development environment. The number and beauty of the baths determined the degree of prosperity of the city. Glorified as “a paradise on earth,” the hammam was invariably noted in the descriptions of travelers along with mosques, madrassas, and other attractions. The famous Ibn Sina wrote: «... in a good bath there should be moderate temperature, bright light, a spacious dressing room, and in it there are pictures of good work and obvious beauty.»

Thus, the bathhouse was not only a sanitary-hygienic center, but also a place of rest and recreation for citizens.

KALI YUNUS BATHHOUSE

beginning of 20th centuries

Bath of Kali Yunus before restoration work. 1982

During the development of the city of Aulie-Ata in the late 19th - early 20th centuries, folk craftsmen and architects continued to erect structures in the traditional methods and forms of local and regional architecture known to them. According to historical data, it was established that in the early twentieth century in the city of Aulie-Ata there were four public baths - the bath of Barat Khan, Karimbai, Rasulkhan, Kali Yunus. Oriental baths were built using the principles of architectural composition with domed ceilings, a complex system of arches, box vaults, plumbing and heating system, receiving technologies of oriental baths of the medieval era. Of the listed structures, only one has survived to the present day - the Kali Yunus bathhouse, which is a monument of architecture and city

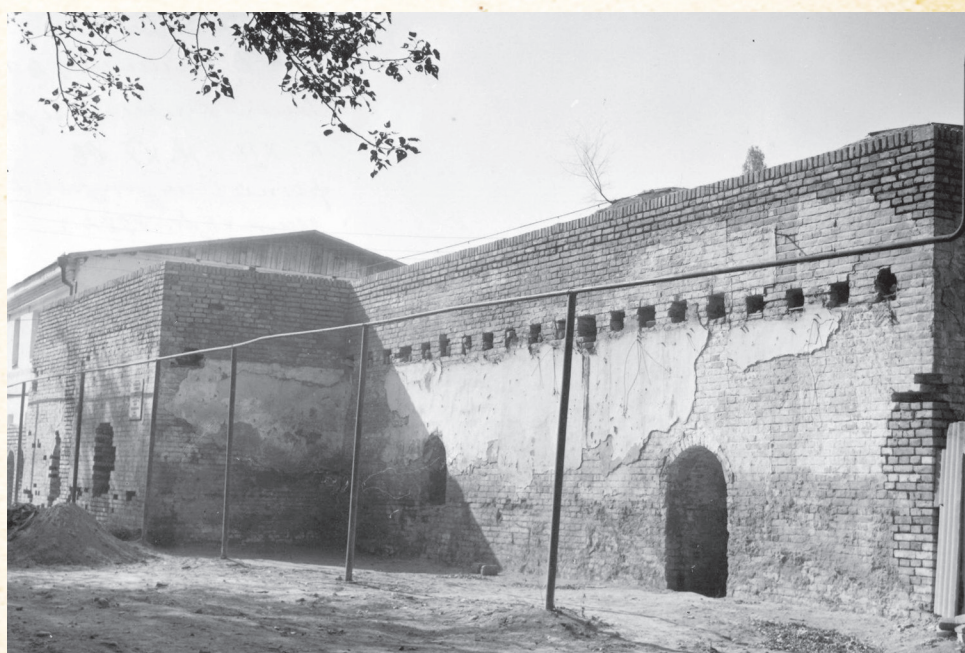
planning.

According to local residents and archival data, until the middle of the 20th century, the bathhouse was used for its intended purpose. In the 50-80s. storage rooms were located in the bathhouse building, which led to a significant destruction of the monument. In 1982-1986, 2015-2016,

restoration work was

carried out by specialists of the Republican state enterprise «Kazrestavratsiya».

The bathhouse was built of burnt bricks; the front masonry was used in the decoration of the facades in traditional architectural forms characteristic of public buildings in the Central Asian region: the dull smooth planes of the walls, over which numerous domes

Bath of Kali Yunus before restoration work. 1982

Main bath hall of Kali Yunus

rise, adjoins the main entrance aivan (open canopy with beam ceilings).

The construction consists of 11 rooms of various sizes. The total area of the building is 450 square meters, the dimensions of the sides are 18x25 m. The planning structure of the bathhouse building consists of three groups of premises, different in functional use:

- common area - includes an entrance hall, a dressing room, a relaxation room, a washing room with a massage sufa in the center and corner niches and two rooms for heating;

- technical sector - premises with tanks with hot and cold water; a firebox with a heating boiler embedded in the masonry floor, a septic tank;

- limited-use sector - an isolated block of three small washing rooms and a separate exit to the street.

In the design solution, an arch-domed ceiling system was used. The thickness of the walls is 0.8 m, the height of the walls is 2.5-3 m, the height of the rooms is 4-6 m. Each room is blocked from above by a dome laid out of burnt brick. In the upper part of the dome there are rectangular openings for natural lighting and ventilation. Indoors, the walls are decorated with arches and figured niches. The building was heated using an underground system of heat-conducting

Bath hall of Kali Yunus after restoration, 2016

channels, traditional for the region.

The Kali Yunus bathhouse as a monument of household and Central Asian architecture

is an example of the use in construction of the advanced achievements of its time and the experience of medieval architects.

Domes of Kali Yunus bath-house

STONE BRIDGE OVER THE TALAS RIVER

13th century

Bridges have long played an important role in the development of trade routes. Medieval travelers - the Arab traveler al-Makdisi (X century); the Taoist monk Chan-Chun (XIII century) in their roads report on the stone Taraz bridge built over the Talas River. Historical sources indicate that at the beginning of the 19th century, under the Kokand rule, a bridge was erected on this site on the abutments of logs, which the Kokandans themselves destroyed in 1864 during the defense of the city. In 1872, N. Belov, a member of the Syrdarya road construction commission, designed a new wooden bridge on stilts. In the Soviet period, downstream of the ancient crossing

river, railway and road bridges were built.

The stone foundations of the medieval bridge are located in the southeastern part of the city of Taraz, at the exit of Samarkand and A. Zhangildin streets to the main channel of the Talas river, near the Tekturmas complex. The construction of the bridge has not been preserved. On the left bank, the location of one of the oldest bridges in the region is marked by a security board. In 1927, Masson M.E. revealed the remains of a dilapidated bridge platform on the right bank, composed of large sandstone blocks. It was a bridge over which caravans crossed the Silk Road: there were merchants, travelers, residents of Taraz itself.

Foundation of the medieval stone bridge over the Talas river

Foundation of the medieval stone bridge over the Talas river

Bridge over the Talas river in Aulie-Ata. Turkestan album. 1870-1872

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ

MONUMENTS

MONUMENT TO ZHAMBYL ZHABAEV

The monument to the outstanding Kazakh akyn Zhambyl Zhabayev was erected in 1961 on the square of the same name in the city of Dzhambul (now Taraz). The authors of the project are the architect V. Soshenko, the sculptor is the national artist of the Kazakh SSR H. Nauryzbaev. The sculpture was cast in Leningrad (now St. Petersburg). From 2018 to 2019, restoration work was carried out on the monument on the basis of the «Union of Artists of the Republic of Kazakhstan» in Almaty. After restoration, the monument was erected in the city of Taraz in front of the Akimat of the Zhambyl region along Abay Street on the basis of the Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated November 8, 2019, No. 841.

The figure of Zhambyl Zhabayev is made in full growth. Akyn is depicted in national dress - in a long chapan and a fur hat. He holds a musical instrument in his left hand - a dombra, his right hand is laid aside. The figure is cast of cast iron, tinted in bronze. The height of the figure is 4 m, the pedestal

is 4.3 m.

Zhambyl Zhabayev was born on February 28, 1846 in the Moyynkumsky district of the Zhambyl region. Zh.Zhabayev is a Kazakh folk akyn, one of the largest representatives of oral folk art, the author of patriotic poems and a number of heroic poems about batyrs. Zhambyl's appeal to the heroic defenders of besieged Leningrad "Leningraders, my children!" Is one of the best works of multinational Soviet literature of the war years.

He was awarded the Orders of Lenin and the Red Banner of Labor, was a laureate of the Republican Aityys in 1934, and in 1941 became the owner of the USSR State Prize.

From 1938 to 1997, the city of Taraz bore the name of Zhambyl Zhabayev.

MONUMENT TO ZHAZYLBEK KUANYSHBAEV

Zhazylbek Kuanyshbaev (1896-1986), a native of the Moyynkum district of the Zhambyl region, a shepherd, a livestock breeder, the Koktereksky state farm, bred a breed of Karakul ewes. For outstanding successes in the development of sheep farming, he was twice awarded the honorary title of Hero of Socialist Labor (1948, 1958). Member of the Supreme Council of the 3rd and 4th convocations. He was awarded two Orders of Lenin, the Sickle and Hammer medal and the Golden Star Order.

The monument was erected in 1962 in the village of Birlik, Moyynkumsky district, Zhambyl region in front of the village akimat. The authors of the monument are the sculptor - B. Tulekov, the architect - T. Basenov. A bronze bust 1.2 m high is mounted on a granite pedestal. In the upper part of the front side of the pedestal is a cast-iron memorial plaque with the text in Kazakh and Russian.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА REFERENCES

1. Алпысбаев Х.А. Памятники нижнего палеолита Южного Казахстана. Алма-Ата, 1979, 34-48-бб.;
2. Алпысбаев Х.А. Памятники нижнего палеолита Южного Казахстана. Алма-Ата, 1979. 27-34-бб., Таймагамбетов Ж.К.
Местонахождение Акколь// Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан, Жамбылская область. Алматы, 2002. 266-б.
3. Бартольд В.В. Отчет о командировке в Среднюю Азию с научной целью. М., 1966. Т. 4. С. 37-39; его же: О христианстве в Туркестанском крае. Соч. М., 1964. Т. 2. Ч. 2. С. 180-182;
4. Байпаков К.М. Ерзакович Л.Б. Древние города Казахстана. Алма-Ата, 1971. С. 35-49;
5. Байпаков К.М. Средневековая городская культура Южного Казахстана и Семиречья (6-13 вв.). Алматы, 1986. С. 6-7, 87-88;
6. Басенов Т.К. О сооружении Тас-Акыр // Известия АН КазССР. Серия архитектурная. 1950. Вып. 2, С.83-89;
7. Беленицкий А.М., Бентович И.Б., Большаков О.Г. Средневековый город Средней Азии. Л., 1973;
8. Бернштам А.Н. Археологические работы в Казахстане и Киргизии // ВДИ. Москва, 1939. № 4 (9). С.169-181.
9. Волин С.П. Сведения арабских источников о долине р. Талас и смежных районах. В кн.: Новые материалы по древней и средневековой истории Казахстана Труды ИИАЭ АН КазССР Алма-Ата. 1960 Т. 8. С. 74-76. 82, 87;
10. Воякин Д.А., Нуржанов А.А., Кузнецова О.В. Исследования городища Мерке // ИНАН РК. Серия общественных наук. Алматы, 2007. №1. С.81-93.
11. Досымбаева А.М. Курганный могильник Акколь 1-5, Могильник Акколь 1-3// Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан, Жамбылская область. Алматы, 2002. 264-266-бб.; Отчет о работах археологической экспедиции Свода памятников в 1987 г.// ҚР БҒМ Ә.Х.Марғұлан атындағы Археология институтының мұрағаты. Алматы, 1988. 9-10-бб.
12. Елеуов М.Е. К вопросу о системе обороны ранне-средневековых городов и поселений Чуйской долины// Средневековые города Южного Казахстана. Алма-Ата, 1986. С.54-70.
13. Ерзакович Л.Б. Некоторые черты оседлой культуры позднего средневековья в Таласской долине // Поиски и раскопки в Казахстане. Алма-Ата, 1972. С.98-106.
14. Каллаур В.А. Акыр-Тас // Протоколы Туркестанского кружка любителей археологии (ПТКЛА). Ташкент, 1896. С. 25-27;
15. Кадырбаев М.К. Исследование кургана с каменными грядами в Джамбулской области // ВАН КазССР. Алма-Ата, 1959. №7(172). С.89-97.
16. Лерх П.И. Археологическая поездка в Туркестанский край в 1867 г. СПб., 1870. С. 28-29, 34-39; 5. 5. Иванов Л.Д. К вопросу о некоторых туркестанских древностях // Известия Русского географического общества. СПб., 1886. Т. 21. С. 162-177;
17. Маргулан А.Х., Басенов Т., Мендикулов М. Архитектура Казахстана. Алма-Ата, 1959.
18. Маньковская Л.Ю. Типологические основы зодчества в Средней Азии. Ташкент, 1980. С. 65-67;

19. Молдақынов Т., Мұхтаров А., Лукьянова Л., Крокошева А., Соппекова З. Ежелгі Тараз ескерт-кіштері. Тарихи-мәдени қорық мұражайы. Тараз, 2007. –144 бет.
20. Молдақынов Т., Мұхтаров А., Крокошева А., Шайділдаев А., Ділдебаева Э.Р., Жүзбаева Т.Қ. Ежелгі Тараз ескерткіштері. Тарихи-мәдени қорық музейі. Тараз, 2017. 24-76 бет.
21. Нуржанов А.А. Археологические исследования на городище Луговое // Археологические исследования в Казахстане. Алма-Ата, 1992. С.43-50.
22. Пацевич Г.И. Ахыр-Таш // Вестник АН КазССР. 1949. № 4. С. 80-85; 5.
23. Пацевич Г.И. Раскопки по территории древнего Тараза в 1940 г. // ТИИАЭ АН КазССР. Алма-Ата, 1956. Т.1. Археология. С.73-86.
24. Плоских В.М. Киргизы и Кокандское ханство. Фрунзе, 1977. С. 137–156; Описание путей, лежащих от укрепления Верный через Пишпек в Ташкент. 1859. ЦГА РК. Ф. И-3Т Оп. 1. Д. 11. Л. 20–20 б;
25. Ремпель Л.И. Археологические памятники в дальних низовьях р. Талас // ТИИАЭ АН КазССР. Алма-Ата, 1956. Т.1. Археология. С.61-72.
26. Рыскулов Т. Восстание туземцев в Средней Азии в 1916. В 2-х ч. Кызыл-Орда, 1927; Сибирский торгово-промышленный ежегодник. 1914–1915. Пг., 1914;
27. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан, Жамбылская область. Алматы, 2002.
28. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан, Жамбылская область. Жамбылский, Кордайский, Байзакский, Т.Рыскуловский, Чуйский, Таласский, Меркенский, Жуалинский районы. Алматы, 2010.
29. Сенигова Т.Н. Средневековый Тараз. Алма-Ата, 1972. С.71-76.
30. Таймагамбетов Ж.К. К вопросу о палеолите Казахстана // К истокам истории древнекаменного века Средней Азии. Ташкент, 1996. С.53-63.
31. Таласская долина. Труды Семиреченской археологической экспедиции 1936-1938 гг. / Составлены под. общ. ред. проф. А.Н. Бернштама; Материалы и исследования по археологии Казахской ССР. Алма-Ата, 1949. Т. I. С. 139-140 (ҚР ҒАӘХ. Марғұлан атындағы АИ-ның мұрағаты);
32. Таймагамбетов Ж.К. Стоянка Бориказган // Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан, Жамбылская область. Алматы, 2002. 263-б.
33. Таймагамбетов Ж.К. Стоянка Танирказган // Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан, Жамбылская область. Алматы, 2002. 263-б.
34. Хорошихин А.П. Сборник статей, касающихся Туркестанского края. Спб., 1876. С. 18.
35. Шалекенов У.Х. Ақтобе - средневековый памятник // История материальной культуры Казахстана. Алма-Ата, 1980.
36. Шалекенов У.Х. Қазіргі Ақтөбе, бұрынғы Баласағұн // Вопросы истории социалистического и коммунистического строительства в Казахстане. Алма-Ата, 1978. С.180-191.

МАЗМҰНЫ

Алғы сөз.....	3
I.Археологиялық ескерткіштер.....	5
Ежелгі Тараз қалашығы	6
«Көне Тараз» музейі.....	15
Ақыртас сарай кешені.....	22
Құлан қалашығы.....	25
Баласағұн (Ақтөбе) қалашығы	27
Өрнек қалашығы.....	29
Қостөбе қалашығы.....	30
Меркі қалашығы.....	32
Төменгі Барысхан қалашығы	34
Түймекент қалашығы.....	35
Оххум қалашығы.....	36
Жікіл қалашығы.....	37
Берікқара қорымы.....	38
Беріказған тұрағы.....	41
Тәңірқазған тұрағы.....	42
Ақкөл тұрағы.....	43
II.Архитектуралық ескерткіштер.....	45
Айша бибі кесенесі.....	47
Бабаджа Хатун кесенесі.....	49
Қарахан кесенесі.....	52
Дәуітбек кесенесі.....	53
Тектұрмас кесенесі.....	54
Шоқай Датқа кесенесі.....	55
Әбдіқадір мешіті.....	58
Әулиеата мешіті.....	59
Нәметбай мешіті.....	60
Абдулла Ишан мешіті.....	62
Қарақожа мешіті.....	63
Қали Жүніс моншасы.....	66
Талас өзені арқылы өтетін тас көпір.....	69
III.Монументалды ескерткіштер.....	71
Ж.Жабаев ескерткіші.....	72
Ж.Қуанышбаев ескерткіші.....	73
Қолданылған әдебиеттер.....	212
Терминдер сөздігі.....	217

СОДЕРЖАНИЕ

Предисловие.....	74
I. Археологические памятники.....	75
Городище Тараз.....	76
Музей «Древний Тараз».....	85
Дворцовый комплекс Акыртас	92
Городище Кулан.....	95
Городище Баласагун (Актобе).....	97
Городище Орнек.....	99
Городище Костобе.....	100
Городище Мерке.....	102
Городище Нижний Барсхан	104
Городище Туймекент	105
Городище Оххум	106
Городище Жикиль.....	107
Могильник Берккара.....	108
Стоянка Бориказган	111
Стоянка Танирказган.....	112
Стоянка Акколь.....	113
II. Памятники архитектуры.....	115
Мавзолей Айша биби.....	118
Мавзолей Бабаджа Хатун.....	119
Мавзолей Карахана.....	122
Мавзолей Давутбека (Шамансура).....	123
Мавзолей Тектурмас.....	124
Мавзолей Шокай Датка.....	126
Мечеть Абдыкадыра	129
Мечеть Аулиеата.....	130
Мечеть Наметбая	131
Мечеть Абдулла Ишан	132
Мечеть Каракожа.....	133
Баня Кали Юнуса	135
Каменный мост через реку Талас.....	138
III. Монументальные памятники.....	141
Памятник Ж.Жабаеву	142
Памятник Ж.Куанышбаеву.....	143
Использованная литература.....	212
Терминологический словарь.....	218

CONTENT

Foreword	144
I. Archaeological sites	145
The ancient settlement of Taraz	146
Museum «Ancient Taraz»	155
Akyrtas Palace Complex	162
The ancient settlement of Kulan	165
The ancient settlement of Balasagun (Aktobe)	167
The ancient settlement of Ornek	169
The ancient settlement of Kostobe	170
The ancient settlement of Merke	172
The ancient settlement of Lower Barshan	174
The ancient settlement of Tuimekent	175
The ancient settlement of Okhum	176
The ancient settlement of Zhalpaktobe (Zhikil)	177
Burying ground of Berkkara	178
The place of settlement Borykazgan	180
The place of settlement Tanirkazgan	181
The place of settlement Akkol	183
II. Monuments of architecture	185
Aisha Bibi Mausoleum	187
Babaja Khatun Mausoleum	188
Karakhan Mausoleum	190
Davutbek (Shamansur) Mausoleum	192
Tekturmas Mausoleum	193
Shokai Datka Mausoleum	194
Abdykadir Mosque	197
Aulieata (Yunusbay) Mosque	198
Nametbay Mosque	199
Abdullah Ishan Mosque	200
Karakozha Mosque	201
Kali Yunus Bathhouse	203
Stone bridge over the Talas River	206
III. Monuments	209
Monument to J. Zhabayev	210
Monument to J. Kuanyshbaev	211
References	212
Terminological dictionary	220

ТЕРМИНДЕР СӨЗДІГІ

Айван – жазғы бөлме, әдетте оның үш жағы да ашық болады.

Апсида – жобасында жартылай дөңгелек немесе көп бұрышты болып төбесі күмбезделіп жабылған ғимараттың шығыңқы бөлігі; шіркеудің ішіндегі алтарьдың құрамдас бөлігі.

Дарбаза - қақпа.

Картуш – ғимараттың салтанатты есігінің үстіндегі қалқан немесе жартылай бүктелген қағаз түріндегі декоративті элемент. Онда әдетте елтаңба, эмблемалар, жазулар және т.т. бейнеленеді.

Қалашық – ормен және үйінді жалмен қоршалған бекіністі елді мекен.

Мавзолей – үсті жабық монументалды қабір үсті құрылысы, атау – Галикарнаста (Кіші Азия) кесенеге жерленген Мавзол патшаның атымен байланысты.

Михраб – Меккеге қаратылған қабырғадағы намаз қуысы.

Парапет – шатырға террасаға, алаңшаға, баспалдаққа және т.б. қоршау қызметін атқаратын биік емес қабырға.

Пилон - тік бұрыш пішінді бағана түріндегі ауқымды тіреу.

Пилястра – капитель, ваза және бағанадан тұратын жұқалтаң шығыңқылы тік бұрышты көлденең кесік.

Портал – ғимараттың сәулеттік безендірілген кіреберісі.

Пята – арканың, күмбездік тіреуіш бөлігі.

Рабад - Орта және Алдыңғы Азияның ортағасырлық қалаларындағы сауда-қолөнері орналасқан қала сырты.

Ризалит – фасадтың негізгі сызығынан шығып тұратын ғимараттың бөлігі.

Суфа – үй еденінен биіктеу болып келген, саз балшықтан немесе қыш кірпіштен жасалған демалатын орын.

Терракота – күйдірілген саз балшық. Сондай-ақ одан жасалған шыңылтырланбаған бұйымдар.

Фасад – ғимараттың сырты, тысқы қабырғаның сыртқы беті.

Шаньюй – ғұндардың көшбасшысы.

Эклектика – қандай да бір логикаға көбіне бағынбайтын және ерекше әсем сипаттағы әртүрлі архитектуралық стилдердің бір құрылыста арласуы.

Адоба – шикі кірпіш

Худжра – Кесенелерге кіріктіре салынған, адам тұруға, шаруашылық мақсаттарға арналған шағын бөлме-қуыстар.

Цитадель (ішкі қамал) – қаланың айрықша бекіністі орталық бөлігі, дербес қорғануға бейімді.

Шахристан – ортағасырлық қаланың негізгі бөлігі, құрамына ішкі қамал жиірек енетін ол қамалмен айнала қоршалатын.

ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИЙ СЛОВАРЬ

- Адоба – кирпич-сырец.
- Айван – открытое летнее помещение, навес с балочным перекрытием на колоннах.
- Арка - криволинейное перекрытие проема или пролета.
- Артефакты - объекты материальной культуры в археологии.
- Архитектурный ансамбль- совокупность зданий, сооружений и окружающей среды.
- База - нижняя опорная часть колонны.
- Балка- конструктивный элемент, опирающийся на опоры.
- Барабан - цилиндрическая часть здания, служащая опорой куполу.
- Бифас - двусторонние каменные орудия.
- Городище – древнее укрепленное поселение со рвом и валами.
- Галерея - светлое протяженное помещение, ограниченное с одной или двух сторон колоннами.
- Ганч - среднеазиатская разновидность гипса (алебастра).
- Глазурь- тонкий стекловидный слой, которым покрывают поверхность керамического изделия в процессе его изготовления.
- Гульдаста - угловые трехчетвертные колонки или минаретки, полуколонны, пилястры.
- Дарбаза – ворота, привратное сооружение.
- Картуш – декоративный элемент над парадным входом, на котором изображены герб, эмблема или надпись.
- Карниз- выступающий профилированный венчающий выступ стены, поддерживающий крышу здания.
- Консоль - выступающая из стены или столба опора (камень, конец балки) для поддержания какой-либо части здания - карниза, балкона и т. д.
- Купол - пространственное покрытие зданий и сооружений; перекрывает в основном круглые и многоугольные в плане помещения.
- Мавзолей – крытое надгробное сооружение, название которого происходит от гробницы Мавзола в Галикарнасе (Малая Азия).
- Мазар - у мусульман культовое сооружение над гробницей святых.
- Михраб – молитвенная ниша в стене, обращенная к Мекке, украшается орнаментальной резьбой, росписью.
- Медресе - мусульманское духовное учебное заведение.
- Мечеть- мусульманское культовое сооружение; жума-мечеть предназначена для пятничного богослужения, квартальная - для повседневного.
- Минарет - башня у мечети для созыва верующих на молитву.
- Некрополь- комплекс погребений, обособленных от поселений.
- Нуклеус - кусок камня, с которого скалывались отщепы.
- Орнамент - художественное украшение, узор выраженный линией, цветом и рельефом.
- Отщепы - куски камня, отколотые от нуклеуса, из которых изготавливались каменные орудия.
- Парапед- невысокая стенка, служащая ограждением крыш, площадок, лестниц.
- Пахса - строительный материал из глины с примесью соломы.
- Пилон – столб - опора, обычно прямоугольной формы.
- Пилястра – плоский вертикальный выступ, служит для членения плоскости стены.
- Портал – архитектурно оформленный вход в здание.
- Поливная керамика – изделие из обожженной глины, покрытое глазурью.

Пята – нижняя, опорная часть арки, свода.

Рабад – торгово-ремесленный пригород средневекового города в Средней и Передней Азии.

Раскоп - место археологического исследования.

Суфа – глиняное возвышение над полом в жилище, помост для отдыха.

Сырцовый кирпич - необожженный глиняный кирпич.

Тандыр - глиняная печь для изготовления лепешек.

Терракота – обожженная глина и изделия из неё.

Торткуль- квадратная или прямоугольная в плане крепость или укрепление.

Унифасы - односторонние каменные орудия (палеолит).

Фасад- внешний вид здания; внешняя поверхность наружных стен; фасады различаются – главные, боковые, задние.

Худжра – небольшая комната, типа кельи.

Хауз - бассейн, водоем.

Хиджра - мусульманское летоисчисление, начало которого идет от момента переселения пророка Мухаммеда из Мекки в Медину.

Цитадель – наиболее укрепленная центральная часть города, приспособленная к самостоятельной обороне.

Шахристан – основная часть средневекового города, включающая часто цитадель и обнесенная стенами.

Эпиграфика- надпись как вид прикладного искусства народов Востока, украшавшие здания, оружие, керамику и другие предметы быта.

Эклектика – смешение различных архитектурных стилей в одном сооружении.

TERMINOLOGICAL DICTIONARY

Adoba is a raw brick.

The ancient settlement is an ancient fortified settlement with a moat and ramparts.

Arch - curvilinear overlapping of the opening or span.

Artifacts are objects of material culture in archeology.

An architectural ensemble is a combination of buildings, structures and the environment.

The base is the lower supporting part of the column.

A beam is a structural element based on supports.

Beefas - bilateral stone tools.

A cartouche is a decorative element above the front door, which depicts a coat of arms, emblem or inscription.

The cornice is a protruding profiled crowning ledge of the wall that supports the roof of the building.

Console - a support protruding from a wall or pillar (stone, end of a beam) to support any part of the building - a cornice, a balcony, etc.

The Citadel is the most fortified central part of the city, adapted for independent defense.

Chips are pieces of stone chipped from a nucleus from which stone tools were made.

Darbaza - gate construction.

The drum is a cylindrical part of the building that serves as a support to the dome.

Dome - spatial coverage of buildings and structures; It covers mainly round and polygonal rooms.

Excavation is a place of archaeological research.

Epigraphy is an inscription as a type of applied art of the peoples of the East, decorating buildings, weapons, ceramics and other household items.

Eclecticism is a mixture of various architectural styles in one building.

Facade - the appearance of the building; the outer surface of the outer walls; facades vary - main, side, rear.

Gallery - a bright, long room, limited on one or two sides by columns.

Ganch is a Central Asian variety of gypsum (alabaster).

Glaze is a thin glassy layer that covers the surface of a ceramic product during its manufacture.

Guldasta - angular three-quarter columns or minarets, half-columns, pilasters.

Glazed ceramics - a product from baked clay, coated with glaze.

House - pool, pond.

Hijra is a Muslim reckoning, the beginning of which goes from the moment of the relocation of the Prophet Muhammad from Mecca to Medina.

Heel - the lower, supporting part of the arch, vault.

Ivan - an open summer building, a canopy with beam ceilings on the columns.

Khujra is a small room, such as a cell.

The Mausoleum is a covered tombstone whose name comes from the tomb of the Mausoleum in Halicarnassus (Asia Minor).

Mazar is a Muslim building of worship over the tomb of saints.

Mihrab - a prayer niche in the wall facing Mecca, is decorated with ornamental carvings and paintings.

Madrasah is a Muslim theological educational institution.

Mosque is a Muslim religious building; the juma mosque is designed for Friday worship, the quarter mosque is for everyday.

Minaret - a tower near the mosque for convening believers for prayer.

Necropolis is a complex of burials isolated from settlements.

Nucleus is a piece of stone from which chips have been chipped.
Ornament - an artistic decoration, a pattern expressed by line, color and relief.
Paraped is a low wall serving as a fence of roofs, platforms, stairs.
Pakhsa is a clay building material mixed with straw.
Pylon - pillar - support, usually rectangular in shape.
Pilaster - a flat vertical ledge, serves to divide the wall plane.
Portal - architecturally designed entrance to the building.
Rabad is a trade and craft suburb of a medieval city in Central and Western Asia.
Raw brick - unbaked clay brick.
Shahristan is the main part of the medieval city, often including the citadel and walled.
Sufa - clay elevation above the floor in the dwelling, a resting platform.
Tandoor - clay oven for making cakes.
Terracotta - burnt clay and products from it.
Tortkul - square or rectangular in terms of fortress or fortification.
Uniphas are one-sided stone tools (Paleolithic).

Жазбалар үшін/Для заметок/ For notes

Жазбалаф үшін/Для заметок/ For notes

**«ЖАМБЫЛ ОБЛЫСЫ БОЙЫНША
РЕСПУБЛИКАЛЫҚ МАҢЫЗЫ БАР
ТАРИХ ЖӘНЕ МӘДЕНИЕТ ЕСКЕРТКІШТЕРІ»**

Ғылыми-танымдық шығарылым

**«ПАМЯТНИКИ
ИСТОРИИ И КУЛЬТУРЫ
РЕСПУБЛИКАНСКОГО ЗНАЧЕНИЯ
ПО ЖАМБЫЛСКОЙ ОБЛАСТИ»**

Научно-познавательное издание

**«HISTORICAL AND CULTURAL MONUMENTS
OF REPUBLICAN SIGNIFICANCE
IN ZHAMBYL REGION »**

Scientific and educational publication

Теруге 05.11.2020 ж. жіберілді
Басуға 25.12.2020 ж. қол қойылды
Пішімі 60x84 ¹/₈. Шрифт «Times New Roman»
Тираж 130 дана.